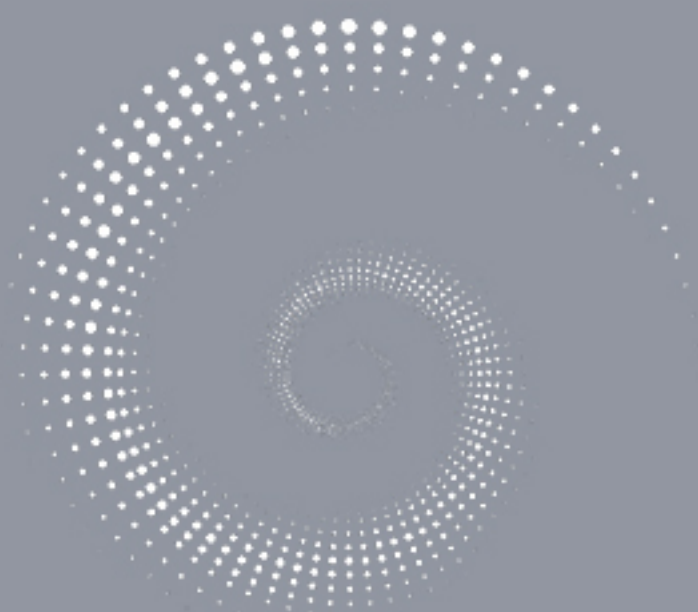

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 51

ΘΑΝΑΣΗΣ ΞΗΡΟΣ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Σεπτέμβριος 2023

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

Άρθρο 51

1. Ο αριθμός των βουλευτών ορίζεται με νόμο, δεν μπορεί όμως να είναι μικρότερος από διακόσιους ούτε μεγαλύτερος από τριακόσιους.
2. Οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το Έθνος.
3. Οι βουλευτές εκλέγονται με άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία από τους πολίτες που έχουν εκλογικό δικαίωμα, όπως νόμος ορίζει. Ο νόμος δεν μπορεί να περιορίσει το εκλογικό δικαίωμα παρά μόνο αν δεν έχει συμπληρωθεί κατώτατο όριο ηλικίας ή για ανικανότητα δικαιοπραξίας ή ως συνέπεια αμετάκλητης ποινικής καταδίκης για ορισμένα εγκλήματα.
4. Οι βουλευτικές εκλογές διενεργούνται ταυτόχρονα σε ολόκληρη την Επικράτεια. Νόμος που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών μπορεί να ορίζει τα σχετικά με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται έξω από την Επικράτεια. Ως προς τους εκλογείς αυτούς η αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών δεν κωλύει την άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος με επιστολική ψήφο ή άλλο πρόσφορο μέσο, εφόσον η καταμέτρηση και η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων διενεργείται όποτε αυτό γίνεται και σε ολόκληρη την Επικράτεια.
5. Η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος είναι υποχρεωτική.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΞΗΡΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανθόπουλος Χ., *Εκλογικά συστήματα και συνταγματικές δεσμεύσεις. Μια συγκριτική ανάλυση μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας*, Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο -2, 2016· Βενιζέλος Ευ., *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21^ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001, 2002*· ο ίδιος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 2021· Δημητρόπουλος Α., *Οργάνωση και λειτουργία του κράτους. Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου*, Τόμος Β΄, 2009· Δρόσος Γ., *Το δικαίωμα της ψήφου των εκτός Επικρατείας Ελλήνων εκλογέων*, 1990· Κασιμάτης Γ., *Συνταγματικό Δίκαιο II, Οι λειτουργίες του κράτους*, Παν/κές παραδόσεις, τεύχος α΄, 1980· ο ίδιος, *Οι βάσεις του πολιτεύματος και οι θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος. Με βάση την ερμηνεία του άρθρου 1 του Συντάγματος*, 2022· Καστανάς Ηλ., «Άρθρο 3 Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο», στον τόμο: *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, (Πρόλογος: Χρήστος Ροζάκης), 2017· Κατρούγκαλος Γ./Μαυρομούστακου Ή., *Εκλογές*

και Σύνταγμα. Πέντε χρόνια μετά την αναθεώρηση του 2001, τ. Β΄, 2006· Κοντιάδης Ξ., *Ελεύθερη εντολή και κομματική πειθαρχία. Η πολιτική αξιοπιστία ως κριτήριο θεσμικής συμπεριφοράς του Βουλευτή*, ΚοινΕπ 23-24/1995· Λοβέρδος Α./Κοντιάδης Ξ., *Δεσμευμένοι συνδυασμοί και Σύνταγμα. Ερμηνευτικές αποσαφηνίσεις της ισχύουσας εκλογικής νομοθεσίας*, (Πρόλογος: Δ. Τσάτσος), Κείμενα εργασίας, 2008· Μάνεσης Αρ., «Η μυστική ψήφος κατά το Σύνταγμα και την εκλογική νομοθεσία», στον τόμο: του ίδιου, *Συνταγματική θεωρία και Πράξη 1954-1979*, Ι, 1980· ο ίδιος, *Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος*, ΙΙ, 1961-1965, στην επανέκδοση στη σειρά: Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη -21, 1991· ο ίδιος, «Οι εκλογές ευρωβουλευτών και το Σύνταγμα», στον τόμο: του ίδιου, *Συνταγματική θεωρία και Πράξη 1980-2000*, ΙΙ, 2007· Μαντζούτσος Αλ., *Πολιτικά δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Πrol. Σημ.: Α.-Αλ. Σισιλιάνος, Πρόλογος: D. Szymczak), 2009· Μαυριάς Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 6^η έκδ., 2021· Μνηαΐδης Σ., *Τα εκλογικά δικαιώματα των κρατουμένων*, 2009· Νικολακόπουλος Ηλ., *Εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική των εκλογικών συστημάτων*, 1989· Ξηρός Θ., *Τα ιδιόχειρα λευκά ψηφοδέλτια στην εκλογική νομοθεσία*, ΚοινΕπ 1/1989· ο ίδιος, *Το δικαίωμα της ψήφου των ναυτικών. Η άσκησή του από τους ναυτολογημένους που βρίσκονται σε λιμάνια της Ελληνικής Επικράτειας*, Τετράδια Συνταγματικού Δικαίου -17, 1992· ο ίδιος, *Ετεροδημότες και ταυτόχρονη διενέργεια των βουλευτικών εκλογών*, ΕΔΔΔ 1/1996· ο ίδιος, *Το εκλογικό δικαίωμα των κρατουμένων*, Υπεράσπιση 7/1997· ο ίδιος, *Αρχηγός ή πρόεδρος κόμματος και πρώην πρωθυπουργός ως υποψήφιοι βουλευτές*, ΘΠΔΔ 1/2009· ο ίδιος, *Από τη Siemens στο Βατοπέδιο. Το χρονικό των εργασιών της ΙΒ΄ Περιόδου της Βουλής, Διοίκηση και Πολιτεία*, Μελέτες -43, 2010· ο ίδιος, *Η πρόσφατη, σημειακή, τροποποίηση της εκλογικής νομοθεσίας. Πολιτική ενηλικότητα, αναλογική αντιπροσώπευση και δύο ανοικτά ζητήματα*, ΘΠΔΔ 11/2016· ο ίδιος, *Η διεύθυνση και η συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση. Η πρωτόδικη ποινική καταδίκη της ηγεσίας πολιτικού κόμματος και τα εκλογικά της επέκεινα*, ΘΠΔΔ 12/2020· ο ίδιος, *Το εκλογικό δικαίωμα των εκτός Επικρατείας πολιτών. Η οργάνωση της άσκησής του στην τέταρτη αναθεώρηση του Συντάγματος*, ΤοΣ 1/2021· ο ίδιος, «Το δικαίωμα της ψήφου», στον τόμο: Σπ. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Θεμελιώδη Δικαιώματα*, 2022· Παπαδημητρίου Γ., *Το δικαίωμα της ψήφου των εκτός Επικρατείας πολιτών*, 1980· ο ίδιος, *Συνταγματικό Δίκαιο. Τα όργανα του κράτους*, τεύχος α΄, Το εκλογικό σώμα, 1981· ο ίδιος, «Το δικαίωμα της ψήφου. Η καρδιά του συστήματος των θεμελιωδών δικαιωμάτων», στον τόμο: του ίδιου, *Συνταγματικές Μελέτες*, Τόμος Ι, 2007· ο ίδιος, «Η εκλογή των Ελλήνων ευρωβουλευτών. Μερικά βασικά προβλήματα», στον τόμο: του ίδιου, *Συνταγματικές Μελέτες*, Τόμος Ι, 2007· Παπαδοπούλου Λ., *Θεσμοί «άμεσης δημοκρατίας» στο Σύνταγμα. Συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων ουσίας*, 2014· Παραράς Π., *Σύνταγμα 1975-Corpus*, ΙΙ, άρθρα 51-80. Κοινοβουλευτικό Δίκαιο, 1985· Ράικος Αθ., *Δικονομκόν Εκλογικόν Δίκαιον*, 11^η έκδ., 1982· ο ίδιος, *Συνταγματικό Δίκαιο. Γενική Πολιτειολογία-Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο & Οργανωτικό Μέρος Ι*, 5^η έκδ., 2018· Σαρίπολος Ν. Ι., *Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου*, 1851, στην επανέκδοση στη σειρά: Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη -23, (Πρόλογος: Κ. Γεωργόπουλου), 1993· Σαρίπολος Ν. Ν., *Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιο*, τ. Α΄, 3^η έκδ., 1915, στην επανέκδ. στη σειρά: Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη -9, (Πρόλογος: Γ. Κασσιμάτη), 1987· Σβώλος Αλ., *Το νέον Σύνταγμα και αι βάσεις του πολιτεύματος*, 1926, στην επανέκδ. στη σειρά: Κλασική Νομική

Βιβλιοθήκη -46, 2008· Σγουρίτσας Χρ., *Συνταγματικόν Δίκαιον*, τ. Α΄, 3^η έκδ., 1965· Σπυρόπουλος Φ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, Β΄ έκδ., 2020· Σωτηρέλης Γ., *Σύνταγμα και Εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας*, (Πρόλογος: Αρ. Μάνεση), 1991· ο ίδιος, *Το δικαίωμα της λευκής ψήφου κατά το Σύνταγμα και την εκλογική νομοθεσία*, Τετράδια Συνταγματικού Δικαίου -10, 1988· Τσάτσος Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Β΄. Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας*, 1992· Φλογαΐτης Θ., *Εγχειρίδιον Συνταγματικού Δικαίου*, 2^η έκδ., 1895, στην επανέκδοση στη σειρά: Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη -7, (Πρόλογος Σπ. Ι. Φλογαΐτου), 1987· Χρυσόγονος Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 3^η αναθ. έκδ., 2022.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Ιστορική διαμόρφωση και εξέλιξη των συνταγματικών ορισμών.....	7
1. Τα προϊσχύσαντα Συντάγματα.....	7
2. Το Σύνταγμα του 1975.....	8
3. Οι αναθεωρήσεις του ισχύοντος Συντάγματος.....	11
Α. Η ατελέσφορη πρωτοβουλία (1996).....	11
Β. Η δεύτερη αναθεώρηση του Συντάγματος (2001).....	12
Γ. Η θνησιγενής πρωτοβουλία (2014).....	13
Δ. Η τέταρτη αναθεώρηση του Συντάγματος (2019).....	14
4. Άλλα Συντάγματα.....	15
II. Υπερεθνικό δίκαιο.....	16
1. Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	17
Α. Το πρωτογενές δίκαιο.....	17
Β. Το παράγωγο δίκαιο.....	18
2. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.....	21
3. Άλλες διεθνείς συμβάσεις.....	21
III. Εθνικό δίκαιο.....	22
1. Ο εκλογικός νόμος.....	23
Α. Ο αριθμός των Βουλευτών και το δικαίωμα της ψήφου.....	23
Β. Οι ειδικοί εκλογείς.....	26
Γ. Η ψηφοφορία.....	27
Δ. Πειθαρχικές και ποινικές κυρώσεις.....	32
2. Η νομοθεσία για τις Ευρωπαϊκές εκλογές.....	37
3. Το εκλογικό δικαίωμα των εκτός Επικρατείας πολιτών.....	38
IV. Ο δικαστικός έλεγχος και η νομολογία.....	42
1. Γενικά.....	42
2. Η ελεύθερη εντολή.....	43
3. Τα θετικά προσόντα ένταξης στο εκλογικό σώμα.....	45
4. Το «σύστημα των δεσμευμένων συνδυασμών» (λίστα).....	45
5. Η ισότητα του εκλογικού δικαιώματος.....	49
6. Η καθολικότητα της ψηφοφορίας.....	51

7. Το απόρρητο της ψήφου και το κύρος των ψηφοδελτίων	52
8. Το εκλογικό δικαίωμα των εκτός Επικρατείας πολιτών.....	54
9. Η υποχρεωτικότητα της ψηφοφορίας	55
V. Η ερμηνεία της συνταγματικής διάταξης.....	55
1. Ο αριθμός των βουλευτών (παρ. 1)	56
2. Η σχέση αντιπροσώπευσης (παρ. 2).....	57
3. Οι εκλογικές αρχές και η ένταξη στο εκλογικό σώμα (παρ. 3)	60
A. Οι εκλογικές αρχές.....	60
α. Το εκλογικό δικαίωμα	60
β. Η άμεση ψηφοφορία	61
γ. Η καθολική ψηφοφορία.....	63
δ. Η μυστική ψηφοφορία.....	66
ε. Η ισότητα-ισοδυναμία της ψήφου	68
B. Η ένταξη στο εκλογικό σώμα	71
α. Τα θετικά προσόντα	71
β. Η στέρηση του δικαιώματος της ψήφου	75
4. Η αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των βουλευτικών εκλογών και το εκλογικό δικαίωμα των εκτός Επικρατείας πολιτών (παρ. 4)	80
A. Η ταυτόχρονη διενέργεια των βουλευτικών εκλογών σε όλη την Επικράτεια και η διεξαγωγή της ψηφοφορίας.....	81
B. Το εκλογικό δικαίωμα των εκτός Επικρατείας πολιτών	85
α. Η νομοθετική εξουσιοδότηση.....	85
β. Η ειδική πλειοψηφία υπερψήφησης του οργανικού νόμου.....	86
γ. Επιστολική ψήφος και κάθε άλλο πρόσφορο μέσο	88
δ. Ο οργανικός νόμος.....	90
5. Η υποχρεωτική ψηφοφορία.....	101
VI. Σκέψεις και προτάσεις συνταγματικής ή νομοθετικής πολιτικής.....	104
1. Η πολιτική ενηλικότητα.....	104
2. Η επιστολική ψήφος, η αυτοπρόσωπη παρουσία και η ειδική πλειοψηφία υπερψήφησης του οργανικού νόμου	105
3. Η ιδιαίτερη εκλογική μεταχείριση του επικεφαλής πολιτικού κόμματος ή συνασπισμού περισσότερων συνεργαζόμενων.....	107
4. Η ιδιαίτερη εκλογική μεταχείριση όσων διατέλεσαν πρωθυπουργοί.....	108
5. Η ψήφος να παραμείνει υποχρεωτική;	110

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΟΡΙΣΜΩΝ

Η σχέση αντιπροσώπευσης, ο αριθμός των βουλευτών, οι βασικές εκλογικές αρχές, οι φορείς του δικαιώματος της ψήφου και η άσκησή του από τους εκτός Επικρατείας πολίτες αποτελούν τα αντικείμενα του άρθρου 51 Σ. Συγκεντρώνουν, με εξαίρεση το τελευταίο, το ενδιαφέρον του συνταγματικού νομοθέτη ήδη από την εισαγωγή της Βουλής¹ ως κρατικού οργάνου με άμεση λαϊκή νομιμοποίηση. Οι σχετικοί ορισμοί περιέχονταν, επί μακρόν, σε περισσότερα, δύο ή τρία, άρθρα του Συντάγματος και η διατύπωσή τους δεν θα γνωρίσει στην πορεία του χρόνου πολλές και πάντως ουσιώδεις μεταβολές².

1. Τα προϊσχύσαντα Συντάγματα

Στο Σύνταγμα του 1844 ορίζεται ότι η Βουλή συγκροτείται από βουλευτές, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν το Έθνος και όχι μόνον την επαρχία όπου εκλέγονται (άρθρο 60 Σ.), τους εκλέγουν οι πολίτες που έχουν το προς τούτο δικαίωμα και σύμφωνα με τον εκλογικό νόμο (άρθρο 59 Σ.), στον οποίο καθορίζεται ο αριθμός τους (των βουλευτών), αναλόγως του πληθυσμού, και δεν μπορεί να είναι μικρότερος των ογδόντα (80) (άρθρο 61 Σ.). Είκοσι έτη αργότερα, στο Σύνταγμα του 1864, η σχέση αντιπροσώπευσης παρέμεινε μεν αναλλοίωτη (άρθρο 67 Σ.), συμπληρώνονται όμως οι λοιποί ορισμοί με την κατοχύρωση των αρχών της άμεσης, της καθολικής και της μυστικής διά σφαιριδίων ψηφοφορίας και την εισαγωγή της ταυτόχρονης διενέργειας των βουλευτικών εκλογών (άρθρο 66 Σ.), ενώ ο ελάχιστος αριθμός των βουλευτών αυξάνεται στους εκατόν πενήντα (150) (άρθρο 68 Σ.). Οι συνταγματικοί ορισμοί επαναλαμβάνονται, αυτολεξεί, στα ταυτάριθμα άρθρα του Συντάγματος του 1911, με μοναδική εξαίρεση την προσθήκη ερμηνευτικής δήλωσης στο τέλος του άρθρου 67 και την παροχή εξουσιοδότησης στη Βουλή να καταστήσει υποχρεωτική την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος. Τόσο η αρίθμηση των άρθρων όσο και η διατύπωσή τους διατηρούνται, κατά βάση, αμετάβλητες το 1952, στο τελευταίο Σύνταγμα της Βασιλευόμενης Δημοκρατίας. Διαφοροποίηση εντοπίζεται μόνο στον αριθμό των βουλευτών ως προς το μέγιστό του, καθώς μπορεί, πλέον, να φθάσει τους τριακόσιους (300).

¹ Η παρουσίαση δεν περιλαμβάνει, για προφανείς λόγους, τις διατάξεις που ρύθμιζαν την εκλογή της Γερουσίας στα Συντάγματα του 1844, του 1925 και του 1927.

² Για τις σχετικές διατάξεις στα προϊσχύσαντα Συντάγματα και «συνταγματικά» κείμενα, βλ. Ν. Καλτσόγια-Τουρναβίτη, *Το Σύνταγμα του 1975/1986/2001. Αντιστοιχίες-Συγγένειες-Αποκλίσεις από το Σύνταγμα του 1822 μέχρι το Σύνταγμα του 1975/1986*, (Πρόλογος: Α. Μανιτάκη), 2002, σελ. 203 επ.

- 3 Στα Συντάγματα του 1925 και του 1927 οι σχετικές διατάξεις περιορίζονται από τρία, στα πολιτεύματα με κληρονομικό ανώτατο άρχοντα, σε δύο άρθρα (35 και 36 Σ./1925, 36 και 37 Σ./1927) και υιοθετούνται με την ίδια, κατά βάση, διατύπωση. Οι σημειακές διαφοροποιήσεις τους εντοπίζονται, κατά σειρά, στη μεταβολή του αριθμού των βουλευτών, ο ελάχιστος ανέρχεται στους διακόσιους (200) και ο μέγιστος στους διακόσιους πενήντα (250) (άρθρα 35 εδάφ. Β΄ πρότ. 2 Σ./1925 και 36 εδάφ. Β΄ πρότ. 2 Σ./1927), και τον εμπλουτισμό της σχέσης αντιπροσώπευσης, με την εισαγωγή της ελεύθερης εντολής, έτσι οι βουλευτές *«σχηματίζουν γνώμη και ψηφίζουν κατ' ελευθέραν κρίσιν, σύμφωνα με την πεποίθησιν των περί του γενικού καλού, χωρίς να δεσμεύονται από οδηγίες ή εντολές άλλων»* (άρθρο 36 Σ./1925).
- 4 Δύο είναι, επίσης, τα άρθρα που περιλαμβάνουν τους σχετικούς ορισμούς στα «συνταγματικά» κείμενα του 1968 και του 1973. Σε αμφότερα εισάγονται ρυθμίσεις που θα επαναληφθούν στον Καταστατικό Χάρτη της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας. Το πρώτο, δηλαδή το κείμενο του 1968, είναι σαφώς «εξοικονομημένο», επαναλαμβάνει τις τρεις γνωστές εκλογικές αρχές (άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία), καθορίζει το όριο πολιτικής ενηλικότητας στο εικοστό πρώτο έτος της ηλικίας (άρθρο 56) και ο συνολικός αριθμός των βουλευτών μπορεί να ανέλθει, το μέγιστο, στους εκατόν πενήντα (150) (άρθρο 57). Το κείμενο του 1973 εμπλουτίστηκε σημαντικά και με νέους ορισμούς στα ταυτόριθμα άρθρα του. Τους εκατόν ογδόντα (180) από τους συνολικά διακόσιους (200) βουλευτές εκλέγουν με ψηφοφορία, υποκείμενη στις ίδιες αρχές, όσοι έχουν συμπληρώσει την εκλογική ηλικία και διαθέτουν το δικαίωμα του εκλέγειν (άρθρο 56 παρ. 1), το εκλογικό δικαίωμα στερούνται οι αμετακλήτως καταδικασθέντες με οποιαδήποτε ποινή για πράξεις ή ενέργειες που στρέφονται κατά του κρατούντος πολιτειακού ή κοινωνικού καθεστώτος (άρθρο 56 παρ. 2), οι εκλογές διενεργούνται ταυτόχρονα σε όλη την Επικράτεια (άρθρο 56 παρ. 3), η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος ορίζεται υποχρεωτική (άρθρο 56 παρ. 4) και οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος (άρθρο 57).

2. Το Σύνταγμα του 1975

- 5 Η ρυθμιζόμενη ύλη κατέλαβε δύο άρθρα του Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγματος. Η μερίδα του λέοντος εντοπίζεται στο άρθρο 51 και σε αυτό προβλέπονταν, κατά σειρά, η παροχή εξουσιοδότησης στον κοινό νομοθέτη να καθορίσει τον αριθμό των βουλευτών, κινούμενος μεταξύ των διακοσίων (200), το ελάχιστο, και των τριακοσίων (300),

το μέγιστο (παρ. 1), η γνωστή επιλογή ότι οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος (παρ. 2)³, η εκλογή των βουλευτών με άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία από τους πολίτες που έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν, όπως ο νόμος ορίζει (παρ. 3), και η διενέργεια των εκλογών ταυτόχρονα σε όλη την Επικράτεια (παρ. 4)⁴. Εξάλλου, στο άρθρο 52 Σ. κατοχυρώνεται, πρώτη φορά με ρητό ορισμό, η υποχρεωτική άσκηση του εκλογικού δικαιώματος κατά τα οριζόμενα στον νόμο (παρ. 2)⁵.

Κατά την επεξεργασία στις επιμέρους φάσεις και τους αρμόδιους σχηματισμούς της «Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής» υποβλήθηκαν δέκα (10) τροπολογίες στο άρθρο 51⁶ και έξι (6) στην παρ. 2 του άρθρου 52⁷. Από αυτές πρέπει να αναφερθούν εκείνες που υπογράφονται από τον Δ. Παπαπολίτη⁸, από τον Τηλ. Πλεύρη⁹, από τον Δ.Θ. Τσάτσο¹⁰, από τον Κ. Κάππο, εκπροσωπώντας την κοινοβουλευτική ομάδα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος¹¹, και από τον Κ. Σερεπίσιο¹², στις οποίες προτάθηκε ως *όριο πολιτικής ενηλικότητας* το δέκατο όγδοο και στις δύο τελευταίες το εικοστό πρώτο έτος της ηλικίας. Υποβλήθηκαν, επίσης, τροπολογίες για τον καθορισμό του αριθμού των βουλευτών από τους εκατό πενήντα (150), το κατώτατο, έως τους διακόσιους (200), το μέγιστο¹³, και των *λόγων στέρησης του εκλογικού δικαιώματος*¹⁴, για τη μη επιβολή κυρώσεων, στην περίπτωση της αδικαιολόγητης αποχής από την ψηφοφορία¹⁵, για την αντικατάσταση του έθνους από τον λαό ως φορέα της αντιπροσώπευσης¹⁶ και την

6

³ Όπως είχε προβλεφθεί στο άρθρο 1 της Συντακτικής Πράξης της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 1974 (Α΄ 262), το οποίο αντικατέστησε το άρθρο 67 του Συντάγματος του 1952. Έτσι, εξοικονομήθηκε το περιεχόμενο της με την απάλειψη της αναφοράς, γνωστής και πάγιας σε όλα τα προϊσχύσαντα Συντάγματα, ότι «οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν... όχι μόνον την εκλογικήν περιφέρειαν από της οποίας εκλέγονται».

⁴ Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Ε΄ Αναθεωρητική, Σύσταγμα 1975, Διάταξις κατ' άρθρον επισήμων σχεδίων-τροπολογιών ψηφισθέντος τελικού κειμένου, 1976, σελ. 285 επ.

⁵ Ibidem, σελ. 293.

⁶ Ibidem, σελ. 285 επ.

⁷ Ibidem, σελ. 293 επ.

⁸ Ibidem, σελ. 285.

⁹ Ibidem, σελ. 285-286.

¹⁰ Ibidem, σελ. 286.

¹¹ Ibidem, σελ. 286.

¹² Ibidem, σελ. 285.

¹³ Από τον Κ. Σερεπίσιο, ό.π., σελ. 285.

¹⁴ Από τον Τηλ. Πλεύρη, αλλά και τον Δ.Θ. Τσάτσο, ό.π., σελ. 285 και, αντιστοίχως, σελ. 286.

¹⁵ Από τον Κ. Κάππο, ως εκπρόσωπο της κοινοβουλευτικής ομάδας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, αφού «η άσκηση του λειτουργήματος του εκλογές είναι καθήκον», ό.π., σελ. 286.

¹⁶ Από τον Σ. Παπαπολίτη, αλλά και τον Δ.Θ. Τσάτσο, ό.π., σελ. 286.

οργάνωση με νόμο της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος από τους Έλληνες που διαμένουν στο εξωτερικό¹⁷.

- 7 Στη Β΄ Υποεπιτροπή της Επιτροπής Αναθεώρησης ζητήθηκε η ενσωμάτωση *προσθήκης* στο συνταγματικό κείμενο με το ίδιο, κατά βάση, περιεχόμενο από έναν βουλευτή της μείζονος¹⁸ και έναν της ελάσσονος¹⁹ αντιπολίτευσης: η πρότασή τους θα γίνει, ομόφωνα, *δεκτή*²⁰. Αντιθέτως, ο Υπουργός Δικαιοσύνης όρισε στενότερα τη διάταξη στην Ολομέλεια της «Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής» και, μοιραία, οριοθέτησε περισσότερο ελεγχόμενα την ανατιθέμενη νομοθετική πρωτοβουλία²¹. Στην παρ. 3 του ίδιου άρθρου προστέθηκε νέο εδάφιο και καθορίστηκαν, περιοριστικά, ως λόγοι στέρξης του δικαιώματος του εκλέγειν η μη συμπλήρωση του κατώτατου ορίου ηλικίας ή αστική ανικανότητα ή η αμετάκλητη ποινική καταδίκη για ορισμένα εγκλήματα²². Εξάλλου, στην Ολομέλεια της Επιτροπής Αναθεώρησης οι εκλογικές αρχές συμπληρώθηκαν με την *ίση ψηφοφορία* (άρθρο 51 παρ. 3 εδάφ. α΄) και αφέθηκε στον νόμο να ορίσει τις εξαιρέσεις από την υποχρεωτική άσκηση του εκλογικού δικαιώματος και τις ποινικές

¹⁷ Ο Άγγ. Πνευματικός πρότεινε την 22^η Ιανουαρίου 1975 στο τέλος της παρ. 3 του άρθρου 51, μετά τη φράση: «Οι βουλευταί εκλέγονται δι' αμέσου, καθολικής και μυστικής ψηφοφορίας, υπό των εκόντων το δικαίωμα του εκλέγειν» και πριν από τη φράση «ως νόμος ορίζει», προσθήκη ως εξής: «είτε ευρίσκονται εντός της Επικράτειας είτε εις την αλλοδαπήν» (βλ. ό.π., σελ. 285). Εξάλλου, ο Κ. Κάππος, εκπροσωπώντας την κοινοβουλευτική ομάδα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, θα ζητήσει την ίδια ημέρα τη διατύπωση της παρ. 3 του άρθρου 51 ως εξής: «Ο Νόμος οργανώνει τους αναγκαίους μηχανισμούς για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους πολίτες που διαμένουν μόνιμα στο εξωτερικό, με ιδιαίτερη πρόνοια για τους ναυτεργάτες» (ό.π., σελ. 286).

¹⁸ Ο Ι. Σεργάκης πρότεινε τη συμπερίληψη στο άρθρο 51 Συντ. νέας παρ. 5 ως εξής: «Νόμος ορίζει τον τρόπο ασκήσεως του εκλογικού δικαιώματος των διαμενόντων εις το εξωτερικόν κατά την ημέρα της εκλογής». Βλ. Βουλή των Ελλήνων-Ε΄ Αναθεωρητική (Περίοδος Α΄-Προεδρευόμενης Δημοκρατίας-Σύνοδος Α΄), Πρακτικά των συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Αθήναι-Ιούλιος 1975, Επίσημα Πρακτικά των συνεδριάσεων της Β΄ Υποεπιτροπής της Ειδικής Κοινοβουλευτικής επί του Συντάγματος Επιτροπής, Συνεδρίασις 1, 22 Ιανουαρίου 1975, σελ. 344.

¹⁹ Ο Απ. Κακλαμάνης πρότεινε, επίσης, την προσθήκη παρ. 5 στο άρθρο 51 Σ. ως εξής: «Νόμος καθορίζει τον τρόπον ασκήσεως του εκλογικού δικαιώματος των πολιτών που βρίσκονται κατά την ημέρα των εκλογών στο Εξωτερικό» (ό.π., Συνεδρίασις 13, 17.02.1975, σελ. 514).

²⁰ Αποτελώντας την πρότ. 2 της παρ. 4 του άρθρου 51 ως εξής: «Νόμος ορίζει τα της ασκήσεως του εκλογικού δικαιώματος των εκτός Επικρατείας ευρισκομένων», ό.π.

²¹ Για τη συζήτηση, Βουλή των Ελλήνων-Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή (Περίοδος Α΄-Προεδρευόμενης Δημοκρατίας-Σύνοδος Α΄), Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975, Αθήναι-Αύγουστος 1975, Συνεδρίασις ΞΔ΄ Πέμπτη 3 Απριλίου 1975, σελ. 114 επ.

²² Με την εξαίρεση του ορίου ενηλικιότητας είχαν προταθεί από βουλευτές της αντιπολίτευσης, ό.π.

κυρώσεις που θα επιβάλλονταν τους παραβάτες (άρθρο 52 παρ. 2 πρότ. 2)²³. Η Ολομέλεια της «Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής» θα απαλείψει την αρχή της ίσης ψηφοφορίας²⁴ και στο τελικώς ψηφισθέν από αυτήν κείμενο του Συντάγματος η παρ. 2 του άρθρου 52 μεταφέρθηκε ως νέα παρ. 5 στο άρθρο 51.

3. Οι αναθεωρήσεις του ισχύοντος Συντάγματος

Προτάσεις για την τροποποίηση του άρθρου 51 Σ. υποβλήθηκαν τέσσερις φορές, 8 μόνον όμως στις δύο η αναθεωρητική διαδικασία θα ολοκληρωθεί. Μία, εκείνη του 1995, διακόπηκε στην εξέλιξή της. Η προτείνουσα Βουλή διαλύθηκε πριν επιληφθεί η Ολομέλειά της. Τέλος, το 2014 η συζήτηση στην Επιτροπή Αναθεώρησης δεν θα προλάβει να ξεκινήσει.

A. Η ατελέσφορη πρωτοβουλία (1996)

Το 1995 προτάθηκε από το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα η ρητή διευκρίνιση ότι «η 9 αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών δεν εμποδίζει την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των πολιτών που βρίσκονται έξω από την επικράτεια με επιστολική ψήφο» (παρ. 4)²⁵, από τη Νέα Δημοκρατία η απαλοιφή του επιθετικού προσδιορισμού ποινικές από τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε βάρος όσων παραλείπουν να ψηφίσουν, παραβιάζοντας την αρχή (παρ. 5 εδάφ. 2)²⁶ και από την Πολιτική Άνοιξη ο καθορισμός του αριθμού των βουλευτών στους διακόσιους (200), (παρ. 1), επειδή «ο σημερινός αριθμός των τριακοσίων είναι υπερβολικός για τα πληθυσμιακά μας δεδομένα, ενώ ταυτόχρονα ένα πιο ευέλικτο νομοθετικό σώμα δίνει στα μέλη του την ευκαιρία μιας συστηματικό-

²³ Για τη συζήτηση, βλ. Βουλή των Ελλήνων-Ε΄ Αναθεωρητική (Περίοδος Α΄-Σύνοδος Α΄), Επίσημα Εστενογραφημένα Πρακτικά της Ολομέλειας της Επιτροπής του Συντάγματος, Αθήνα 1975, Συνεδριάσεις 8η, 25 Φεβρουαρίου 1975, σελ. 98 επ.

²⁴ Υιοθετώντας τροπολογία που υπέβαλαν την 2α Απριλίου 1975 είκοσι δύο (22) βουλευτές της κυβερνητικής πλειοψηφίας. Στην εισηγητική της έκθεση οι προτείνοντες εκλαμβάνουν ότι η αρχή εισάγεται προκειμένου να άρει το ενδεχόμενο της πολλαπλής ψήφου. Με άλλα λόγια, ότι έχει επικρατήσει να συγκεκριμένο, υπό την κρατούσα άποψη, τη βασική συνιστώσα της αρχής, καθένας έχει μια ψήφο, και όχι την, κατά το δυνατόν, ισοδυναμία του συνόλου των ψήφων. Γι' αυτό, προκρίνεται η απαλοιφή της, αφού «ουδέν προσθέτει εις την έννοιαν και την έκτασιν της καθολικότητος της ψήφου κ.λπ., είναι δυνατό να δημιουργήσει ερμηνευτικά προβλήματα». Βλ. ό.π., σελ. 288.

²⁵ Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος. Εισαγωγή-Προτάσεις-Ευρετήρια*, 1995, σελ. 32-33.

²⁶ Στο σημείο 20 της πρότασης, ό.π., σελ. 85.

τερης μελέτης και επεξεργασίας των νομοσχεδίων»²⁷. Και μπορεί η τελευταία πρόταση να μην εξασφάλισε τον συνταγματικά καθορισμένο αριθμό υπογραφών, δηλαδή να υποβλήθηκε απαραδέκτως, οι άλλες δύο συζητήθηκαν μόνον στην οικεία επιτροπή της προτείνουσας Βουλής²⁸, αφού η προκήρυξη των γενικών βουλευτικών εκλογών της 22^{ης} Σεπτεμβρίου 1996 διέκοψε, βίαια, την αναθεωρητική πρωτοβουλία.

B. Η δεύτερη αναθεώρηση του Συντάγματος (2001)

- 10 Τον Ιούνιο του 1997, δηλαδή ένα περίπου έτος μετά την ατελέσφορη κατάληξή της, τα δύο παραδοσιακά κόμματα εξουσίας θα επαναφέρουν, εμπλουτισμένες, τις προτάσεις τους. Το ενδιαφέρον αμφοτέρων εντοπίζεται, πλέον, στις παρ. 4 και 5. Το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα προτείνει την παροχή εξουσιοδότησης στον κοινό νομοθέτη να καθιερώσει, προφανώς ως εξαίρεση από την αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών, την *επιστολική ψήφο* για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των εκτός Επικρατείας πολιτών και την απαλοιφή της επιβολής ποινικών και διοικητικών κυρώσεων, με την εξαίρεση του προστίμου, όταν παραβιάζεται η υποχρεωτικότητα της ψηφοφορίας²⁹, αμφοτέρες με στόχο την *ενδυνάμωση των εκλογικών αρχών*³⁰. Εξάλλου, στην πρόταση της Νέας Δημοκρατίας περιλαμβάνονται η απαλοιφή του δύναται (μπορεί) στην εξουσιοδότηση προς τον κοινό νομοθέτη να ορίσει τα σχετικά με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των Ελλήνων του εξωτερικού (παρ. 4 εδάφ. β΄) και του επιθετικού προσδιορισμού ποινικές από τις κυρώσεις στην περίπτωση της παραβίασης της αρχής της υποχρεωτικής ψηφοφορίας (παρ. 5 πρότ. 2)³¹.
- 11 Η επιτροπή αναθεώρησης της προτείνουσας Βουλής³² στην Έκθεσή της υιοθέτησε –με ευρεία πλειοψηφία και, αντιστοίχως, ομόφωνα– την πρόταση του Πανελληνίου Σοσια-

²⁷ Στο σημείο 8 της πρότασης, ό.π., σελ. 105-106.

²⁸ Στην έκθεσή της προτάθηκε, κατά πλειοψηφία, η αναθεώρηση των παρ. 4 και 5, σύμφωνα με την πρόταση του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος. Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος (1993-2001)*, 2001, σελ. 48.

²⁹ Ibidem, σελ. 65-66.

³⁰ Όπως αναγράφεται στην εισηγητική έκθεση, ό.π., σελ. 75.

³¹ Ibidem, σελ. 98.

³² Για τη συζήτηση των προτάσεων στην Επιτροπή Αναθεώρησης, βλ. Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος και της Ολομέλειας της Βουλής επί των προτάσεων αναθεώρησης διατάξεων του Συντάγματος, Αθήνα 1998, Συνεδρίαση της 13^{ης} Ιανουαρίου 1998, σελ. 233 επ. και Συνεδρίαση της 20^{ης} Ιανουαρίου 1998, σελ. 251 επ.

λιστικού Κινήματος. Οι δύο διατάξεις συγκέντρωσαν στην Ολομέλεια³³ θετικές ψήφους που υπερέβαιναν, κατά πολύ, την ειδική πλειοψηφία των τριών πέμπτων (3/5)³⁴. Η διατύπωσή τους, όπως διαμορφώθηκε κατά πλειοψηφία από την οικεία επιτροπή της Ζ΄ Αναθεωρητικής Βουλής³⁵, εγκρίθηκε από την Ολομέλειά της³⁶. Έτσι, η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος όσων βρίσκονται στο εξωτερικό μπορεί να ρυθμίζεται με νόμο που ψηφίζεται από την πλειοψηφία των δύο τρίτων (2/3) των βουλευτών και ως προς αυτούς η διαδικασία δεν κωλύεται από την αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών, οι εκλογείς αυτής της κατηγορίας ψηφίζουν με επιστολική ψήφο ή με άλλο πρόσφορο μέσο, αρκεί τα αποτελέσματα της εκλογικής τους βούλησης να καταμετρώνται και να ανακοινώνονται, όποτε γίνεται σε ολόκληρη την Επικράτεια. Εξάλλου, η υποχρεωτική ψηφοφορία παραμένει μεν εκλογική αρχή, αλλά η διάταξη που την κατοχυρώνει καθίσταται στην ουσία ατελής, αφού η παραβίασή της δεν τιμωρείται ποινικά, ενώ καταργείται η δυνατότητα θέσπισης επιτρεπτών εξαιρέσεων.

Γ. Η θνησιγενής πρωτοβουλία (2014)

Την 16^η Δεκεμβρίου 2014 η Νέα Δημοκρατία, διαθέτοντας τη σχετική πλειοψηφία στη Βουλή, κατέθεσε πρόταση ένδεκα (11) σημείων, στην οποία περιλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, ο επανακαθορισμός του αριθμού των βουλευτών με ελάχιστο τους εκατόν πενήντα (150) και μέγιστο τους διακόσιους (200)³⁷. Ωστόσο, η επιτροπή αναθεώρησης,

³³ Για τη συζήτηση στην Ολομέλεια της προτείνουσας Βουλής, βλ. ό.π., Συνεδρίαση της 14^{ης} Μαΐου 1998, σελ. 779 επ. και Συνεδρίαση της 19^{ης} Μαΐου σελ. 814 επ.

³⁴ Η συμπλήρωση της παρ. 4 του άρθρου 51 συγκέντρωσε στις δύο ψηφοφορίες διακόσιες εβδομήντα επτά (277) και, αντιστοίχως, διακόσιες εβδομήντα τέσσερις (274) θετικές ψήφους, η «*εξαιρετική*» δε της παρ. 5 του ίδιου άρθρου διακόσιες πενήντα έξι (256) και, αντιστοίχως, διακόσιες πενήντα τρεις (253) ψήφους. Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος*, ό.π. (σημ. 28), σελ. 172 και 175.

³⁵ Για τη συζήτηση, βλ. Ζ΄ Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος Ι΄ (Προεδρευόμενης Δημοκρατίας)-Σύνοδος Α΄. Πρακτικά των συνεδριάσεων και Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, Αθήνα 2000, Συνεδρίαση της 26^{ης} Σεπτεμβρίου 2000, σελ. 346 επ. και Συνεδρίαση της 3^{ης} Οκτωβρίου 2000, σελ. 372 επ.

³⁶ Με διακόσιες εξήντα οκτώ (268) και, αντιστοίχως, διακόσιες εβδομήντα δύο (272) θετικές ψήφους (ό.π., σελ. 288). Για τη συζήτηση, βλ. Ζ΄ Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος Ι΄ (Προεδρευόμενης Δημοκρατίας)-Σύνοδος Α΄. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής επί των αναθεωρητέων διατάξεων του Συντάγματος, 2002, Συνεδρίαση ΡΚΑ΄, Τετάρτη 21 Φεβρουαρίου 2001 (απόγευμα), σελ. 437 επ. και Συνεδρίαση ΡΚΒ΄, Πέμπτη 22 Φεβρουαρίου 2001 (πρωί), σελ. 471 επ.

³⁷ Βλ. το σημείο 8 της πρότασης, σε Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η τέταρτη αναθεώρηση (2014-2019)*, 2020, σελ. 67-68.

που είχε, αυθημερόν, συγκροτηθεί, δεν θα προλάβει να τη συζητήσει· η Βουλή διαλύθηκε δύο εβδομάδες μετά, συνεπεία της αδυναμίας της να αναδείξει τον διάδοχο του Κ. Παπούλια στην Προεδρία της Δημοκρατίας.

Δ. Η τέταρτη αναθεώρηση του Συντάγματος (2019)

- 13 Τέλος, το άρθρο 51 Σ. απασχόλησε την πρόσφατη και τελευταία, δηλαδή την τέταρτη, αναθεώρηση του Συντάγματος το 2019, με το ενδιαφέρον να εντοπίζεται σε δύο παραγράφους. Η αναθεωρητική διαδικασία θα εκκινήσει τον Νοέμβριο του 2018 και η Νέα Δημοκρατία, ως αξιωματική αντιπολίτευση και με νέο αρχηγό, προτείνει, αν και δεν γίνεται ρητή μνεία σε συγκεκριμένη διάταξη του άρθρου³⁸, ο εκλογικός νόμος να προβλέπει ότι οι εκτός Επικρατείας εκλογείς μπορεί να ψηφίζουν «μόνον υπέρ κόμματος ή συνασπισμού κομμάτων ή ότι εκλέγονται βουλευτές εκτός επικρατείας»³⁹. Ο αριθμός των βουλευτών αυτής της κατηγορίας καθορίζεται στους πέντε (5) στη συμπληρωματική πρότασή της τον Ιανουάριο του 2019⁴⁰.
- 14 Εξάλλου, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος πρότεινε την κατάργηση της δυνατότητας άσκησης του εκλογικού δικαιώματος με επιστολική ψήφο⁴¹. Αν και συστηματικά ανήκει στη ρυθμιζόμενη από το άρθρο 54 Σ. ύλη, οι Ανεξάρτητοι Έλληνες ζήτησαν την καθιέρωση του συστήματος της απλής αναλογικής (άρθρο 51 παρ. 3 περίπτ. α΄) και τη διεξαγωγή της εκλογικής διαδικασίας για όσους διαμένουν μόνιμα εκτός της Ελληνικής επικράτειας στις πρεσβείες και τα προξενεία στη χώρα υποδοχής, την ολοκλήρωσή της τουλάχιστον σαράντα οκτώ ώρες πριν από την έναρξή της στην Ελλάδα και την ταυτόχρονη διαλογή των ψήφων (παρ. 4 εδ. β΄)⁴². Τέλος, το πολιτικό κόμμα «Το Ποτάμι» πρότεινε να τεθεί όριο έως τριών θητειών στους βουλευτές⁴³ και την άμεση ρύθμιση της άσκησης του δικαιώματος ψήφου στους Έλληνες του εξωτερικού είτε με συνταγματική διάταξη⁴⁴ είτε με σχετικό νόμο⁴⁵. Η περιορισμένη κοινοβουλευτική

³⁸ Είναι προφανώς η παρ. 4.

³⁹ Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η τέταρτη αναθεώρηση*, ό.π. (σημ. 37), σελ. 125-126.

⁴⁰ Ibidem, σελ. 210.

⁴¹ Ibidem, σελ. 148.

⁴² Ibidem, σελ. 165-166 και 187-188.

⁴³ Αν και στην πρόταση αναφέρεται το άρθρο 51 Σ., η προτεινόμενη αναθεώρηση ανήκει, θεματικά, στην ύλη της παρ. 1 του άρθρου 53 Σ.

⁴⁴ Στην πρόταση αναφέρονται τα άρθρα 54 και 108 Σ., είναι όμως πρόδηλο ότι η αναφορά τους γίνεται εκ παραδρομής, αντί του ορθού, δηλαδή του άρθρου 51 παρ. 4 πρότ. 2 Σ.

⁴⁵ Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η τέταρτη αναθεώρηση*, ό.π. (σημ. 37), σελ. 201.

δύναμη και των τριών κομμάτων δεν θα επιτρέψει οι προτάσεις τους να συγκεντρώσουν την υπογραφή του καθορισμένου ελάχιστου αριθμού βουλευτών, υποβλήθηκαν, γι' αυτό, απαραδέκτως και δεν συζητήθηκαν. Όπως αναμενόταν, η πλειοψηφία των μελών της επιτροπής⁴⁶ πρότεινε τη μη αναθεώρηση της παρ. 4 του άρθρου 51⁴⁷ και η Ολομέλεια της προτεινόμενης Βουλής αποδέχθηκε⁴⁸.

4. Άλλα Συντάγματα

Ορισμοί που περιλαμβάνονται στη ρυθμιζόμενη από το άρθρο 51 Σ. ύλη απαντώνται και σε άλλα Συντάγματα κρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης ή των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, όταν θεσπίζεται ο Καταστατικός Χάρτης το 1975. Στο Γαλλικό Σύνταγμα και υπό τον Τίτλο Ι «Περί της κυριαρχίας» ορίζεται ότι η ψηφοφορία μπορεί να είναι άμεση ή έμμεση, αλλά πάντοτε καθολική, ίση και μυστική, ενώ εκλογείς είναι όλοι, υπό τους όρους του νόμου, οι ενήλικοι πολίτες των δύο φύλων που απολαμβάνουν πολιτικά και αστικά δικαιώματα (άρθρο 3). Το Κοινοβούλιο απαρτίζεται από την Εθνοσυνέλευση και τη Γερουσία (άρθρο 24 εδάφ. α'), τα μέλη της πρώτης εκλέγονται με άμεση ψηφοφορία (άρθρο 24 εδάφ. β'), ο αριθμός τους καθορίζεται στον οργανικό νόμο (άρθρο 25 εδάφ. α') και κάθε επιτακτική εντολή είναι άκυρη (άρθρο 27 εδάφ. α'). Εξάλλου, η Βελγική Βουλή των Αντιπροσώπων απαρτίζεται από διακόσιους δώδεκα (212) βουλευτές (άρθρο 49 παρ. 1), οι οποίοι αντιπροσωπεύουν το έθνος και όχι μόνο την επαρχία ή την υποδιαίρεση επαρχίας, όπου εκλέγονται (άρθρο 32), αναδεικνύονται αμέσως από τους πολίτες που έχουν συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας τους (άρθρο 47 εδάφ. α') και για πενταετή θητεία (άρθρο 51 εδάφ. α'), ο νόμος καθορίζει

⁴⁶ Για τις συζητήσεις στην Επιτροπή Αναθεώρησης, βλ. Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος ΙΖ΄-Σύνοδος Δ΄, Πρακτικά Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, Συνεδρίαση ΙΑ΄, Τετάρτη 19 Δεκεμβρίου 2018 και Συνεδρίαση ΙΒ΄, Πέμπτη 20 Δεκεμβρίου 2018.

⁴⁷ Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος ΙΖ΄-Σύνοδος Α΄, Έκθεση Επιτροπής Αναθεώρησης το Συντάγματος, Αθήνα 2019, σελ. 278· και Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η τέταρτη αναθεώρηση*, ό.π. (σημ. 37), σελ. 311.

⁴⁸ Για τη συζήτηση στην Ολομέλεια, βλ. Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Βουλής, ΙΖ΄ (Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας)-Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ΟΕ΄, Τετάρτη 13 Φεβρουαρίου 2019, σελ. 3987 επ. Την αναθεώρηση της παρ. 4 του άρθρου 51 Σ., όπως διατυπώθηκε από τη Νέα Δημοκρατία στην αρχική και τη συμπληρωματική πρότασή της, στην πρώτη ψηφοφορία στην Ολομέλεια καταψήφισαν εκατόν εβδομήντα τέσσερις (174) βουλευτές, την υπερψήφισαν ογδόντα οκτώ (88) και ένας (1) δύο δήλωσαν «παρών» (βλ. ό.π., σελ. 446). Γι' αυτό, η πρόταση δεν θα απασχολήσει τη δεύτερη ψηφοφορία.

γενικά τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για να είναι κάποιος εκλογέας και τους όρους διεξαγωγής των εκλογικών διαδικασιών (άρθρο 49 παρ. 4), με υποχρεωτική και μυστική ψηφοφορία (άρθρο 48 εδάφ. γ΄).

- 16 Στην ίδια ηλικία, δηλαδή στο 18ο έτος της ηλικίας, αποκτάται το εκλογικό δικαίωμα και στη Γερμανία (άρθρο 38 παρ. 2), η ψηφοφορία είναι καθολική, άμεση, ελεύθερη, ίση και μυστική (άρθρο 38 παρ. 1 πρότ. 1), οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν ολόκληρο τον λαό, δεν δεσμεύονται από εντολές ή οδηγίες και υπακούουν μόνο στη συνείδησή τους (άρθρο 38 παρ. 1 πρότ. 2), οι σχετικές λεπτομέρειες ρυθμίζονται με νόμο (άρθρο 38 παρ. 3). Εκλογείς στην Ιταλία είναι όλοι οι ενήλικοι πολίτες (άρθρο 8 εδάφ. α΄), η ψήφος τους ορίζεται ως προσωπική, ίση, ελεύθερη και μυστική (άρθρο 48 εδάφ. β΄ πρότ. 1) και η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος είναι καθήκον τους (άρθρο 48 εδάφ. β΄ πρότ. 2), το οποίο περιορίζεται μόνο για λόγους αστικής ανικανότητας ή ως αποτέλεσμα αμετάκλητης ποινικής απόφασης ή στις περιπτώσεις ηθικής αναξιοσύνης που ορίζει ο νόμος (άρθρο 48 εδάφ. γ΄). Η Βουλή εκλέγεται με καθολική και άμεση ψηφοφορία (άρθρο 56 εδάφ. α΄), ο αριθμός των μελών της ανέρχεται σε εξακόσια τριάντα (630) (άρθρο 56 εδάφ. β΄) και οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος (άρθρο 67). Εξάλλου, εκλογείς είναι όλοι οι Ισπανοί, που ασκούν πλήρως τα πολιτικά τους δικαιώματα (άρθρο 68 παρ. 5 εδάφ. α΄), τα μέλη του Κογκρέσου των Βουλευτών δεν είναι λιγότερα των τριακοσίων (300) και περισσότερα των τετρακοσίων (400) (άρθρο 68 παρ. 1), ο νόμος αναγνωρίζει και το κράτος διευκολύνει την άσκηση της ψηφοφορίας σε εκείνους που βρίσκονται εκτός του ισπανικού εδάφους (άρθρο 68 παρ. 5 εδάφ. β΄). Τέλος, η εικοστή έκτη τροποποίηση του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής ορίζει ότι το δικαίωμα της ψήφου των πολιτών, ηλικίας δέκα οκτώ ετών και μεγαλύτερων, δεν μπορεί να αφαιρεθεί ή να περιοριστεί για λόγους ηλικίας.

II. ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

- 17 Κανόνες που διέπουν τη ρυθμιζόμενη ύλη στο άρθρο 51 Σ. περιλαμβάνονται και σε κείμενα διεθνών, κατά κανόνα πολυμερών, συμβάσεων. Από τη στιγμή που κυρωθούν, σύμφωνα με τη συνταγματικά καθορισμένη διαδικασία, απολαμβάνουν υπερνομοθετική ισχύ. Στο σύνολό τους, με την εξαίρεση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατοχυρώνουν γενικές, κατά βάση κατευθυντήριες, αρχές, που, συνθήτως, διαθέτουν ήδη τη ρητή αναφορά τους στο Σύνταγμα.

1. Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στο πρωτογενές δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης περιέχονται κανόνες για την ανάδειξη των Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Οι σχετικοί ορισμοί περιλαμβάνονται στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) και τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της (ΣΛΕΕ)⁴⁹. Στο σύνολό τους εξειδικεύονται από το παράγωγο, άλλως το δευτερογενές, δίκαιο. Οι διατάξεις του τελευταίου εισάγονται στην έννομη τάξη μας, πρωτίστως, με τον οργανικό νόμο για τις Ευρωπαϊκές εκλογές, από την ένταξή τους στο εθνικό δίκαιο διαθέτουν υπερνομοθετική ισχύ.

A. Το πρωτογενές δίκαιο

Σε κανόνες, κατά την κρατούσα άποψη, υπερσυνταγματικής ισχύος, ρυθμίζεται σε γενικές γραμμές το *δικαίωμα του εκλέγειν στις Ευρωπαϊκές και τις αυτοδιοικητικές εκλογές*, όχι όμως και στις γενικές βουλευτικές (εκλογές) σε κάθε κράτος μέλος. Οι ορισμοί του Συντάγματός μας που διέπουν τις τελευταίες καταλαμβάνουν, δυνάμει των ορισμών του άρθρου 28 Σ., και την ανάδειξη των εκπροσώπων μας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Απαρτίζεται από τους αντιπροσώπους των πολιτών της Ένωσης, δηλαδή τους πολίτες των κρατών μελών, ο αριθμός του δεν υπερβαίνει τους επτακόσιους πενήντα (750), περιλαμβανομένου του προέδρου, η εκπροσώπηση των πολιτών είναι αναλογική, κατά φθίνουσα τάξη, με ελάχιστο αριθμό τα έξι (6) και μέγιστο τα ενενήντα έξι (96) μέλη ανά κράτος μέλος (άρθρο 14 παρ. 2 εδάφ. β΄). Εκλέγονται για πενταετή θητεία με άμεση, καθολική, ελεύθερη και μυστική ψηφοφορία (άρθρο 14 παρ. 3 ΣΕΕ). Παρέχεται, επίσης, εξουσιοδότηση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο να καταρτίσει το σχέδιο των αναγκαίων διατάξεων, προκειμένου τα μέλη του να εκλέγονται με άμεση και καθολική ψηφοφορία, κατά ενιαία διαδικασία σε όλα τα κράτη ή σύμφωνα με τις κοινές αρχές τους (άρθρο 223 παρ. 1 εδάφ. α΄ ΣΛΕΕ). Η σχετική πρωτοβουλία ανατίθεται στο Συμβούλιο, το οποίο αποφασίζει με ομοφωνία και στο πλαίσιο ειδικής νομοθετικής διαδικασίας, οι επιλογές του εγκρίνονται από την πλειοψηφία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και τίθενται σε ισχύ, αφού προηγηθεί η έγκρισή τους και από τα κράτη μέλη, σύμφωνα με τους συνταγματικούς τους κανόνες (άρθρο 223 παρ. 1 εδάφ. β΄ ΣΕΕ). Στους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή σε όσους κατέχουν την ιθαγένεια

⁴⁹ Πρόκειται για τις βασικές συνιστώσες της Συνθήκης της Λισαβώνας, η οποία τροποποίησε τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και ορισμένες συναφείς πράξεις και κυρώθηκε με το πρώτο άρθρο του ν. 3671/2008 (Α΄ 129).

κράτους μέλους, αναγνωρίζεται, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα να εκλέγουν τους αντιπροσώπους τους στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (άρθρο 20 παρ. 2 περίπτ. β΄ ΣΛΕΕ). Όποιος κατοικεί σε κράτος μέλος και δεν είναι πολίτης του, ψηφίζει, όπως και οι γηγενείς, στον τόπο της κατοικίας του, υπό την επιφύλαξη λεπτομερέστερων διατάξεων που θεσπίζει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, υπό τους όρους που εκτέθηκαν προηγουμένως και με την επιφύλαξη της παρ. 1 του άρθρου 223 ΣΛΕΕ· παρεκκλίσεις επιτρέπονται όταν τις δικαιολογούν ειδικά εθνικά προβλήματα (άρθρο 22 παρ. 2 ΣΛΕΕ). Οι βασικές επιλογές των Συνθηκών για τις Ευρωπαϊκές εκλογές επαναλαμβάνονται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (άρθρο 39)⁵⁰, ο οποίος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του πρωτογενούς δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι ρυθμίσεις του παράγωγου δικαίου περιλαμβάνονται σε Οδηγίες και Κανονισμούς, δηλαδή σε κανόνες υποσυνταγματικής και υπερνομοθετικής ισχύος, που έχουν ήδη ενσωματωθεί στην έννομη τάξη μας και, πλέον, αποτελούν εθνικό δίκαιο⁵¹.

Β. Το παράγωγο δίκαιο

- 21 Ειδικές ρυθμίσεις θεσπίζονται, επίσης, για τη συμμετοχή των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που κατοικούν στην Ελλάδα αλλά δεν είναι πολίτες της. Στη βασική Απόφαση του 1976⁵², η οποία επιγράφεται ως Πράξη σχετική με την ανάδειξη των αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με άμεση και καθολική ψηφοφορία, δεν κατοχυρώνονται μόνον οι εν λόγω αρχές, αλλά και οι αρχές της μυστικής και της ελεύθερης ψηφοφορίας⁵³. Κάθε εκλογέας ψηφίζει μια μόνο φορά κατά εκλογή⁵⁴ και τα

⁵⁰ Βλ. Ι. Χαρχαλάκη, στον τόμο: *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ*, σελ. 444 επ. και, αντίστοιχα, 454 επ.

⁵¹ Βλ. αμέσως παρακάτω ΙΙΙ.1.

⁵² Πρόκειται για την Απόφαση 76/787/ΕΚΑΧ/ΕΟΚ/ΕΥΡΑΤΟΜ της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1976 του Συμβουλίου (L 278 της 8^{ης} Οκτωβρίου 1976) που κυρώθηκε με τον ν. 945/1979 (Α΄ 170). Στο άρθρο 9 αυτής προβλέπονταν ότι τα κράτη μέλη καθορίζουν τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας εντός της ίδιας περιόδου διάρκειας τεσσάρων (4) ημερών που εκκινεί το πρωί της Πέμπτης και συμπληρώνεται την επόμενη αυτής Κυριακή (παρ. 1), ενώ η διαλογή των ψηφοδελτίων αρχίζει όταν ολοκληρώσουν την ψηφοφορία οι εκλογείς και στο τελευταίο χρονικά κράτος (παρ. 2). Το άρθρο αντικαταστάθηκε το 2018, δίχως όμως να περιληφθεί στη νέα διάταξη αυτή η ρύθμιση. Βλ. αμέσως παρακάτω.

⁵³ Άρθρο 1 παρ. 3 της Απόφασης 76/787/ΕΚΑΧ/ΕΟΚ/ΕΥΡΑΤΟΜ, όπως αντικαταστάθηκε από την παρ. 1 του άρθρου 1 της Απόφασης 2018/994 του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουλίου 2018 (L 178/1 της 16^{ης} Ιουλίου 2018).

⁵⁴ Άρθρο 9 παρ. 2 της Απόφασης 76/787/ΕΚΑΧ/ΕΟΚ/ΕΥΡΑΤΟΜ, όπως αντικαταστάθηκε από την

κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να διασφαλίσουν ότι η διπλή ψήφος υπόκειται σε αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές ποινές⁵⁵. Δίνεται, επίσης, η δυνατότητα της *επιστολικής* ψήφου, αποκαλείται ως ψηφοφορία διά αλληλογραφίας, ή της χρήσης ηλεκτρονικών ή διαδικτυακών μέσων, αρκεί να διασφαλίζονται, ιδίως, η *αξιοπιστία* του αποτελέσματος, ο *μυστικός* χαρακτήρας της ψηφοφορίας και η *προστασία* των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα⁵⁶. Εξάλλου, η προθεσμία για την υποβολή υποψηφιοτήτων πολιτών της Ένωσης ορίζεται τρεις εβδομάδες πριν από την ορισμένη στο οικείο κράτος μέλος⁵⁷ και κατοχυρώνεται δυνατότητα αναγραφής στο ψηφοδέλτιο και του ονόματος του Ευρωπαϊκού πολιτικού κόμματος με το οποίο συνδέεται το εθνικό⁵⁸.

Εξάλλου, η Οδηγία 93/109/ΕΚ του Συμβουλίου⁵⁹, η οποία οργανώνει το εκλογικό τους δικαίωμα και υπό τις δύο συνιστώσες, της ψήφου και του εκλέγεσθαι, ενσωματώθηκε στην έννομη τάξη μας με το Δεύτερο Κεφάλαιο του ν. 2196/1994 (Α΄ 41). Οι φορείς του δικαιώματος της ψήφου, δηλαδή οι Ευρωπαίοι πολίτες, το ασκούν μια φορά είτε στην Ελλάδα είτε στη χώρα της ιθαγένειάς τους. Προς τούτο, πρέπει να είναι μέλη του οικείου εκλογικού σώματος, να εγγραφούν σε εκλογικό κατάλογο, καταθέτοντας σχετική αίτηση με συνημμένα της τα απαιτούμενα δικαιολογητικά και αποδεικτικό ταυτότητας σε ισχύ⁶⁰, και να υποβάλουν υπεύθυνη δήλωση. Σε αυτή δηλώνονται, κατά σειρά, η ιθαγένεια, η μη έκπτωση από το δικαίωμα του εκλέγειν στη χώρα προέλευσης, ο Νομός, ο δήμος ή η κοινότητα στους εκλογικούς καταλόγους του οποίου είναι εγγεγραμμένος, η διεύθυνση κατοικίας, η ημερομηνία εγκατάστασής του στη χώρα και η δέσμευση ότι θα ασκήσει το εκλογικό του δικαίωμα μόνο στην Ελλάδα⁶¹. Οι

παρ. 5 του άρθρου 1 της Απόφασης 2018/994 του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουλίου 2018.

⁵⁵ Άρθρο 9 παρ. 1 της Απόφασης 76/787/ΕΚΑΧ/ΕΟΚ/ΕΥΡΑΤΟΜ, όπως αντικαταστάθηκε από την παρ. 5 του άρθρου 1 της Απόφασης 2018/994 του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουλίου 2018.

⁵⁶ Άρθρο 4α της Απόφασης 76/787/ΕΚΑΧ/ΕΟΚ/ΕΥΡΑΤΟΜ, το οποίο προστέθηκε με την παρ. 4 του άρθρου 1 της Απόφασης 2018/994 του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουλίου 2018.

⁵⁷ Άρθρο 3α της Απόφασης 76/787/ΕΚΑΧ/ΕΟΚ/ΕΥΡΑΤΟΜ, το οποίο προστέθηκε με την παρ. 3 του άρθρου 1 της Απόφασης 2018/994 του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουλίου 2018.

⁵⁸ Άρθρο 3β της Απόφασης 76/787/ΕΚΑΧ/ΕΟΚ/ΕΥΡΑΤΟΜ, το οποίο προστέθηκε με την παρ. 3 του άρθρου 1 της Απόφασης 2018/994 του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουλίου 2018.

⁵⁹ L 329 της 30^{ης} Δεκεμβρίου 1993.

⁶⁰ Άρθρο τέταρτο παρ. 2.

⁶¹ Άρθρο τέταρτο παρ. 3.

Ευρωπαίοι πολίτες εγγράφονται σε *ειδικούς* εκλογικούς καταλόγους και ψηφίζουν, όπως οι ετεροδημότες⁶².

- 23 Τέλος, η σύνθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και, συγκεκριμένα, οι έδρες του που αναλογούν σε κάθε κράτος μέλος καθορίζεται περιοδικά. Η διαδικασία προσομοιάζει, κατά βάση, με εκείνη για τον καθορισμό των εδρών στις εκλογικές περιφέρειες της χώρας. Οι σχετικοί ορισμοί περιέχονται σε Απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου⁶³. Η κατανομή προκύπτει από την εφαρμογή τριών, όπως αποκαλούνται, *αρχών*⁶⁴. Εν πρώτοις, αξιοποιούνται πλήρως τα ελάχιστα και τα μέγιστα όρια ανά κράτος, ορίζονται στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ώστε να αντικατοπτρίζεται, κατά το δυνατόν πιστότερα, το μέγεθος του πληθυσμού του. Η κατανομή υπόκειται στις επιταγές της αναλογικότητας, συνδυάζοντας το μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου από πολυπληθέστερο κράτος, συγκρινόμενο με εκείνο που έχει μικρότερο πληθυσμό, να εκπροσωπεί περισσότερους πολίτες και, αντιστρόφως, όσο μεγαλύτερο είναι να έχει τόσο μεγαλύτερη αξίωση σε μεγάλο αριθμό εδρών. Τέλος, πρέπει να αντικατοπτρίζει τις δημογραφικές εξελίξεις στα κράτη μέλη. Ο συνολικός πληθυσμός τους υπολογίζεται από την Επιτροπή (Eurostat), με βάση τα πρόσφατα δεδομένα που της παρέχουν και σύμφωνα με την καθιερωμένη μέθοδο⁶⁵, και στην Ελλάδα αναλογούν είκοσι μια (21) έδρες⁶⁶. Η μεταβατική πρόβλεψη για την ανακατανομή τους, στην περίπτωση που το Ηνωμένο Βασίλειο εξακολουθούσε να αποτελεί μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την έναρξη της κοινοβουλευτικής περιόδου 2019-2024, δεν θα τύχει εφαρμογής⁶⁷. Η νέα πρόταση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για την επικαιροποιημένη κατανομή ορίζεται ότι θα διατυπωθεί σε εύθετο χρόνο και πάντως πριν από την έναρξη της επόμενης περιόδου 2024-2029⁶⁸.

⁶² Άρθρο τέταρτο παρ. 5 και 7.

⁶³ Ισχύουσα είναι η Απόφαση 2018/937 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 28^{ης} Ιουνίου 2018 (LI 165/1 της 2^{ης} Ιουλίου 2018).

⁶⁴ Άρθρο 1 της ισχύουσας Απόφασης.

⁶⁵ Άρθρο 2.

Τούτο προβλέπεται στον Κανονισμό 1260/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20^{ης} Νοεμβρίου 2013 (L330 της 10^{ης} Νοεμβρίου 2013) για τις Ευρωπαϊκές δημογραφικές στατιστικές.

⁶⁶ Άρθρο 3 παρ. 1.

⁶⁷ Άρθρο 3 παρ. 2.

⁶⁸ Άρθρο 4.

2. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Με το άρθρο 3 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία από την κύρωσή της⁶⁹ έχει αποκτήσει υπερνομοθετική ισχύ, επιβάλλεται στα *συμβαλλόμενα μέρη η υποχρέωση* να διοργανώνουν σε λογικά διαστήματα *ελεύθερες και μυστικές* εκλογές που επιτρέπουν την *ελεύθερη έκφραση* της λαϊκής θέλησης. Η ρύθμιση καταλαμβάνει την ανάδειξη κάθε νομοθετικού σώματος –εθνικού, καταρχήν, αλλά και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου–, όπως γίνεται δεκτό στη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου⁷⁰. Αναγνωρίζεται πάντως ευρεία διακριτική ευχέρεια στα αρμόδια όργανα των μερών για τη θέσπιση των σχετικών κανόνων.

3. Άλλες διεθνείς συμβάσεις

Η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου αναγνωρίζει σε καθένα το δικαίωμα να συμμετέχει στην κυβέρνηση της χώρας του και με αντιπροσώπους ελεύθερα εκλεγμένους (άρθρο 21 παρ. 1), ενώ ορίζει ότι η λαϊκή θέληση εκφράζεται με τακτικές, ανόθευτες, εκλογές που διεξάγονται με καθολική, ίση και μυστική ψηφοφορία ή με ισοδύναμες ελεύθερες εκλογικές διαδικασίες (άρθρο 21 παρ. 3). Εξάλλου, το Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα⁷¹ κατοχυρώνει το δικαίωμα και τη δυνατότητα κάθε πολίτη, χωρίς καμία διάκριση και δίχως υπέρμετρους περιορισμούς, να εκλέγει τους εκπροσώπους του κατά τη διάρκεια εκλογών περιοδικών, τίμιων, με καθολική, ίση και μυστική ψηφοφορία που εξασφαλίζουν την ελεύθερη έκφραση της βούλησής του (άρθρο 25 παρ. 1 περίπτ. β΄). Στη Σύμβαση για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων⁷², τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν την υποχρέωση, μεταξύ άλλων, να εγγυώνται αδιακρίτως στον καθένα, την απόλαυση πολιτικών δικαιωμάτων και, ιδίως, του δικαιώματος του εκλέγειν με καθολική και ίση ψηφοφορία (άρθρο 5

⁶⁹ Ακριβέστερα μετά την, εκ νέου, κύρωσή της με το ν.δ. 53/1974 (Α΄ 53).

⁷⁰ Βλ. Αλ. Μαντζούτσο, *Πολιτικά δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, 2009, σελ. 74 επ.· Ηλ. Καστανά, «Άρθρο 3 Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο», στον τόμο: *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 2017, σελ. 834 επ.· και Χ. Ανθόπουλο, *Εκλογικά συστήματα και συνταγματικές δεσμεύσεις. Μια συγκριτική ανάλυση μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας*, 2016, σελ. 101 επ.

⁷¹ Κυρώθηκε με το πρώτο άρθρο του ν. 2462/1997 (Α΄ 25).

⁷² Κυρώθηκε με το άρθρο μόνον του ν.δ. 494/1970 (Α΄ 77).

περίπτ. γ΄). Τέλος, στη Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων σε βάρος των γυναικών⁷³ επιβάλλεται, ιδίως, η λήψη των κατάλληλων μέτρων, προκειμένου να τους εξασφαλίζεται, στις ίδιες συνθήκες με τους άνδρες, το δικαίωμα να ψηφίζουν σε όλες τις εκλογές (άρθρο 7 περίπτ. α΄).

- 26 Οι παραπάνω συμβάσεις έχουν επικυρωθεί, σύμφωνα με τα οριζόμενα στην παρ. 1 του άρθρου 28 Σ., και τεθεί σε ισχύ. Αποτελούν, γι' αυτό, αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού (εθνικού) δικαίου. Και μπορεί να απολαμβάνουν υποσυνταγματική ισχύ, υπέρκεινται όμως κάθε σχετικής διάταξης νόμου. Οι επιμέρους ορισμοί τους κατοχυρώνουν *γενικές κατευθυντήριες αρχές*, οι οποίες στο σύνολό τους διαθέτουν, ήδη και από μακρού, συνταγματική περιωπή. Έτσι, η ενσωμάτωσή τους στην έννομη τάξη μας δεν εισφέρει ουσιωδώς και πάντως πρωτογενή προστιθέμενη αξία. Βέβαια, τούτο δεν σημαίνει ότι στερούνται νομικής επενέργειας. Η εισαγωγή τους στην έννομη τάξη μας συμβάλλει, ερμηνευτικά, στον *δημιουργικό εμπλουτισμό* και την *αποτελεσματική θωράκιση* του κανονιστικού περιεχομένου των συνταγματικών αρχών που διέπουν την ψήφο και την ψηφοφορία. Υπό αυτήν την προσέγγιση, η σημασία τους δεν πρέπει ασφαλώς να εκλαμβάνεται ή να θεωρείται αμελητέα.

III. ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

- 27 Στις τρεις από τις τέσσερις στιγμές ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος, δηλαδή στις γενικές βουλευτικές και τις αυτοδιοικητικές εκλογές, καθώς επίσης στο δημοψήφισμα, ο συνταγματικός αναθέτει ρητά στον κοινό νομοθέτη να οργανώσει τη διεξαγωγή τους. Οι παραγόμενοι κανόνες συγκροτούν τους εκτελεστικούς, κατά νομική ακριβολογία τους *οργανικούς* ή τους *οργανωτικούς*, νόμους⁷⁴. Εκδίδονται κατ' επιταγήν και προς εφαρμογήν του Συντάγματος, η θέσπισή τους συνιστά δε τον αναγκαίο και τον ικανό όρο για την προσφυγή στη ρυθμιζόμενη συγκεκριμένη στιγμή έκφρασης της λαϊκής ετυμγορίας. Αντιθέτως, η σχετική εξουσιοδότηση συνάγεται ερμηνευτικά για τις Ευρωπαϊκές εκλογές, με αναφορά πάντως, στο πρωτογενές και, προεχόντως, στο παράγωγο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

⁷³ Κυρώθηκε με το πρώτο άρθρο του ν. 1342/1983 (Α΄ 39).

⁷⁴ Αφού η έκδοσή τους είναι αναγκαία «*διά την συγκρότησιν και την ενέργειαν άμεσων ή έμμεσων οργάνων του κράτους και γενικότερον προς άσκησιν των λειτουργιών του*». Βλ., αντί άλλων, Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2022, σελ. 381 επ.

1. Ο εκλογικός νόμος

Η νομοθεσία για την εκλογή Βουλευτών, γνωστότερη ως εκλογικός νόμος⁷⁵, είναι από τα μακροβιότερα νομοθετήματα στην έννομη τάξη μας. Οι διατάξεις της κωδικοποιούνται, κάθε φορά και συνήθως ενόψει εκλογικής αναμέτρησης, σε διάταγμα, βασιλικό ή προεδρικό ανάλογα με τη μορφή του πολιτεύματος. Ο ισχύων εκλογικός νόμος περιέχεται στο π.δ. 26/2012 (Α' 57), όπως έχει κωδικοποιηθεί στη συνέχεια με διαδοχικές νομοθετικές πρωτοβουλίες, και συντίθεται από δύο Βιβλία, καθένα τους διακρίνεται δε σε Κεφάλαια και αυτά σε Τμήματα. Η νομοθεσία για την εκλογή βουλευτών εφαρμόζεται, αναλόγως, στις λοιπές στιγμές ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος, για όσα θέματα δεν ρυθμίζονται ειδικά στους οικείους οργανικούς νόμους⁷⁶.

A. Ο αριθμός των βουλευτών και το δικαίωμα της ψήφου

Ο αριθμός των βουλευτών ορίζεται στους τριακόσιους (300), εκ των οποίων οι διακόσιοι ογδόντα πέντε (285) εκλέγονται στις (βασικές) εκλογικές περιφέρειες και οι δέκα πέντε (15) ενιαίως σε ολόκληρη την Επικράτεια⁷⁷. Το δικαίωμα του εκλέγειν⁷⁸ έχουν

⁷⁵ Ή, σπανιότερα, εκλογικό σύστημα υπό την ευρεία έννοια του όρου. Αντιθέτως, το εκλογικό σύστημα υπό τη στενή έννοια αποτελεί διακριτό κεφάλαιο της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών και ορίζεται ως η μέθοδος για τον μετασχηματισμό της λαϊκής βούλησης σε κοινοβουλευτική εκπροσώπηση και την κατανομή των διαθέσιμων εδρών της Βουλής με βάση την εκλογική δύναμη, δηλαδή τον αριθμό των εγκύρων ψηφοδελτίων που έλαβαν στις γενικές εκλογές οι συνδυασμοί κομμάτων, συνασπισμών περισσότερων συνεργαζόμενων, οι ανεξάρτητοι και οι μεμονωμένοι υποψήφιοι, κατά περίπτωση, στις βασικές εκλογικές περιφέρειες και την Επικράτεια, βλ. ιδίως, Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, 1981, σελ. 65. Για τις δύο εννοιολογικές προσεγγίσεις, τη στενή και την ευρεία, του εκλογικού συστήματος βλ. αντί άλλων, Ηλ. Νικολακόπουλο, *Εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική των εκλογικών συστημάτων*, 1989, σελ. 13 επ. · και Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 2021, σελ. 449.

⁷⁶ Τούτο προβλέπεται ρητά στα άρθρα 9 του ν. 4255/2014 (Α' 89), για τις Ευρωπαϊκές εκλογές, λαμβάνεται μάλιστα ειδική μέριμνα και για τις τυχόν τροποποιήσεις της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών στο μέλλον, 21 παρ. 1 του ν. 4023/2011 (Α' 220), για το δημοψήφισμα, και 151 παρ. 1 του ν. 4555/2018 (Α' 133), για τις αυτοδιοικητικές εκλογές.

⁷⁷ Άρθρο 2 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 36 του ν. 4648/2019 (Α' 205).

⁷⁸ Επειδή η διάταξη περιλαμβάνεται στην εκλογική νομοθεσία η χρήση του όρου είναι, κατά βάση, ακριβής. Ωστόσο, οι φορείς του (δικαιώματος) ενεργοποιούνται και στο δημοψήφισμα, δηλαδή σε θεσμό άμεσης δημοκρατίας από τη διεξαγωγή του οποίου δεν εκλέγονται τα μέλη των αντιπροσωπευτικών σωμάτων. Προκειμένου, λοιπόν, να οριοθετηθεί, με νομική ακριβολογία και πληρότητα, τον όλο του βασικού πολιτικού δικαιώματος, είναι ορθότερη η οριοθέτησή του ως δικαίωμα της ψήφου, αφού τα μέλη του εκλογικού δεν αναδεικνύουν μόνον τα μέλη των αντιπροσωπευτικών σωμάτων συμμετέχουν στο δημοψήφισμα. Βλ. παρακάτω υπό V.3.A.a και τις εκεί βιβλιογραφικές

οι Έλληνες και οι Ελληνίδες που συμπληρώνουν το δέκατο έβδομο έτος της ηλικίας του⁷⁹, δηλαδή όσοι, κατά πλάσμα δικαίου, έχουν γεννηθεί την 1^η Ιανουαρίου του κρίσιμου χρόνου⁸⁰. Απαιτείται, επίσης, να μην τελούν και για όσο χρόνο αυτή διαρκεί σε *πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση, λόγω πνευματικής ή σωματικής αναπηρίας*, σύμφωνα με τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα⁸¹, ή να μην έχουν στερηθεί το δικαίωμα της ψήφου, λόγω *ηθικής αναξιοτήτας, συνεπεία αμετάκλητης καταδίκης σε κάθειρξη για τα αδικήματα των κεφαλαίων 1-6 του δευτέρου Βιβλίου του Ποινικού Κώδικα⁸² ή σε οποιαδήποτε ποινή για τα εγκλήματα του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα που επισείουν την ποινή της ισόβιας κάθειρξης ή σε ισόβια κάθειρξη για κάθε άλλο αδίκημα και, σε κάθε περίπτωση, καθόλη τη χρονική διάρκεια της επιβληθείσας ποινής⁸³*. Όσοι διαθέτουν τα θετικά και δεν συντρέχει στο πρόσωπό τους κάποιο από τα αρνητικά προσόντα είναι μέλη του εκλογικού σώματος. Δηλαδή, ανήκουν στον λαό υπό τη στενή έννοια του όρου.

- 30** Το δικαίωμα του εκλέγειν ασκούν τα μέλη του εκλογικού σώματος σε (βασική) εκλογική περιφέρεια της χώρας και, συγκεκριμένα, σε εκείνη στον γενικό εκλογικό

αναφορές. Για την οικονομία της ανάπτυξης, για την αποφυγή επαναλήψεων και επειδή το ενδιαφέρον της εντοπίζεται στις γενικές βουλευτικές και τις Ευρωπαϊκές εκλογές γίνεται, εναλλακτικά, στη συνέχεια χρήση του όρου εκλογικό δικαίωμα ή δικαίωμα του εκλέγειν ή δικαίωμα της ψήφου, προκρίνεται δε συνήθως από τις εναλλακτικές επιλογές η αναφερόμενη στη συνταγματική διάταξη.

⁷⁹ Άρθρο 4 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με την παρ. 1 του άρθρου 4 του ν. 4406/2016 (Α΄ 133).

⁸⁰ Άρθρο 4 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

⁸¹ Άρθρο 5 περίπτ. α΄ του π.δ. 26/2012, όπως ισχύει.

⁸² Σε αυτό ρυθμίζονται, κατά σειρά, οι προσβολές του δημοκρατικού πολιτεύματος (άρθρα 134-137Α) και της διεθνούς υπόστασης της χώρας (άρθρα 138-152), τα εγκλήματα κατά άλλων κρατών (άρθρα 153-156) και κατά των πολιτειακών και πολιτικών οργάνων (άρθρα 157-166), οι προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας (άρθρα 167-181) και τα εγκλήματα κατά της δημόσιας τάξης (άρθρα 183-191Α).

⁸³ Άρθρο 5 περίπτ. β΄ του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 92 του ν. 4804/2021 (Α΄ 90). Στον νέο Ποινικό Κώδικα, ο οποίος κυρώθηκε με τον ν. 4619/2019 (Α΄ 95), καταργήθηκε η, εν γένει, αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων ως παρεπόμενη ποινή. Η καταδίκη σε κάθειρξη επιτρέπει, πλέον, στον δικάσαντα σχηματισμό να επιβάλει μόνον την αποστέρηση της δημόσιας θέσης και του δημόσιου ή του αυτοδιοικητικού αξιώματος, όταν κριθεί ότι η πράξη συνιστά βαριά παράβαση καθηκόντων. Ο εκλογικός νομοθέτης διατηρεί πάντως τη δυνατότητα, στο πλαίσιο της εξουσιοδότησης που του παρασχέθηκε συνταγματικά (άρθρο 51 παρ. 3 πρότ. 2), να καθορίσει και μάλιστα με αναδρομική ισχύ τα εγκλήματα για τα οποία η αμετάκλητη ποινική καταδίκη μπορεί να περιορίσει το δικαίωμα της ψήφου, όπως και έπραξε με την παραπάνω νομοθετική πρωτοβουλία. Και αυτό έπραξε εντελώς πρόσφατα με τον ν. 4804/2021

κατάλογο δήμου της οποίας είναι εγγεγραμμένα⁸⁴ και η άσκησή του είναι υποχρεωτική⁸⁵. Η εγγραφή συνιστά τη *διοικητική προϋπόθεση* για τη συμμετοχή στην ψηφοφορία και επιτρέπει την, ανά πάσα στιγμή, γνώση της ακριβούς σύνθεσης του εκλογικού σώματος, προκειμένου να οργανωθεί, εύρυθμα και αποτελεσματικά, στις επιμέρους φάσεις της η εκλογική διαδικασία. Στους γενικούς εκλογικούς καταλόγους αφιερώνεται το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος του πρώτου Βιβλίου της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών και οι σχετικοί ορισμοί περιλαμβάνονται στο Γ΄ Τμήμα του (άρθρα 7-26). Συντάσσονται με βάση τα δημοτολόγια του οικείου δήμου⁸⁶, με επιμέλεια του Υπουργείου Εσωτερικών⁸⁷, ενιαία και χωρίς διάκριση φύλου⁸⁸, η εγγραφή είναι υποχρεωτική⁸⁹, αλλά η τυχόν παράλειψή της επιτρέπει, καταρχήν, στον εκλογέα να ψηφίσει⁹⁰, ο οικείος Υπουργός συντάσσει, αυτεπαγγέλτως, κάθε έτος και εντός του μηνός Νοεμβρίου, ονομαστικές καταστάσεις με όσους είναι εγγεγραμμένοι στα δημοτολόγια και θα αποκτήσουν το δικαίωμα του εκλέγειν την επόμενη χρονιά, οι καταστάσεις υποβάλλονται αμελλητί στο Υπουργείο Εσωτερικών και εντάσσονται στο τηρούμενο αρχείο εκλογικών καταλόγων⁹¹, κάθε εκλογέας διαθέτει, τέλος, Ειδικό Εκλογικό Αριθμό⁹². Οι εγγραφές υπόκεινται σε διορθώσεις⁹³, οργανώνεται γι' αυτό διαδικασία υποβολής ενστάσεων που κρίνονται από το οικείο Πρωτοδικείο⁹⁴, οι ιδιαίτερες καταστάσεις που περιλαμβάνουν όλες τις μεταβολές (θάνατος, μεταδημότευση, διόρθωση στοιχείων, κτήση ή απώλεια της Ελληνικής ιθαγένειας) υποβάλλονται με τη διαδικασία εγγραφής εκλογέων ανά δίμηνο⁹⁵, τα μαγνητικά αρχεία τους τηρούνται στο

⁸⁴ Άρθρο 6 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

⁸⁵ Άρθρο 6 παρ. 2 του π.δ. 26/2012. Η αρχή της υποχρεωτικής ψηφοφορίας είναι η μοναδική από τις προβλεπόμενες συνταγματικά που κατοχυρώνεται και νομοθετικά.

⁸⁶ Άρθρο 7 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

⁸⁷ Άρθρο 8 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 44 του ν. 4648/2019 (Α΄ 205).

⁸⁸ Άρθρο 8 παρ. 3 πρότ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 44 του ν. 4648/2019.

⁸⁹ Άρθρο 8 παρ. 3 πρότ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 44 του ν. 4648/2019.

⁹⁰ Αρκεί να μην έχει στερηθεί το δικαίωμα, προσκομίζοντας στην οικεία εφορευτική επιτροπή βεβαίωση εγγραφής στα δημοτολόγια. Άρθρο 8 παρ. 4 επ., όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 44 του ν. 4648/2019.

⁹¹ Άρθρο 10 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 45 του ν. 4648/2019.

⁹² Άρθρο 11 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 46 του ν. 4648/2019.

⁹³ Άρθρο 14 του π.δ. 26/2012.

⁹⁴ Άρθρο 17 επ. του π.δ. 26/2012.

⁹⁵ Άρθρο 12 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 47 του ν. 4648/2019.

Υπουργείο Εσωτερικών⁹⁶ και από μία πλήρη σειρά εκλογικών καταλόγων διατίθενται δωρεάν στα πολιτικά κόμματα που εκπροσωπούνται στο εθνικό ή στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στα αναγνωρισμένα από τον Κανονισμό της Βουλής και σε όσα καταρτίζουν συνδυασμούς στα δύο τρίτα (2/3) των (βασικών) εκλογικών περιφερειών της χώρας⁹⁷.

Β. Οι ειδικοί εκλογείς

- 31** Διακριτή κατηγορία εκλογικών καταλόγων είναι οι *ειδικοί* (εκλογικοί κατάλογοι). Καταρτίζονται ενόψει επικείμενης προσφυγής στη λαϊκή ετυμηγορία και περιλαμβάνουν συγκεκριμένες, νομοθετικά καθορισμένες, κατηγορίες ψηφοφόρων. Στο σύνολό τους είναι εγγεγραμμένοι σε γενικό εκλογικό κατάλογο, αλλά την ημέρα προκήρυξης των εκλογών υπηρετούν σε άλλο δήμο εκείνου της εγγραφής τους και θα δεν μπορέσουν να μετακινηθούν για να ψηφίσουν στη (βασική) εκλογική τους περιφέρεια. Έτσι, ασκούν το εκλογικό τους δικαίωμα στον τόπο, όπου υπηρετούν. Πρόκειται για το προσωπικό της Ελληνικής Αστυνομίας και του Πυροσβεστικού Σώματος, για τους υπηρετούντες στις Ένοπλες Δυνάμεις ή στο Λιμενικό Σώμα⁹⁸ και τους κρατούμενους σε φυλακές ή σε σωφρονιστικά καταστήματα⁹⁹. Επίσης, με ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, στους οποίους εγγράφονται πλέον ελεύθερα και μέχρι πρότινος εφόσον πληρούσαν τα προβλεπόμενα κριτήρια, ψηφίζουν όσοι την ημέρα της εκλογής βρίσκονται, μόνιμα ή προσωρινά, *εκτός της Ελλάδας*¹⁰⁰ και οι *ετεροδημότες*, δηλαδή όσοι διαμένουν σε δήμο άλλης βασικής εκλογικής περιφέρειας από εκείνη που είναι εγγεγραμμένοι¹⁰¹.
- 32** Εξάλλου, οι ένστολοι που μετακινούνται για τις ανάγκες των εκλογών, εφόσον είναι γραμμένοι σε ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, και οι ναυτικοί που υπηρετούν σε πλοία με Ελληνική σημαία, τα οποία την ημέρα της ψηφοφορίας βρίσκονται ή ναυλοχούν σε λιμάνι άλλου δήμου της χώρας, ψηφίζουν, επίσης, με νομίμως θεωρημένες

⁹⁶ Άρθρο 20 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 49 του ν. 4648/2019.

⁹⁷ Άρθρο 23 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 53 του ν. 4648/2019.

⁹⁸ Άρθρο 27 παρ. 1 του π.δ. 26/2012. Ψηφίζουν μαζί με τους άλλους εκλογείς στα εκλογικά τμήματα που ορίζει ο αντιπεριφερειάρχης της περιφερειακής Ενότητας της έδρας κάθε Νομού και ειδικά όσοι υπηρετούν στο Άγιο Όρος στα πλησιέστερα εκλογικά τμήματα του Νομού Χαλκιδικής (άρθρο 53 του π.δ. 26/2012).

⁹⁹ Άρθρο 69 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

¹⁰⁰ Η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των εκτός Επικρατείας Ελλήνων πολιτών οργανώθηκε, πρόσφατα με τα άρθρα 1-24 του ν. 4648/2019. Βλ. αμέσως παρακάτω υπό Γ.

¹⁰¹ Άρθρα 95 επ. του ΠΔ 26/2012, όπως διαμορφώθηκαν από το άρθρο 43 του ν. 4804/2019.

ονομαστικές καταστάσεις¹⁰². Ακόμη και αν δεν έχουν εγγραφεί σε ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, μπορεί να ψηφίσουν οι εκτός Επικρατείας Έλληνες ναυτικοί¹⁰³. Τέλος, οι αντιπρόσωποι της δικαστικής αρχής, οι έφοροι και οι αναπληρωτές τους, οι αναπληρωτές αντιπρόσωποι της δικαστικής αρχής, που δεν άσκησαν τα καθήκοντά τους, καθώς επίσης όσοι δικαστικοί και εισαγγελικοί λειτουργοί μετέχουν στην εκλογική διαδικασία ψηφίζουν σε εκλογικό τμήμα της έδρας του εφόρου, δηλώνοντας υπεύθυνα τον δήμο της εγγραφής τους¹⁰⁴. Από τους παραπάνω *ειδικούς εκλογείς* μόνον οι ετεροδημότες ψηφίζουν συνδυασμό και υποψηφίους της (βασικής) εκλογικής περιφέρειας, όπου είναι εγγεγραμμένοι¹⁰⁵. Οί Έλληνες πολίτες που βρίσκονται εκτός των εδαφικών ορίων της χώρας εκφράζουν την προτίμησή τους σε συνδυασμό Επικρατείας¹⁰⁶, οι αντιπρόσωποι της δικαστικής αρχής, οι έφοροι και οι κρατούμενοι επιλέγουν συνδυασμό και υποψηφίους της (βασικής) εκλογικής περιφέρειας που ψηφίζουν¹⁰⁷, ενώ οι λοιποί εκλογείς εκείνους του τύπου, όπου εδρεύει η υπηρεσία τους¹⁰⁸.

Γ. Η ψηφοφορία

Η ψηφοφορία διεξάγεται *ταυτόχρονα* σε όλη την Επικράτεια¹⁰⁹, διαρκεί, καταρχήν, 33 δώδεκα ώρες, από τις 9.00 έως τις 19.00 και πάντοτε Κυριακή¹¹⁰, σε εκλογικά τμήματα¹¹¹, σε καθένα τους ορίζεται ιδιαίτερο κατάσταση ψηφοφορίας¹¹², σε κτίριο που κατέχει το δημόσιο ή Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου ή δημόσια επιχείρηση ή, γενικά δημόσιος οργανισμός¹¹³, όχι όμως σε στρατιωτικό κατάστημα ή σε στρατώνα· στην περίπτωση που δεν επαρκούν, επιλέγονται και

¹⁰² Άρθρο 82 παρ. 5, 7 και 8, σε συνδυασμό με τις παρ. 7 του άρθρου 27, του π.δ. 26/2012.

¹⁰³ Άρθρο 6 του ν. 4648/2019.

¹⁰⁴ Άρθρο 69 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

¹⁰⁵ Άρθρο 96 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

¹⁰⁶ Άρθρο 10 του ν. 4648/2019.

¹⁰⁷ Άρθρο 69 του π.δ. 26/2012.

¹⁰⁸ Άρθρο 83 παρ. 5 του π.δ. 26/2012.

¹⁰⁹ Άρθρο 31 παρ. 3 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 25 του ν. 4648/2019.

¹¹⁰ Άρθρο 50 παρ. 1 του π.δ. 26/2012. Με πρόσφατη ρύθμιση ορίζεται ότι η ψηφοφορία διεξάγεται την τελευταία Κυριακή πριν την συμπλήρωση τριάντα (30) ημερών από την έκδοση του προεδρικού διατάγματος, με το οποίο προκηρύσσονται οι γενικές βουλευτικές εκλογές (άρθρο 31 παρ. 2 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 25 του ν. 4648/2019).

¹¹¹ Άρθρο 51 του π.δ. 26/2012.

¹¹² Άρθρο 52 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

¹¹³ Άρθρο 52 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

ιδιωτικά οικήματα ή δημόσια κέντρα¹¹⁴, παραχωρούμενα οικειοθελώς¹¹⁵ ή με επίταξη, έως πέντε (5) ημερών, από τον αντιπεριφερειάρχη της περιφερειακής ενότητας στην έδρα του Νομού¹¹⁶. Ο τελευταίος καθορίζει τα εκλογικά τμήματα, ο αριθμός εκλογέων σε καθένα τους δεν μπορεί να ξεπεράσει του οκτακόσιους (800), και τα καταστήματα ψηφοφορίας¹¹⁷ και δημοσιεύει το πρόγραμμά της¹¹⁸, ενώ ο οικείος δήμαρχος αναλαμβάνει την προετοιμασία των καταστημάτων κάθε εκλογικού τμήματος, δηλαδή τα εφοδιάζει με το τραπέζι, την κάλη και τα εκλογικά είδη (γραφική ύλη και υλικά για τη συσκευασία των εκλογικών στοιχείων), διαμορφώνοντας τον χώρο όπου θα ψηφίσουν οι εκλογείς¹¹⁹.

- 34** Η ψηφοφορία διεξάγεται ενώπιον εφορευτικών επιτροπών¹²⁰, ο γραμματέας τους συντάσσει τα πρακτικά και ο πρόεδρός τους είναι ο αντιπρόσωπος της δικαστικής αρχής, νομικός και κατά κανόνα δικηγόρος¹²¹. του ανατίθενται συγκεκριμένα καθήκοντα, έχει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις ανακριτικού υπαλλήλου και ενεργεί αυτεπαγγέλτως¹²², ενώ εποπτεύεται από έφορο που είναι δικαστικός λειτουργός¹²³. Ενδέχεται πάντως η ψηφοφορία να μην διεξαχθεί ή να ακυρωθεί από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, επειδή διαπιστώθηκε παραβίαση της εκλογικής νομοθεσίας ή πλημμέλειες σε ένα ή περισσότερα εκλογικά τμήματα ή στο σύνολό τους· τότε η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται, κατά κανόνα, την επόμενη Κυριακή, με τους ίδιους εκλογικούς καταλόγους και χωρίς να απαιτείται ανακήρυξη συνδυασμών ή υποψηφίων, σε περίπτωση ακύρωσης και νέας ψηφοφορίας, το αποτέλεσμα της δεν ασκεί επιρροή στο σύνολο των ψήφων και στο ποσοστό της εκλογικής δύναμης των κομμάτων στην Επικράτεια, όπως είχε ήδη προκύψει¹²⁴.
- 35** Ήδη από τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1926, οπότε καταργήθηκε το σφαιρίδιο, το *ψηφοδέλτιο* αποτελεί το μέσο έκφρασης της προτίμησης των ψηφοφόρων. Στη νομο-

¹¹⁴ Άρθρο 52 παρ. 5 του π.δ. 26/2012.

¹¹⁵ Άρθρο 52 παρ. 3 του π.δ. 26/2012.

¹¹⁶ Άρθρο 52 παρ. 4 του π.δ. 26/2012.

¹¹⁷ Άρθρο 55 του π.δ. 26/2012.

¹¹⁸ Άρθρο 56 του π.δ. 26/2012.

¹¹⁹ Άρθρο 57 του π.δ. 26/2012.

¹²⁰ Άρθρα 58-65 του π.δ. 26/2012.

¹²¹ Άρθρο 68 του π.δ. 26/2012.

¹²² Άρθρο 66 του π.δ. 26/2012.

¹²³ Άρθρο 67 του π.δ. 26/2012.

¹²⁴ Άρθρο 102 του π.δ. 26/2012.

θεσία για την εκλογή βουλευτών περιέχονται αναλυτικοί ορισμοί για τη μορφή, το περιεχόμενο και, ιδίως, την ακυρότητά του¹²⁵. Τα ψηφοδέλτια είναι, με μία και μόνη εξαίρεση¹²⁶, *έντυπα* κατασκευάζονται από λευκό χαρτί, το οποίο χορηγεί δωρεάν το Δημόσιο, σε ορθογώνιο σχήμα και στις διαστάσεις που ορίζονται με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών¹²⁷, εκτυπώνονται από τα πολιτικά κόμματα, τους συνασπισμούς τους ή τους υποψήφιους και παραδίδονται, επί αποδείξει, οκτώ (8), τουλάχιστον, ημέρες πριν από την ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας και σε επαρκή ποσότητα στον αντιπεριφερειάρχη της περιφερειακής ενότητας στην έδρα κάθε Νομού¹²⁸. Σε κάθε (βασική) εκλογική περιφέρεια εκτυπώνονται *ιδιαίτερα* ψηφοδέλτια, στα οποία αναγράφονται οριζόντια και σε ξεχωριστές σειρές στο πάνω μέρος τους το όνομα ή η προσωνομία, με αναφορά στα κόμματα που συγκροτούν τον συνασπισμό, το έμβλημα και η εκλογική περιφέρεια, ακολουθούν δε οι υποψήφιοι κατά τη σειρά ανακήρυξής τους¹²⁹. Όταν προβλέπεται ότι θα προκύψει, για οποιονδήποτε λόγο, έλλειψη εντύπων (ψηφοδελτίων) ενός ή περισσότερων συνδυασμών σε εκλογικό τμήμα και δεν είναι δυνατόν να εφοδιαστεί εγκαίρως, η διαδικασία συνεχίζεται με τα *ιδιόχειρα λευκά*¹³⁰. Πρόκειται για κομμάτια χαρτιού στο ίδιο σχήμα και στις ίδιες διαστάσεις με τα έντυπα, σφραγισμένα και, σημειωμένη δίπλα την ημερομηνία της εκλογής, και θεωρημένα με τη μονογραφή του δικαστικού αντιπροσώπου, στο ψηφοδέλτιο αυτής της μορφής κάθε εκλογέας αναγράφει το όνομα του συνδυασμού ή υποψηφίου/ων της προτίμησής του, χωρίς να υποχρεούται να τους σταυροδοτήσει. Τα ψηφοδέλτια, έντυπα ή ιδιόχειρα λευκά, κλείνονται εντός φακέλου που κατασκευάζεται από αδιάφανο χαρτί λευκής απόχρωσης με μέριμνα του Υπουργείου Εσωτερικών¹³¹.

Ψηφοδέλτιο που φέρει λέξεις, φράσεις, στίγματα ή άλλα σημεία, εφόσον αποτελούν 36
διακριτικά γνωρίσματα που παραβιάζουν το απόρρητο, ή το περιεχόμενό του αλλοι-
ώνεται με αναγραφές, πέραν όσων επιτρέπει το εκλογικό σύστημα κατά παράβαση

¹²⁵ Στο Ζ' Κεφάλαιο του Β' Τμήματος (άρθρα 70-77).

¹²⁶ Στην περίπτωση των ιδιόχειρων λευκών ψηφοδελτίων. Βλ. αμέσως παρακάτω.

¹²⁷ Άρθρο 70 του π.δ. 26/2012.

¹²⁸ Άρθρο 71 του π.δ. 26/2012.

¹²⁹ Σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 35 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 34 του ν. 4648/2019.

¹³⁰ Άρθρο 74 του π.δ. 26/2012. Βλ. Θ. Ξηρό, *Τα ιδιόχειρα λευκά ψηφοδέλτια στην εκλογική νομοθεσία*, ΚοινΕπ 1/1989, σελ. 89 επ.

¹³¹ Άρθρο 75 του π.δ. 26/2012.

της νομοθεσίας, είναι *άκυρο*, ενώ σταυρός προτίμησης σημειωμένος με μολύβι ή μελάνι άλλης απόχρωσης από τη μαύρη ή τη γαλάζια δεν λαμβάνεται υπόψη για την εξαγωγή του εκλογικού αποτελέσματος¹³². Άκυρο είναι, επίσης, το ψηφοδέλτιο, όταν εκτυπώθηκε σε χαρτί και με τυπογραφικά στοιχεία ή σε σχήμα και διαστάσεις που διαφέρουν πρόδηλα και, αντιστοίχως, φανερά από τα οριζόμενα, ή όταν δεν φέρει τις προβλεπόμενες αναγραφές, ή όταν βρεθεί στον ίδιο φάκελο με άλλα έγκυρα ή άκυρα ψηφοδέλτια του ίδιου ή άλλου συνδυασμού ή όταν βρεθεί σε φάκελο διαφορετικό του καθορισμένου ή όταν χρησιμοποιηθεί σε άλλη (βασική) εκλογική περιφέρεια¹³³.

37 Το αργότερο την προτεραία της διεξαγωγής της ψηφοφορίας ο αντιπρόσωπος της δικαστικής αρχής παραλαμβάνει από τον οικείο δήμαρχο το εκλογικό υλικό· μια ώρα πριν από την προγραμματισμένη έναρξη της διαδικασίας, παρουσία των μελών της εφορευτικής επιτροπής, των υποψηφίων ή των αντιπροσώπων τους, η κάλπη ανοίγεται, ελέγχεται για να βρεθεί άδεια, κλείνεται και σφραγίζεται, προς απόδειξη των παραπάνω συντάσσεται και υπογράφεται σχετικό πρακτικό¹³⁴. Για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος δεν αρκεί μόνον η εγγραφή στους (γενικούς) εκλογικούς καταλόγους, αλλά επιβάλλεται, καταρχήν, και η *αυτοπρόσωπη προσέλευση* (εμφάνιση) του ψηφοφόρου στο κατάστημα ψηφοφορίας της (βασικής) εκλογικής περιφέρειας, όπου είναι εγγεγραμμένος¹³⁵.

38 Ο ψηφοφόρος αναγνωρίζεται από την εφορευτική επιτροπή¹³⁶, λαμβάνει έναν σφραγισμένο και μονογραφημένο φάκελο, πλήρη σειρά εντύπων ψηφοδελτίων όλων των συνδυασμών και ένα λευκό, αποσύρεται στον ειδικά διαμορφωμένο χώρο, επιλέγει συνδυασμό ή/και σταυροδοτεί υποψηφίους του¹³⁷, κλείνει το ψηφοδέλτιο στον φάκελο, τον σφραγίζει και τον ρίχνει στην κάλπη¹³⁸. Δεν θα απαιτηθεί πάντως η σταυροδότηση υποψηφίων, όταν οι γενικές βουλευτικές εκλογές διενεργούνται εντός δεκαοκτώ (18) μηνών από τις προηγούμενες, τότε εφαρμόζεται, κατ' εξαίρεση, το «σύστημα

¹³² Άρθρο 73 του π.δ. 26/2012.

¹³³ Άρθρο 76 του π.δ. 26/2012. Τα σχετικά με τα ψηφοδέλτια και το περιεχόμενό τους διέπονται και από τις ισχύουσες διατάξεις για το εφαρμοστέο εκλογικό σύστημα (άρθρο 77 του π.δ. 26/2012).

¹³⁴ Άρθρα 78-80 του π.δ. 26/2012.

¹³⁵ Άρθρο 82 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

¹³⁶ Άρθρο 82 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

¹³⁷ Έναν ή περισσότερους, αναλόγως των εκλεγόμενων σε κάθε (βασική) εκλογική περιφέρεια (άρθρο 72 παρ. 7 του π.δ. 26/2012).

¹³⁸ Άρθρο 83 του π.δ. 26/2012.

των δεσμευμένων συνδυασμών» (λίστα)¹³⁹. Χωρίς σταυρό προτίμησης εκλέγονται, επίσης, οι βουλευτές Επικρατείας¹⁴⁰, καθώς επίσης ο αρχηγός ή ο πρόεδρος πολιτικού κόμματος και όποιος υποψήφιος έχει διατελέσει Πρωθυπουργός σε κυβέρνηση που έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής και έχει εκλεγεί βουλευτής, ο επικεφαλής και ο πρώην Πρωθυπουργός θεωρούνται ότι λαμβάνουν τόσους σταυρούς προτίμησης όσο είναι το σύνολο των εγκύρων ψηφοδελτίων του συνδυασμού στο ψηφοδέλτιο του οποίου περιλαμβάνονται¹⁴¹.

Καθόλη τη διάρκεια της ψηφοφορίας μπορεί να υποβληθεί ένσταση από εκλογέα, 39 από υποψήφιο ή από αντιπρόσωπό του για παραβίαση του νόμου, εντός ή εκτός του καταστήματος¹⁴², τηρείται δε πρωτόκολλο που κλείνει με την ολοκλήρωσή της, υπογράφεται από τον πρόεδρο και τα μέλη της εφορευτικής επιτροπής, τους υποψηφίους ή τους αναπληρωτές¹⁴³. Την ευθύνη για τη φύλαξη κάθε εκλογικού καταστήματος έχει η Ελληνική Αστυνομία και για την τήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας στον τόπο ψηφοφορίας και γύρω από αυτόν η εφορευτική επιτροπή, με επιτηρητή τον δικαστικό αντιπρόσωπο¹⁴⁴. Τέλος, απαγορεύεται η παρουσία ένοπλης δύναμης, όποιου φέρει όπλο και οποιουδήποτε δεν εκπληρώνει εκλογικά καθήκοντα ή δεν ψηφίζει¹⁴⁵.

Προκειμένου να διευκολυνθεί η συμμετοχή στις εκλογές οκτώ (8) ημέρες πριν από 40 την ψηφοφορία και κατά τη διάρκειά της δεν ενεργείται από οποιονδήποτε προσωπική κράτηση, όσοι όμως τελούν ήδη σε κράτηση δεν απολύονται¹⁴⁶, και χορηγείται, ύστερα από εκτίμηση των υπηρεσιακών αναγκών, την ημέρα των εκλογών *ειδική άδεια* απουσίας, καλύπτει τον απολύτως αναγκαίο χρόνο για τη μετάβαση στον τόπο άσκησης του εκλογικού δικαιώματος και την επιστροφή τους, σε τακτικούς υπαλλή-

¹³⁹ Άρθρο 72 παρ. 11 του π.δ. 26/2012. Η ρύθμιση είχε εισαχθεί με το άρθρο 5 του ν. 1907/1991 (Α΄ 163) και όριζε το χρονικό διάστημα που μεσολαβούσε μεταξύ των δύο εκλογικών αναμετρήσεων στο ένα (1) έτος και, μεταβατικά, δηλαδή κατά την πρώτη εφαρμογή του νόμου, στα δύο (2) έτη. Η ισχύουσα ρύθμιση εισάγεται με το άρθρο 10 του ν. 3231/2004 (Α΄ 45) και, έκτοτε, έχει εφαρμοστεί στην πράξη τρεις (3) φορές, στις εκλογικές αναμετρήσεις του Ιουνίου του 2012, του Σεπτεμβρίου του 2015 και του Ιουνίου του 2023.

¹⁴⁰ Άρθρο 3 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

¹⁴¹ Άρθρο 72 παρ. 8 του π.δ. 26/2012.

¹⁴² Άρθρο 85 παρ. 1-3 του π.δ. 26/2012.

¹⁴³ Άρθρα 84 και 89 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

¹⁴⁴ Άρθρο 86 του π.δ. 26/2012.

¹⁴⁵ Άρθρο 87 του π.δ. 26/2012.

¹⁴⁶ Άρθρο 106 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

λους των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου¹⁴⁷. η ρύθμιση μπορεί να επεκταθεί και στο προσωπικό με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου στους παραπάνω φορείς, στο δημόσιο και σε κάθε άλλο νομικό του πρόσωπο¹⁴⁸, τα παραπάνω μπορεί να εφαρμόζονται αναλόγως και στο προσωπικό των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα, υπό τους όρους που καθορίζονται με απόφαση του Υπουργού Εργασίας¹⁴⁹. Εξάλλου, η εμπλοκή τους στην προετοιμασία και τη διεξαγωγή των εκλογών δεν επιτρέπει τη χορήγηση κανονικής άδειας σε τακτικούς δημοσίου υπαλλήλους, σε στρατιωτικούς γενικά και σε τακτικούς υπαλλήλους των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης από την προκήρυξή τους έως την ημέρα της ψηφοφορίας, ανακαλούνται δε, αυτοδικαίως και χωρίς οποιαδήποτε ειδοποίηση, οι ήδη χορηγηθείσες¹⁵⁰. ο κανόνας κάμπτεται, κατ' εξαίρεση, σε περίπτωση κατεπίγειας ανάγκης μετά από έγκριση του αρμόδιου Υπουργού ή του εξουσιοδοτημένου από αυτόν οργάνου¹⁵¹. Τέλος, τα προβλεπόμενα στην εκλογική νομοθεσία έγγραφα και οι σχετικές συμβολαιογραφικές πράξεις συντάσσονται ατελώς και σε απλό χαρτί, ενώ οι επιδόσεις, οι κοινοποιήσεις και οι τοικοκολλήσεις γίνονται από την Ελληνική Αστυνομία και δικαστικούς επιμελητές, οι τελευταίοι λαμβάνουν τα νόμιμα δικαιώματά τους που μπορεί πάντως να μειωθούν στο μισό¹⁵², σε όσους διορίζονται για τη διενέργεια των εκλογών χορηγείται ειδική αποζημίωση, κατά παρέκκλιση από κάθε γενική ή ειδική διάταξη, και οδοιπορικά, αμφότερα απαλλάσσονται από οποιοδήποτε φόρο, εισφορά ή κράτηση¹⁵³.

Δ. Πειθαρχικές και ποινικές διατάξεις

- 41 Στο Γ΄ και τελευταίο Τμήμα του δεύτερου Βιβλίου της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών περιέχονται πειθαρχικές, ποινικές και δικονομικές διατάξεις με αποδέκτες όσους υπαλλήλους, αιρετούς ή εκλογείς εμπλέκονται στην προετοιμασία, συμπράττουν ή συμμετέχουν στην ψηφοφορία και διεκδικούν ή πετυχαίνουν να εκλεγούν¹⁵⁴. Κάθε

¹⁴⁷ Άρθρο 106 παρ. 3 εδαφ. α΄ του π.δ. 26/2012.

¹⁴⁸ Άρθρο 106 παρ. 3 εδαφ. β΄ του π.δ. 26/2012.

¹⁴⁹ Άρθρο 106 παρ. 4 του π.δ. 26/2012.

¹⁵⁰ Άρθρο 106 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

¹⁵¹ Άρθρο 106 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

¹⁵² Άρθρο 107 του π.δ. 26/2012.

¹⁵³ Άρθρο 108 του π.δ. 26/2012.

¹⁵⁴ Οι πειθαρχικές και ποινικές διατάξεις ισχύουν, με ρητή πρόβλεψη στο άρθρο 120 του π.δ. 26/2012, και σε κάθε άλλη προσφυγή στη λαϊκή ετυμηγορία.

υπάλληλος και κάθε αξιωματικός των Ενόπλων Δυνάμεων, της Ελληνικής Αστυνομίας, του Λιμενικού και του Πυροσβεστικού Σώματος που αμελεί ή δείχνει απείθεια για την έγκαιρη εκπλήρωση των ανατιθέμενων εκλογικών καθηκόντων του τιμωρείται από το αρμόδιο πειθαρχικό συμβούλιο σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις¹⁵⁵ και, αντιστοίχως, από το αρμόδιο ανακριτικό συμβούλιο με αργία ή με πρόσκαιρη παύση από ένα (1) έως τρεις (3) μήνες¹⁵⁶. Εξάλλου, περιφερειάρχες, αντιπεριφερειάρχες, δήμαρχοι, δημοτικοί και περιφερειακοί σύμβουλοι που επιδεικνύουν αμέλεια στην έγκαιρη εκπλήρωση των εκλογικών τους υποχρεώσεων τιμωρούνται από το αρμόδιο όργανο με την ποινή της αργίας τριών (3) έως έξι (6) μηνών¹⁵⁷, ενώ ο γραμματέας και ο διερμηνέας της τουρκικής γλώσσας, όπου διορίζονται, τιμωρούνται από την εφορευτική επιτροπή για οποιαδήποτε παράβαση, αμέλεια ή απείθεια κατά την άσκηση των καθηκόντων τους με πρόστιμο¹⁵⁸, το οποίο, όπως και εκείνο σε βάρος των υπαλλήλων, εισπράττεται από το δημόσιο σύμφωνα με τον ομώνυμο κώδικα¹⁵⁹.

Η πλειονότητα των διατάξεων είναι πάντως *ποινικές* και σκοπό έχουν να προλάβουν ή να κολάσουν παραβάσεις των βασικών εκλογικών αρχών. Ο νομοθέτης φροντίζει, εν πρώτοις, να διευκρινίσει ότι οι αξιόποινες πράξεις τιμωρούνται ανεξαρτήτως της *τύχης* της εκλογής, δηλαδή της επικύρωσης ή της ακύρωσής της, τελούνται καθόλη την περίοδο από την προκήρυξή της και έως τη διαλογή των ψήφων, δεν εφαρμόζονται σε αυτές οι ρυθμίσεις για την προσταγή, για τη μετατροπή των περιοριστικών της ελευθερίας ποινών, για την αναστολή, για τη συρροή ή για την εκτέλεση περισσότερων αποφάσεων και επιφέρουν, κατά κανόνα, στέρηση αξιωματών και θέσεων¹⁶⁰. Στις αξιόποινες και τιμωρητέες πράξεις περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, η βία ή η απειλή της, προκειμένου να παρεμποδιστεί εκλογέας να ψηφίσει ή να ψηφίσει υπέρ ή εναντίον υποψηφίου¹⁶¹. οι, αναφερόμενες σε υποψήφιο, ψεύτικες ειδήσεις ή οι συκοφαντικές

¹⁵⁵ Άρθρο 109 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

¹⁵⁶ Άρθρο 109 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

¹⁵⁷ Μετά από γνώμη συμβουλίου, αποτελούμενο, κατά πλειονότητα, από τακτικούς δικαστές. Άρθρο 109 παρ. 3 του π.δ. 26/2012.

¹⁵⁸ Άρθρο 109 παρ. 4 του π.δ. 26/2012.

¹⁵⁹ Άρθρο 110 του π.δ. 26/2012.

¹⁶⁰ Άρθρο 111 του π.δ. 26/2012, στο περιέχονται οι γενικές ποινικές διατάξεις.

¹⁶¹ Άρθρο 112 παρ. 1 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται, επίσης, ως αυτοτελές αδίκημα η βία κατά εκλογέων, σε αυτή ή στην απειλή της προστίθεται όμως και η κατάχρηση μιας εργασιακής ή οικονομικής σχέσης εξάρτησης, με την οποία επιδιώκεται ο διπλός εκλογικά σκοπός, ενώ εάν εκείνος κατά του οποίου στράφηκε η πράξη διέτρεξε σοβαρό προσωπικό κίνδυνο

διαδόσεις ή με άλλο τρόπο εξαπάτηση του εκλογέα, ώστε να παραλείψει την άσκηση του δικαιώματος ή να αλλάξει το φρόνημά του¹⁶². η παραβίαση της *μυστικότητας*, δηλαδή η απόπειρα και η επιτυχία να λάβει γνώση του περιεχομένου της ψήφου¹⁶³, και η *νόθευση* της εκλογής, δηλαδή όταν κάποιος ψηφίσει χωρίς να έχει το δικαίωμα ή ψηφίζει κατ' επανάληψη¹⁶⁴. η δωροδοκία, δηλαδή η πρόταση ή η υπόσχεση ή διάθεση δώρων ή/και οποιαδήποτε άλλη μη οφειλόμενη ωφέλεια ως αντάλλαγμα,¹⁶⁵ η δωροληψία, δηλαδή η αποδοχή ή η υπόσχεση δώρου ή άλλης μη οφειλόμενης ωφέλειας¹⁶⁶ για να μην ασκηθεί ή για να ασκηθεί με ορισμένο τρόπο το εκλογικό δικαίωμα· η με πρόθεση παρεμπόδισης της διεξαγωγής της εκλογής ή η διατάραξη της με θόρυβο ή με αταξία ή με άλλον τρόπο¹⁶⁷ και η μερική ή ολική καταστροφή της κάλπης ή η εξαφά-

επιβάλλεται φυλάκιση τουλάχιστον τριών (3) ετών, όχι τριών (3) μηνών, εφόσον δεν τιμωρείται με βαρύτερη ποινή από άλλη διάταξη, το δικαστήριο μπορεί δε να επιβάλει και την αποστέρηση θέσεων και αξιωμάτων (άρθρο 161).

¹⁶² Άρθρο 112 παρ. 2 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται, επίσης, ως αυτοτελές αδίκημα η εξαπάτηση εκλογέων, σε όσα προβλέπονται στην εκλογική νομοθεσία στο αποτέλεσμα της άσκησης της προστίθεται όμως και η άκυρη ψήφος, ενώ δεν ορίζεται το ύψος της χρηματικής ποινής που συμπληρώνει τη φυλάκιση (άρθρο 162).

¹⁶³ Άρθρο 113 παρ. 1 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται, επίσης, ως αυτοτελές αδίκημα η παραβίαση της μυστικότητας, δεν τιμωρείται όμως η απόπειρα γνώσης του περιεχομένου της ψήφου, ενώ η φυλάκιση μειώνεται στο ένα έτος, όχι δύο έτη, προστίθεται δε ως κύρωση η χρηματική ποινή (άρθρο 163).

¹⁶⁴ Άρθρο 113 παρ. 2 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται ως αδίκημα αφενός η νόθευση του γνήσιου αποτελέσματος της εκλογής ή της ψηφοφορίας, στον παραβάτη η μέγιστη ποινή φυλάκισης μειώνεται στα δύο (2) έτη και η στέρηση αξιωμάτων ή θέσεων έχει αντικατασταθεί από την επιβολή χρηματικής ποινής (άρθρο 158 παρ. 1), αφετέρου δε η νόθευση της εκλογής, στην οποία δεν περιλαμβάνεται η ψηφοφορία από κάποιον που δεν έχει το δικαίωμα, και η ποινή της φυλάκισης επιβάλλεται, το μέγιστο, δύο (2) έτη, αντί των τριών (3) μηνών και χρηματική ποινή, δίνεται δε η δυνατότητα στο δικαστήριο να αποφασίσει τη στέρηση αξιωμάτων και θέσεων (άρθρο 164).

¹⁶⁵ Άρθρο 114 παρ. 1 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπεται, επίσης, ως αυτοτελές αδίκημα η δωροδοκία εκλογέα, δεν περιλαμβάνεται όμως η υπόσχεση, δεν καθορίζεται το ύψος της χρηματικής ποινής, ενώ η στέρηση αξιωμάτων ή θέσεων αφήνεται στη δικαστική κρίση (άρθρο 165 παρ. 1)

¹⁶⁶ Άρθρο 114 παρ. 2 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα η δωροληψία εντάσσεται στη διάταξη για τη δωροδοκία, η απαίτηση των ωφελημάτων από τον εκλογέα δεν αναφέρεται ως αντάλλαγμα, η φυλάκιση ορίζεται, το μέγιστο, στα δύο (2) έτη, αντί του ελάχιστου των τριών (3) μηνών, και δεν επιβάλλεται στέρηση αξιωμάτων ή θέσεων (άρθρο 165 παρ. 2).

¹⁶⁷ Άρθρο 115 του π.δ. 26/2012. Η διατάραξη της εκλογικής διαδικασίας συνίσταται στον Ποινικό Κώδικα στη με βία ή όταν με την απειλή της παρεμποδίζεται η διεξαγωγή της εκλογής ή διαταράσσεται και επιβάλλεται φυλάκιση ενός (1) έτους ή χρηματική ποινή (άρθρο 166 παρ. 1).

νιση αυτής ή τα πρωτόκολλο και τα πρακτικά της ψηφοφορίας ή του διαβιβαζόμενου σάκου στο οικείο Πρωτοδικείο¹⁶⁸.

Σε δύο άρθρα του Γ' Τμήματος περιλαμβάνονται *ειδικά εκλογικά αδικήματα* των 43 εκλογέων και, αντιστοίχως, δημοσίων οργάνων. Πρόκειται, εν πρώτοις, για την αδικαιολόγητη αποχή από την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν¹⁶⁹, η σχετική πρόβλεψη, όπως και οι περιπτώσεις που αίρουν το αξιόποινο¹⁷⁰, αποτελούν απολίθωμα που επιβιώνει, λάθρα, στον εκλογικό νομό μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 που κατέστησε την υποχρεωτική ψηφοφορία *lex imperfecta*. Ποινικά αξιόποινες είναι, επίσης, η πλαστοπροσωπία εκλογέα ή η χρήση πλαστών ή νόθων εγγράφων ή γνησίων που προορίζονται για άλλο πρόσωπο ή ψεύτικης ένορκης βεβαίωσης ή υπεύθυνης δήλωσης με σκοπό την εγγραφή σε εκλογικό κατάλογο ή τη διαγραφή του ίδιου ή άλλου εκλογέα και την, εν γνώσει, υποβολή ψευδούς αίτησης ή αντιρρήσεων¹⁷¹, καθώς επίσης η αυθαίρετη επέμβαση στη σύνταξη του ψηφοδελτίου από τον εκλογέα ή τη μεταβολή δίχως τη συναίνεσή του ή η δημοσίευση ή η τοιχοκόλληση ψευδούς πίνακα υποψηφίων με σκοπό την παραπλάνηση των εκλογέων ή, τέλος, ενέργειες υπέρ ή κατά υποψηφίου εντός ή εκτός του καταστήματος ψηφοφορίας¹⁷².

Στα *ειδικά εκλογικά αδικήματα δημοσίων οργάνων* περιλαμβάνονται η μη συμμόρφωση 44 στις υποχρεώσεις του άρθρου 27 ή η νόθευση των οικείων καταστάσεων, με την εγγραφή μη δικαιούχων ή τη μη εγγραφή δικαιούχων ή την αλλοίωση των στοιχείων και με κάθε άλλο τρόπο¹⁷³, ή η προσκόμιση πλαστής ή νοθευμένης βεβαίωσης για την εγγραφή σε ειδικό εκλογικό κατάλογο του ίδιου άρθρου¹⁷⁴ ή η αμέλεια ή η μη έγκαιρη εκπλήρωση των καθηκόντων τους ή η ενεργή επέμβαση και με μη επιτρεπόμενο τρόπο

¹⁶⁸ Άρθρο 116 του π.δ. 26/2012. Στον Ποινικό Κώδικα η καταστροφή της κάλπης εντάσσεται ως αδίκημα στη διατάραξη της εκλογικής διαδικασίας και τιμωρείται με φυλάκιση έως τρία (3) έτη και όχι, όπως προβλέπεται στον εκλογικό νόμο, τουλάχιστον ένα (1) έτος έως πέντε (5) έτη, δεν επιβάλλεται όμως η στέρηση αξιωμαίων ή θέσεων (άρθρο 166 παρ. 2).

¹⁶⁹ Άρθρο 117 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

¹⁷⁰ Εξαιρούνται από την υποχρεωτική ψηφοφορία όσοι έχουν υπερβεί το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους ή έχουν μεν εγγραφεί στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους ετεροδημοτών, αλλά δεν κατέστη δυνατή η σύσταση ειδικού εκλογικού τμήματος ή βρίσκονται την ημέρα της ψηφοφορίας στο εξωτερικό (άρθρο 117 παρ. 2 του π.δ. 26/2012). Η ισχύς της τελευταίας αμφισβητείται μετά τη θέσπιση του ν. 4648/2019.

¹⁷¹ Άρθρο 117 παρ. 3 του π.δ. 26/2012.

¹⁷² Άρθρο 117 παρ. 4 του π.δ. 26/2012.

¹⁷³ Άρθρο 118 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

¹⁷⁴ Άρθρο 118 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

σε εκλογικές ενέργειες ή η επίδειξη ασυμβίβαστης συμπεριφοράς με το αξίωμα και τη θέση όσων εμπλέκονται στην εκλογική διαδικασία¹⁷⁵ ή η, εκ προθέσεως, αναγραφή σε πίνακα ανακήρυξης και σε πρόγραμμα εκλογής λανθασμένων ονομάτων υποψηφίων ή υποψηφίων που δεν έχουν ανακηρυχθεί ή η εγγραφή σε εκλογικούς καταλόγους προσώπων που δεν έχουν αποκτήσει το δικαίωμα του εκλέγειν ή η διαγραφή φορέων του ή η παράλειψή τους ή η έκδοση ψευδούς βεβαίωσης ή πιστοποιητικού εγγραφής στους εκλογικούς καταλόγους ή η εκ προθέσεως παράδοση στην εφορευτική επιτροπή μη κανονικών ψηφοδελτίων ή φακέλων, ή η διαταγή επέμβασης στρατιωτικών ή δημόσιας δύναμης στην εκλογή ή η αναγραφή από πρόθεση λανθασμένων στοιχείων υποψηφίων στους εκλογικούς καταλόγους κατά την εκτύπωσή τους¹⁷⁶ ή οι, εκ προθέσεως, ενέργειες πριν ή στη διάρκεια της εκλογής υπέρ ή κατά υποψηφίου ή πολιτικού κόμματος ή η μη παραίτηση υποψηφίου που δεν είναι εκλόγιμος και η, με οποιοδήποτε τρόπο, υποστήριξη της υποψηφιότητάς του ή ο διορισμός ως αντιπροσώπου υποψηφίου ή του κόμματος¹⁷⁷.

- 45 Τέλος, στα λοιπά εκλογικά αδικήματα, τα οποία κατά ένα μέρος τους αναφέρθηκαν προηγουμένως με συνήθως άλλους παραβάτες, περιλαμβάνονται η αποτροπή εκλογέα να ψηφίσει ή η παράλειψη ή η επιβράδυνση της εκτύπωσης των εκλογικών καταλόγων και της προμήθειας εκλογικού υλικού, η απαίτηση υπέρογκων ποσών για την εκτύπωση ψηφοδελτίων ή η, εκ προθέσεως, μη τήρηση των προθεσμιών του εκλογικού νόμου ή η, με δόλο, υποβολή πολυάριθμων απαράδεκτων ή αβάσιμων ενστάσεων ή η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από πρόσωπο που δεν είναι εγγεγραμμένο σε εκλογικό κατάλογο ή αδικαιολόγητη καταστροφή ή η εξαφάνιση ψηφοδελτίων, καθώς επίσης η εν γνώσει της εφορευτικής επιτροπής αποδοχή της συμμετοχής στην ψηφοφορία προσώπου που δεν είναι γραμμένο στους εκλογικούς καταλόγους ή έχει γραφεί χωρίς να διαθέτει τα απαιτούμενα προσόντα ή ο αποκλεισμός του, αν και είναι μέλος του εκλογικού σώματος, ο αδικαιολόγητος περιορισμός της διάρκειας ή η διακοπή ή η αναβολή της ψηφοφορίας ή η αδικαιολόγητη μεταβολή του ορισμένου τύπου διεξαγωγής της ή η αδικαιολόγητη εκδίωξη από το κατάστημα ψηφοφορίας υποψηφίου ή του αντιπροσώπου του ή του αναπληρωτή του ή μη αναγνώριση, αν και ορίστηκαν νόμιμα, αντιπροσώπου ή αναπληρωτή του και η συμμετοχή στην εφορευ-

¹⁷⁵ Άρθρο 118 παρ. 3 του π.δ. 26/2012.

¹⁷⁶ Άρθρο 118 παρ. 4 του π.δ. 26/2012.

¹⁷⁷ Άρθρο 118 παρ. 5 του π.δ. 26/2012.

τική επιτροπή μέλους, ο οποίος στερείται των οριζόμενων προσόντων, ενώ ζητήθηκε αποδεδειγμένα, με παρατήρηση ή ένσταση, η αποχή του¹⁷⁸.

2. Η νομοθεσία για τις Ευρωπαϊκές εκλογές

Η ανάδειξη των αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δεν αποτελεί αποκλει- 46
στική αρμοδιότητα του εθνικού νομοθέτη. Άλλωστε, πρόκειται για θεσμικό όργανο ενός
υπερεθνικού οργανισμού. Τα μέλη του εκλέγονται από τους πολίτες της Ευρωπαϊκής
Ένωσης, δηλαδή τους κατόχους της ιθαγένειάς της και της ιθαγένειας κάθε κράτους
μέλους. Στη Συνθήκη της ορίζεται ρητά ότι στις Ευρωπαϊκές εκλογές ψηφίζουν, επίσης,
και οι λοιποί Ευρωπαίοι πολίτες στον τόπο όπου κατοικούν και υπό τους ίδιους όρους
με τους γηγενείς. Σχετικοί ορισμοί περιέχονται σε πράξεις του δευτερογενούς ή του
παράγωγου δικαίου, εγκρίνονται από τα κράτη μέλη σύμφωνα με τους αντίστοιχους
συνταγματικούς κανόνες, και ενσωματώνονται, κατά κανόνα, στην εθνική νομοθεσία
για την ανάδειξη των Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο¹⁷⁹.

Ο ν. 4255/2014 (Α΄ 89) είναι ο οργανικός νόμος για τις Ευρωπαϊκές εκλογές, περι- 47
λαμβάνει μόλις εννέα (9) άρθρα και ρυθμίζει, σημειακά, τη συγκεκριμένη στιγμή
ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος. Θεσπίζεται δυνάμει των ορισμών των παρ. 2
και 3 του άρθρου 28 Σ., σε συνδυασμό με τις παρ. 2 και 3 του άρθρου 1 Σ. Στη συντρι-
πτική τους πλειονότητα τα ζητήματα αυτής της διακριτής εκλογικής διαδικασίας για
την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου από τους Έλληνες πολίτες
υπόκεινται, κατά βάση, στις επιταγές της εκλογικής νομοθεσίας με *ευθεία παραπομπή*
στις διατάξεις της¹⁸⁰ ή συμπληρωματικά¹⁸¹, ενώ σε ορισμένα σημεία απλώς επαναλαμ-

¹⁷⁸ Άρθρο 119 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

¹⁷⁹ Ή σε αυτοτελές νομοθέτημα, όπως συνέβη λ.χ. με τον ν. 3216/2003 (Α΄ 312). Με το πρώτο άρθρο του κυρώθηκε και απέκτησε υπερνομοθετική ισχύ η απόφαση (2002/772/ΕΚ, ΕΥΡΑΤΟΜ) του Συμβουλίου της 25^{ης} Ιουνίου και της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 2002 «για την τροποποίηση της πράξης εκλογής των αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με άμεση, καθολική ψηφοφορία», η οποία είναι προσαρτημένη στην απόφαση 76/787/ΕΚΑΧ, ΕΟΚ, ΕΥΡΑΤΟΜ) (L 283/1 της 21.10.2002).

¹⁸⁰ Άρθρο 3 παρ. 1 εδάφ. β΄, παρ. 3 εδαφ. γ΄, παρ. 7 και παρ. 8, άρθρο 4 παρ. 1 εδάφ. β΄, παρ. 2-4, 5, 7, παρ. 2, 8 παρ. 2 εδάφ. γ΄ και παρ. 6, καθώς επίσης άρθρο 9 παρ. 1 και 3 εδάφ. β΄. Ο εκλογικός νομοθέτης προνοεί μάλιστα για τις περιπτώσεις που διατάξεις της εκλογικής νομοθεσίας τροποποιηθούν, συμπληρωθούν ή αντικατασταθούν, προβλέποντας ότι, όταν ο νόμος παραπέμπει σε αυτές, καταλαμβάνουν τη ρυθμιζόμενη με την ισχύουσα κάθε φορά μορφή τους (άρθρο 9 παρ. 2).

¹⁸¹ Άρθρο 9 παρ. 5.

βάνονται, επί λέξει, επιλογές της. Γι' αυτό, μόνον όσες διαφοροποιούνται *ex lege* στην αντιμετώπισή τους θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια.

- 48 Στον νόμο επαναλαμβάνονται, εν πρώτοις, και οι τέσσερις συνταγματικά κατοχυρωμένες εκλογικές αρχές. Δηλαδή η άμεση, η καθολική, η μυστική και η υποχρεωτική ψηφοφορία¹⁸². Η ημέρα και η διάρκεια διεξαγωγής της ψηφοφορίας ορίζονται κάθε φορά με προεδρικό διάταγμα, εκδίδεται, μετά από πρόταση του Πρωθυπουργού και του Υπουργού Εσωτερικών, τριάντα (30) τουλάχιστον ημέρες πριν από την καθοριζόμενη για την ψηφοφορία¹⁸³, η οποία διενεργείται ταυτόχρονα σε ολόκληρη τη χώρα¹⁸⁴ και από το 2014 με σταυροδοσία¹⁸⁵. Στην περίπτωση που συμπέσουν οι γενικές βουλευτικές και οι Ευρωπαϊκές εκλογές, η ψηφοφορία διεξάγεται στα ίδια εκλογικά τμήματα και καταστήματα ψηφοφορίας, με τους ίδιους γενικούς εκλογικούς καταλόγους και την ίδια εφορευτική επιτροπή, η ψηφοφορία διεξάγεται όμως με ψηφοδέλτια και φακέλους άλλης απόχρωσης και εμφανώς διαφορετικά και σε χωριστές κάλπες¹⁸⁶. Τέλος, οι εκπρόσωποι της χώρας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, επειδή αναδεικνύονται σε ολόκληρη την Επικράτεια¹⁸⁷, ανακηρύσσονται από το Πρωτοδικείο Αθηνών¹⁸⁸.

3. Το εκλογικό δικαίωμα των εκτός Επικρατείας πολιτών

- 49 Χρειάστηκαν περίπου σαράντα πέντε έτη από τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975, δύο αναθεωρήσεις του, ισάριθμες ατελέσφορες νομοθετικές πρωτοβουλίες¹⁸⁹, τρεις επίσης ατελέσφορες προτάσεις νόμου και μια *πρωτόγνωρη πολιτική συμφωνία* του συνόλου σχεδόν των μελών της Βουλής που αναδείχθηκε στην εκλογική αναμέτρηση της 7^{ης} Ιουλίου 2019¹⁹⁰ και, εντέλει, η «συνταγματοποίησή» της¹⁹¹ για να ψηφιστεί

¹⁸² Άρθρο 1 εδ. α΄ και γ΄.

¹⁸³ Άρθρο 1 παρ. 3.

¹⁸⁴ Άρθρο 5 παρ. 1.

¹⁸⁵ Κάθε ψηφοφόρος μπορεί να εκφράσει την προτίμησή του υπέρ τεσσάρων, κατ' ανώτατο όριο, υποψηφίων συνδυασμού. Άρθρο 4 παρ. 1 εδάφ. δ΄.

¹⁸⁶ Άρθρο 9 παρ. 3 εδ. α΄ και 4.

¹⁸⁷ Άρθρο 1 παρ. 2.

¹⁸⁸ Άρθρο 7 παρ. 3.

¹⁸⁹ Βλ. Θ. Ξηρό, *Η οργάνωση της άσκησης του στην τέταρτη αναθεώρηση του Συντάγματος*, ΤοΣ 1/2021, σελ. 75 επ.

¹⁹⁰ *Ibidem*, σελ. 88 επ.

¹⁹¹ *Ibidem*, σελ. 93 επ.

με πρωτοφανή πλειοψηφία ο οργανικός νόμος της πρότ. 3 της παρ. 4 του άρθρου 51 Σ. Στο πρώτο μέρος¹⁹² του ν. 4648/2019 (Α΄ 205)¹⁹³ περιλαμβάνονται οι ρυθμίσεις που καταλαμβάνουν τους Έλληνες πολίτες με ενεργό το δικαίωμα του εκλέγειν, που είναι εγγεγραμμένοι στους γενικούς εκλογικούς καταλόγους, δηλαδή ήδη μέλη του εκλογικού σώματος, και βρίσκονται, μόνιμα ή προσωρινά, εκτός της χώρας την ημέρα της ψηφοφορίας στις γενικές βουλευτικές ή στις Ευρωπαϊκές εκλογές¹⁹⁴. Για να ψηφίσουν πρέπει να εγγραφούν, οποτεδήποτε και με πρωτοβουλία τους μέσω ηλεκτρονικής εφαρμογής¹⁹⁵, στους *ειδικούς εκλογικούς καταλόγους εξωτερικού*¹⁹⁶, εφόσον, επιπλέον, πληρούν, *σωρευτικά*, δύο κριτήρια¹⁹⁷, τη *διαμονή*, συνολικά και κατ' ελάχιστο, *δύο ετών* εντός της Ελληνικής Επικράτειας¹⁹⁸ τα τελευταία *τριάντα πέντε έτη* από την

¹⁹² Το οποίο απαρτίζεται από είκοσι τέσσερα (24) άρθρα, κατανεμημένα σε τρία κεφάλαια.

¹⁹³ Τιτλοφορείται: «Διευκόλυνση άσκησης του εκλογικού δικαιώματος εκλογέων που βρίσκονται εκτός Ελληνικής Επικράτειας». Με τη θέσπισή του καταργήθηκε ο ν. 1427/1984 (Α΄ 40), δηλαδή το νομοθέτημα το οποίο οργάνωσε την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος στις Ευρωπαϊκές εκλογές των Ελλήνων πολιτών που διαμένουν στο έδαφος των λοιπών κρατών της τότε Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και ήδη Ευρωπαϊκής Ένωσης.

¹⁹⁴ Και το δημοψήφισμα. Δηλαδή, δίδει, με την εξαίρεση των αυτοδιοικητικών εκλογών, το σύνολο των στιγμών ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος. Σε αυτές μπορούν να συμμετέχουν οι εκτός Επικρατείας πολίτες, ασκώντας, κατά νομική ακριβολογία, το δικαίωμα της ψήφου. Άρθρο 1 παρ. 1 και 2 του ν. 4648/2019.

¹⁹⁵ Άρθρο 2 παρ. 7, σε συνδυασμό με το άρθρο 4. Η διαδικασία οργανώνεται σε κανονιστική απόφαση (αριθ. πρωτ.: 27336/04.05.2020) του Υπουργού Εσωτερικών [«Καθορισμός διαδικασίας εγγραφής, μεταβολής και αναστολής ή διαγραφής της αίτησης εκλογέα που επιθυμεί να ασκήσει το εκλογικό του δικαίωμα εκτός της Ελληνικής Επικράτειας, καθώς και του τρόπου πιστοποίησης αυτού» (Β΄ 1702)]. Ο εκλογέας για να εισέλθει στην εφαρμογή πρέπει να εγγραφεί ως χρήστης και να πιστοποιηθεί μέσω των διαπιστευτηρίων που διαθέτει στην εφαρμογή «TaxisNet» της Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων, η χρήση τους απαιτείται, επίσης, σε κάθε επόμενη είσοδο (άρθρο 2 παρ. 2 της απόφασης).

¹⁹⁶ Οι Έλληνες ναυτικοί ψηφίζουν, χωρίς να έχουν εγγραφεί στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, εμφανιζόμενοι αυτοπροσώπως στο πλησιέστερο εκλογικό τμήμα της περιφέρειας της οικείας πρεσβείας ή προξενείου, καθ' υπέρβαση του αριθμού των εγγεγραμμένων σε αυτό εκλογέων (άρθρο 6).

¹⁹⁷ Όπως τα αποκαλεί ο κοινός νομοθέτης. Τα εν λόγω κριτήρια δεν ισχύουν στις Ευρωπαϊκές εκλογές για όσους ψηφίσουν σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο 2 παρ. 10).

¹⁹⁸ Η διετής παραμονή αποδεικνύεται από δημόσια έγγραφα, εξαιρούνται οι λογαριασμοί των Δημοσίων Επιχειρήσεων και Οργανισμών, και ως τέτοια αναφέρονται, ενδεικτικά, στον νόμο οι βεβαιώσεις: α) φοίτησης από σχολεία πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας, μεταδευτεροβάθμιας τεχνικής εκπαίδευσης ή από ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, β) καταβολής ασφαλιστικών εισφορών (ένσημα) της ημεδαπής, και γ) εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας για όσο διάστημα διαρκεί (άρθρο 4 παρ. 4).

ημερομηνία κατάθεσης της αίτησής τους¹⁹⁹, και την υποβολή φορολογικής δήλωσης²⁰⁰ στο τρέχον ή στο προηγούμενο φορολογικό έτος· τα εξαρτώμενα μέλη δεν βαρύνονται με την τελευταία υποχρέωση²⁰¹, εάν η ηλικία τους είναι μικρότερη των τριάντα ετών και έχουν υποβάλει φορολογική δήλωση οι συγγενείς τους α΄ βαθμού²⁰². Τη συνδρομή των δύο κριτηρίων, το πρώτο διαθέτει ρητή συνταγματική αναφορά, επικαλούνται και αποδεικνύουν στην αίτησή τους και συνιστούν την *ex lege* απόδειξη του *πραγματικού*

¹⁹⁹ Αν και δεν διατυπώνεται ρητά, η τριακονταπενταετία συγκεκριμενοποιεί τον μέγιστο χρόνο απουσίας από τη χώρα.

²⁰⁰ Ως φορολογική δήλωση νοείται η υποβολή στην Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων δήλωσης φορολογίας εισοδήματος φυσικών προσώπων (Έντυπο Ε1) ή αναλυτικής δήλωσης εισοδημάτων από μίσθωση ακινήτων (Έντυπο Ε2) ή κατάστασης οικονομικών στοιχείων από επιχειρηματική δραστηριότητα (Έντυπο Ε3) ή δήλωσης στοιχείων ακινήτων (Έντυπο Ε9) (άρθρο 2 παρ. 2). Η διαζευκτική παράθεσή τους επιτρέπει, καταρχήν, να υποστηριχθεί η άποψη ότι θα αρκούσε η υποβολή ενός μόνον από τα παραπάνω έντυπα. Ωστόσο, τα έντυπα Ε2 και Ε3 δεν γίνονται δεκτά, χωρίς την υποβολή του εντύπου Ε1, δηλαδή της, καθαρής, φορολογικής δήλωσης. Εξάλλου, το έντυπο Ε9 υποβάλλεται άπαξ και απαιτείται η επανυποβολή του, όποτε σημειώνεται οποιαδήποτε μεταβολή στο περιεχόμενό του και τις σχετικές εγγραφές. Δεδομένου ότι οι εκτός Επικρατείας πολίτες δεν έχουν συνήθως μεταβολές στα εμπράγματα δικαιώματά τους στη χώρα, ούτε και το εν λόγω έντυπο ανταποκρίνεται στους στενούς χρονικούς περιορισμένους του νόμου. Συνεπώς και παρά την πληθωρική αναφορά σε εναλλακτικές υποβαλλόμενες δηλώσεις, ως φορολογική δήλωση πρέπει να νοείται αποκλειστικά το έντυπο Ε1.

²⁰¹ Επειδή ως εξαρτώμενα μέλη θα έχουν περιληφθεί στο έντυπο Ε1 του γονέα τους και εκλογέα. Εάν όμως δεν υποβάλλουν φορολογική δήλωση, είναι εξαιρετικά αμφίβολο ότι διαθέτουν τα διαπιστευτήρια της εφαρμογής «TaxisNet», απαραίτητα για την εγγραφή χρήστη στην ειδική εφαρμογή του Υπουργείου Εσωτερικών και για κάθε επόμενη είσοδο σε αυτήν.

²⁰² Η συνδρομή των προϋποθέσεων (Ελληνική ιθαγένεια, δικαίωμα του εκλέγειν και εγγραφή στους γενικούς εκλογικούς καταλόγους και, μόνιμη ή προσωρινή, παρουσία στην αλλοδαπή) και των κριτηρίων (χρόνος διαμονής στη χώρα και υποβολή φορολογικής δήλωσης) ελέγχεται από τη Διεύθυνση Εκλογών του Υπουργείου άπαξ και κατά την υποβολή της ηλεκτρονικής αίτησης, εξασφαλίζει την εγγραφή στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους επί οκτώ (8) έτη (άρθρο 2 παρ. 3), ενώ όσοι εγγραφούν δεν επιτρέπεται να ψηφίσουν στο εκλογικό τμήμα της βασικής εκλογικής περιφέρειας στους γενικούς εκλογικούς καταλόγους της οποίας είναι εγγεγραμμένοι (άρθρο 2 παρ. 8). Στην περίπτωση που η αίτησή του απορριφθεί, ο ενδιαφερόμενος μπορεί, εναλλακτικά, να προσβάλει την απορριπτική απόφαση με ένσταση είτε ενώπιον του Τριμελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου της οικείας βασικής εκλογικής περιφέρειας εντός δέκα (10) ημερών από τη γνωστοποίησή της, το οποίο αποφαινεται οριστικά (άρθρο 2 παρ. 4-5), είτε ενώπιον της Ειδικής Διακομματικής Επιτροπής, η οποία διαθέτει αποφασιστική αρμοδιότητα και επιλαμβάνεται, επιπλέον, μετά από αίτημα μέλους της ή δειγματοληπτικά (άρθρο 2 παρ. 6). Η Επιτροπή και, γενικότερα, η διοικητική διαδικασία αμφισβήτησης της απόρριψης της αίτησης εγγραφής στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους προστέθηκε κατά την επεξεργασία του σχεδίου νόμου στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή μετά από αίτημα της αντιπολίτευσης.

δεσμού με τη χώρα. Επειδή η συνδρομή του αποδείχθηκε στις πρόσφατες εκλογικές αναμετρήσεις της 20^{ης}-21^{ης} Μαΐου και 24^{ης}-25^{ης} Ιουνίου 2023 εξαιρετικά δυσχερής και ο αριθμός όσων τελικά ψήφισαν υπήρξε δραστικά περιορισμένος, τα δύο κριτήρια καταργήθηκαν, το ίδιο και οι λοιπές ρυθμίσεις²⁰³ για την εγγραφή στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους. Έτσι, έχει, πλέον, καταστεί *απροϋπόθετη*.

Οι εκλογείς παρουσιάζονται αυτοπροσώπως στο ορισμένο ειδικό εκλογικό τμήμα του εξωτερικού²⁰⁴ την ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας και εντός των χρονικών ορίων της διάρκειάς της, αμφότερες, δηλαδή η ημέρα και η διάρκεια, καθορίζονται με προεδρικό διάταγμα μεταξύ της τέταρτης πριν και της προηγούμενης (ημέρας) της διεξαγωγής της (ψηφοφορίας) στην Ελλάδα, η διαδικασία περατώνεται σε μία ημέρα και δεν επιτρέπεται να εξελίσσεται μετά το πέρας της ψηφοφορίας στην Επικράτεια²⁰⁵. Την προτίμησή τους εκφράζουν, δίχως να σταυροδοτούν υποψηφίους, επιλέγοντας στις γενικές βουλευτικές εκλογές ψηφοδέλτιο Επικρατείας²⁰⁶ ή, στην περίπτωση

50

²⁰³ Με το άρθρο 1 του ν. 5044/2023 (Α΄ 135).

²⁰⁴ Το οποίο συστήνεται στην έδρα της οικείας διπλωματικής αρχής (άρθρο 1 παρ. 3, σε συνδυασμό με το άρθρο 7).

²⁰⁵ Άρθρο 1 παρ. 4.

²⁰⁶ Συνδυασμού πολιτικού κόμματος ή συνασπισμού περισσότερων συνεργαζόμενων (άρθρο 10 και για την, εν γένει, διαδικασία ψηφοφορίας άρθρα 11-16). Η επιλογή μεταξύ των ψηφοδελτίων Επικρατείας επιβάλλει, εφεξής, την εκτύπωση και τη διανομή τους στα ειδικά εκλογικά τμήματα εξωτερικού. Υπό την ισχύουσα ρύθμιση, πρόταση υποψηφίων για τους βουλευτές που εκλέγονται ενιαίως σε ολόκληρη την Επικράτεια υποβάλλεται από κόμμα ή συνασπισμό που καταρτίζει συνδυασμούς στα τρία τέταρτα (3/4) του συνόλου των βασικών εκλογικών περιφερειών της χώρας (παρ. 1 του άρθρου 34Α του π.δ. 26/2012, η οποία προστέθηκε με το άρθρο 32 του ν. 4648/2019). Όσοι εκλογικοί σχηματισμοί δεν καταφέρουν να καταρτίσουν συνδυασμούς στο καθορισμένο νέο αυξημένο ποσοστό, υπενθυμίζεται ότι στην προϊσχύσασα μορφή του ανερχόταν μόλις στο μισό των βασικών εκλογικών περιφερειών, αποκλείονται από τη διεκδίκηση της προτίμησης των εκτός Επικρατείας πολιτών και η εκλογική τους δύναμη εξαντλείται, αποκλειστικά, στο ύψος της απήχσής τους εντός της χώρας. Από τη στιγμή που οι παραπάνω πολίτες επιλέγουν ψηφοδέλτιο Επικρατείας η δυσανάλογη αύξηση του ελάχιστου ποσοστού κατάρτισης συνδυασμών, προκειμένου να υποβληθεί επιτρεπτά πρόταση υποψηφίων Επικρατείας, είναι, τουλάχιστον, αμφίβολης συνταγματικότητας, προβαλλόμενη ιδίως στις επιταγές των αρχών της ισότητας-ισοδυναμίας της ψήφου, της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης, ιδίως στη συνιστώσα της γνήσιας έκφρασής της, και, εντέλει, της γνήσιας αντιπροσώπευσης ως βασικής συνιστώσας της δημοκρατικής αρχής. Προβληματισμό για τη συμβατότητα της νέας νομοθετικής ρύθμισης, μόνον όμως ως προς την πρώτη από τις παραπάνω συνταγματικές αρχές, θέτει και η Επιστημονική Υπηρεσία της Βουλής στην έκθεσή της επί του σχεδίου νόμου (σελ. 11-12).

που απορρίπτουν όλες τις προσφερόμενες επιλογές²⁰⁷, το λευκό²⁰⁸. Τουλάχιστον, το ένα πέμπτο (1/5) των υποψηφίων που αναγράφονται, δηλαδή πέντε (5), προέρχονται από τους εγγεγραμμένους στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους εξωτερικού και, τουλάχιστον, ο ένας (1) τους τοποθετείται υποχρεωτικά στις πρώτες τρεις θέσεις²⁰⁹. Η αποσφράγιση των φακέλων και η διαλογή των ψηφοδελτίων ενεργείται, κεντρικά, στο Εφετείο Αθηνών²¹⁰ με ευθύνη της Κεντρικής Εφορευτικής Επιτροπής Εκλογών Εξωτερικού, η οποία, μεταξύ άλλων, εκδίδει και το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας τους²¹¹. Τα έγκυρα ψηφοδέλτια των συνδυασμών στα εκλογικά τμήματα της αλλοδαπής προσμετρώνται στη συνολική εκλογική τους δύναμη στην Επικράτεια²¹², δηλαδή συγκαθορίζουν το *κατώφλι συμμετοχής* στην κατανομή των εδρών στις βασικές εκλογικές περιφέρειες²¹³ και στην Επικράτεια²¹⁴, καθώς επίσης τον δικαιούχο της *πριμοδότησης των εδρών* και τον αριθμό όσων λαμβάνει²¹⁵.

IV. Ο ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ Η ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

1. Γενικά

- 51 Η ρυθμιζόμενη στο άρθρο 51 Σ. ύλη καταλαμβάνει, προνομιακά, τις βασικές επιλογές του κοινού νομοθέτη για την οργάνωση, την εξέλιξη και την ολοκλήρωση της εκλογικής διαδικασίας. Η πλειονότητα των προπαρασκευαστικών της πράξεων, η διεξαγωγή

²⁰⁷ Στις Ευρωπαϊκές εκλογές, όπως και στο δημοψήφισμα, χρησιμοποιούνται τα ίδια έντυπα ψηφοδέλτια που διανέμονται σε όλη τη χώρα (άρθρο 10 παρ. 2 και 3).

²⁰⁸ Το οποίο παραδίδεται σε κάθε ψηφοφόρο μαζί με τον μονογραφημένο φάκελο από τον αντιπρόσωπο της δικαστικής αρχή και πλήρη σειρά εντύπων ψηφοδελτίων (άρθρο 13 παρ. 2).

²⁰⁹ Άρθρο 34Α παρ. 2 του π.δ. 26/2012, το οποίο προστέθηκε με το άρθρο 32 του ν. 4648/2019.

²¹⁰ Ο κοινός νομοθέτης απαιτεί η καταμέτρηση και η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων της ψηφοφορίας των εκτός Επικρατείας πολιτών να γίνεται ταυτόχρονα με τις αντίστοιχες για το σύνολο των εκλογικών τμημάτων εντός της χώρας (άρθρο 1 παρ. 5).

²¹¹ Άρθρο 16.

²¹² Άρθρο 99 παρ. 1 εδάφ. β΄ του π.δ. 26/2012, το οποίο προστέθηκε με το άρθρο 17 του ν. 4648/2019.

²¹³ Άρθρο 99 παρ. 1 εδάφ. α΄ του π.δ. 26/2012.

²¹⁴ Άρθρο 100 παρ. 1 και 2 του π.δ. 26/2102, οι οποίες αντικαταστάθηκαν με το άρθρο 18 του ν. 4648/2019.

²¹⁵ Άρθρο 99 παρ. 2-4 του π.δ. 26/2102, οι οποίες αντικαταστάθηκαν με το άρθρο 1 του ν. 4654/2019 (Α΄ 15). Τα άρθρα 17 και 18 του ν. 4648/2019, δηλαδή οι διατάξεις στις οποίες καθορίζεται η επίδραση στο συνολικό αποτέλεσμα και στην κατανομή των βουλευτικών εδρών της εκλογικής δύναμης των συνδυασμών στα εκλογικά τμήματα εξωτερικού, υπερψηφίστηκαν με πλειοψηφία μεγαλύτερη των διακοσίων (200) βουλευτών. Συνεπώς, εφαρμόζονται από την επόμενη εκλογική αναμέτρηση.

της ψηφοφορίας και η εξαγωγή του αποτελέσματός της υπόκεινται στις εκλογικές αρχές που κατοχυρώνονται ρητά ή συνάγονται ερμηνευτικά από τους ορισμούς της συνταγματικής διάταξης. Η παραβίασή τους αποτελεί λόγο *ακύρωσης της εκλογής* και η διακρίβωσή της ανήκει αποκλειστικά στον *δικαστικό έλεγχο*.

Η νομολογιακή παραγωγή καθόλη τη μακρά περίοδο των πέντε σχεδόν δεκαετιών από τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος της Γ' Ελληνική Δημοκρατία υπήρξε εξαιρετικά πληθωρική. Βέβαια, η «μερίδα του λέοντος» εντοπίζεται σε δύο από τις εκλογικές αρχές. Η *ισότητα* του εκλογικού δικαιώματος ή, εναλλακτικά, της ψήφου και οι επιμέρους συνιστώσες της είχαν μεν ήδη βρει στην επιστήμη στέρεη συνταγματική θεμελίωση, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο με σειρά αποφάσεών του, κρίνοντας κυρίως το εκλογικό σύστημα, θα «επικυρώσει» την ερμηνευτική προσέγγιση.

Εξάλλου, η μυστικότητα της ψήφου ή της ψηφοφορίας βρίσκεται στο επίκεντρο των εκλογικών διαφορών που ανακύπτουν σχετικά με το *κύρος* των ψηφοδελτίων και των σταυρών προτίμησης που φέρουν. Και υπό τις δύο εκδοχές, το ζητούμενο της δικαστικής κρίσης είναι η παραβίαση ή μη του *απορρήτου της εκφρασμένης εκλογικής προτίμησης*. Διακριτικά γνωρίσματα και, αντιστοίχως, ο σχηματισμός ή σημείωσή του δεν αντιμετωπίζονται αδιαφοροποίητα, αλλά αποτελούν πραγματικό ζήτημα που κρίνεται κάθε φορά και κατά περίπτωση. Από το ενδιαφέρον της νομολογίας δεν θα ξεφύγουν εντελώς και οι λοιπές εκλογικές αρχές, θα είναι όμως περιορισμένο και εντοπισμένο, συνήθως, σε συγκεκριμένες νομοθετικές πρωτοβουλίες.

2. Η ελεύθερη εντολή

Η *ελεύθερη εντολή* ή *εντολή αντιπροσωπείας*²¹⁶, όπως αποκλήθηκε στην επιστήμη η εκπροσώπηση από τους βουλευτές του έθνους, αποτέλεσε συνιστώσα της νομολογιακής κατασκευής, με την οποία κρίθηκε ότι *δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα* επιλογές του κοινού νομοθέτη για τη διάθεση των βουλευτικών εδρών. Με αναφορά στην απομείνασα, μετά την «εξοικονόμησή» της, διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 51 Σ. έγινε δεκτό στη νομολογία ότι ο κοινός νομοθέτης διατηρεί την ευχέρεια να προκρίνει ως κριτήριο για την κατανομή των εδρών τη συνολική εκλογική δύναμη σε ευρύτερη, μείζονα, εκλογική περιφέρεια ή και σε ολόκληρη την Επικράτεια· δεν υποχρεούται να εξαρτήσει την εκλογή σε συγκεκριμένη βασική εκλογική περιφέρεια από τις ψήφους της ή τις ψήφους που έλαβε προσωπικώς ο υποψήφιος σε σχέση με εκείνες άλλων υποψηφίων

²¹⁶ Βλ. Π. Παραρά, Σύνταγμα 1975, 1985, σελ. 8.

που εκλέχθηκαν σε άλλες περιφέρειες. Η εκλογική διαφορά αφορούσε, κατά σειρά, τη διάθεση των εδρών Επικρατείας σε όσα πολιτικά κόμματα ή συνασπισμούς μετέχουν στη δεύτερη κατανομή, την εξάρτηση της εκλογής από το σύνολο των ψήφων στη χώρα και την προσκύρωση σε υποψηφίους του πλειοψηφίσαντος σχηματισμού των αδιάθετων εδρών βασικών εκλογικών περιφερειών μετά την ολοκλήρωση των τριών κατανομών σε μία άτυπη, «τέταρτη», (κατανομή)²¹⁷, το εκλογικό κατώφλι²¹⁸ και για τον μηχανισμό εξομάλυνσης²¹⁹.

- 55 Εξάλλου, στις ενστάσεις τους όσοι αμφισβήτησαν το σύστημα των «δεσμευμένων συνδυασμών» (λίστα) ισχυρίστηκαν ότι η κατάργηση του σταυρού προτίμησης για την εκλογή βουλευτών είναι ασυμβίβαστη με την ελεύθερη εντολή, σε συνδυασμό με το δικαίωμα πολιτικής συσσωμάτωσης (άρθρο 29 παρ. 1 εδάφ. α΄ Σ.). Ο συγκεκριμένος λόγος απορρίφθηκε, ομόφωνα, ως αβάσιμος²²⁰, επειδή κρίθηκε ότι η εκλογή βουλευτών με τη σειρά του εκλογικού καταλόγου, δηλαδή της αναγραφής του στο ψηφοδέλτιο, είναι ζήτημα του εκλογικού συστήματος, το οποίο θεσπίζει ο κοινός νομοθέτης, περιοριζόμενος από τους ορισμούς των παρ. 3 και 4 του άρθρου 51 Σ.· οι πολίτες ψηφίζουν μεν κόμματα, αλλά εκλέγουν και βουλευτές, οι οποίοι δεν είναι πληρεξούσιοι του αρχηγού, εξακολουθούν να αντιπροσωπεύουν το έθνος, συνεπώς η ελεύθερη εντολή δεν είναι ασυμβίβαστη με την οργάνωση των βουλευτών σε κόμματα και με κατάργηση του σταυρού προτίμησης. Τέλος, ισχυρή μειοψηφία τεσσάρων (4) μελών της σύνθεσης²²¹ δέχθηκε πάντως ότι ο εκλογέας νομιμοποιείται να προβάλλει

²¹⁷ Βλ. την απόφαση 48/1978 [σε Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών της 20^{ης} Νοεμβρίου 1977*, Α΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 6^η έκδ., 1983, σελ. 62 επ.].

²¹⁸ Βλ. τις αποφάσεις 1 [ΤοΣ 4 (1994), σελ. 853 επ.], 4, 11 [ΤοΣ 4/1994, σελ. 862 επ.], 12 [Αρμ 8 (1994), σελ. 882 επ.] και 13/1994 [σε Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών και των Ευρωβουλευτικών εκλογών*, Ε΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 1996, σελ. 153 επ.], 74/1997 [σε Idem, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών της 22^{ης} Σεπτεμβρίου 1996*, Στ΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 1999, σελ. 253], 34/1999 [Διδικ 6 (2000), σελ. 1269 επ.], 26/2001.

²¹⁹ Βλ. τις αποφάσεις 1 [ΤοΣ 4 (1994), σελ. 853 επ.], 4, 5, 6, 11 [ΤοΣ 4/1994, σελ. 862 επ.], 12, 14, 15, 16, 17, 18, 29 και 30/1994 [σε Αθ. Ράικο, Ε΄ Συμπλήρωμα, ό.π., σελ. 136 επ.], 22, 23, 24 [ΕΔΔΔΔ 1 (1999), σελ. 64 επ.], 25 και 51/1997 [ΕΔΔΔΔ 2 (2000), σελ. 274 επ.], 26/2001, 4 και 7/2005.

²²⁰ Βλ. τις αποφάσεις 34 [NoB 3 (1986), σελ. 606 επ.] και 35/1985 [σε Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών της 2^{ης} Ιουνίου 1985 και η κρίση περί της εκπώσεως των βουλευτών*, Γ΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 1988, σελ. 86 επ.], 4/2008 [σε ΘΠΔΔ 1 (2004), σελ. 24 επ.].

²²¹ Βλ. την απόφαση 25/1994 [σε Αθ. Ράικο, Ε΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 218), σελ. 51-52].

με έντασή του, ακόμη και όταν η αποδοχή της δεν επιφέρει οποιαδήποτε μεταβολή στην ανακήρυξη των βουλευτών στη βασική εκλογική του περιφέρειας, όπου είναι εγγεγραμμένος, εκλογική παράβαση, αφού ο βουλευτής δεν εκπροσωπεί, πλέον, την εκλογική περιφέρεια από την οποία εκλέγεται, αλλά μόνον το έθνος.

3. Τα θετικά προσόντα ένταξης στο εκλογικό σώμα

Ο συνταγματικός νομοθέτης καθορίζει, *περιοριστικά*, τους λόγους αποκλεισμού από τις τάξεις του εκλογικού σώματος. Δεν είναι Έλληνες πολίτες όσοι δεν έχουν συμπληρώσει το όριο πολιτικής ενηλικιότητας, δεν διαθέτουν ικανότητα δικαιοπραξίας και έχουν καταδικαστεί με αμετάκλητη ποινική καταδίκη για ορισμένα εγκλήματα. Στο σύνολό τους διατυπώνονται αρνητικά και, γι' αυτό, αποκαλούνται και *κωλύματα ένταξης* στους ενεργούς πολίτες. Η παρεχόμενη εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη εξαντλείται στη συγκεκριμενοποίηση ή/και, κατά νομική ακριβολογία, στην εξειδίκευσή τους. Δεν μπορεί να θεσπίσει νέα, όπως λ.χ. η μη εκπλήρωση για οποιονδήποτε νόμιμο ή μη λόγο της στρατιωτικής υποχρέωσης²²². Δεν εμποδίζεται, τέλος, να επεκτείνει, όπως έχει γίνει δεκτό και σε άλλες επιλογές της εκλογικής νομοθεσίας, τους συνταγματικούς περιορισμούς και στις Ευρωπαϊκές εκλογές²²³.

4. Το «σύστημα των δεσμευμένων συνδυασμών» (λίστα)

Για πρώτη φορά υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1975 τέθηκε το ζήτημα της συμβατότητας της λίστας προς την αρχή της άμεσης ψηφοφορίας με ένσταση κατά του κύρους των Ευρωπαϊκών εκλογών της 18^{ης} Οκτωβρίου 1981. Αν και η πλειοψηφία των μελών του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου έκρινε, καταρχήν, ότι στερείται δικαιοδοσίας για να δικάσει εκλογική διαφορά στη συγκεκριμένη στιγμή ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος, δηλαδή αναγνώρισε ότι το εύρος της είναι περιορισμένο στην περίπτωση των Ευρωπαϊκών εκλογών, και η αρμοδιότητα ανήκει στη Συνέλευση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο), εξέτασε την ένσταση, επειδή η αρχή της άμεσης ψηφοφορίας δεν κατοχυρώνεται μόνον στην Πράξη της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1976²²⁴, αλλά και στο Σύνταγμα. Η εκλογή των Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έγινε δεκτό, ομόφωνα, ότι δεν παραβιάζει την παρ. 1

²²² Βλ. την απόφαση 20/2008 [ΔιΔικ 6 (2010), σελ. 1022 επ.].

²²³ Βλ. την απόφαση 10/1982 [NoB 4 (1982), σελ. 874 επ. και ΔιΔικ 4 (1990), σελ. 666 επ.].

²²⁴ Βλ. παραπάνω υπό II.1.B.

του άρθρου 5 Σ.²²⁵ και, επιπλέον, ότι ο τρόπος εκλογής, η λίστα, παρέχει στον πολίτη τη δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμα συμμετοχής του στην πολιτική ζωή, έστω και αν δεν έχει τη δυνατότητα να εκφράσει την προτίμησή του υπέρ ενός ή περισσότερων υποψηφίων. Ωστόσο, η αναφερόμενη συνταγματική διάταξη δεν τελεί υπό την επιφύλαξη του νόμου, και, γι' αυτό, ο κοινός νομοθέτης, κατά την ορθότερη άποψη αναρμοδίως εμπλέκεται στο ζήτημα.

58 Η διενέργεια των γενικών βουλευτικών εκλογών της 2^{ης} Ιουνίου 1985 με το «σύστημα δεσμευμένων συνδυασμών» (λίστα) αμφισβητήθηκε, πρωτίστως, με τον ισχυρισμό ότι παραβιάζεται η αμεσότητα της ψήφου και της ψηφοφορίας. Προκειμένου να κρίνει τον προβληθέντα σε περισσότερες ενστάσεις ισχυρισμό, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο υποχρεώθηκε να οριοθετήσει εννοιολογικά την εκλογική αρχή. Δέχθηκε ότι η εκλογή είναι άμεση, όταν η βούληση που εκδηλώνουν οι ψηφοφόροι πραγματώνει, *εξ ολοκλήρου και απευθείας*, την εκλογική ενέργεια· έτσι εκφράζεται οριστικά η εκλογική επιλογή και δεν χρειάζεται, συμπληρωματικά, η προσθήκη και άλλης εκλογικής βούλησης. Δηλαδή, όταν η εκλογή ολοκληρώνεται σε «ένα βαθμό», δίχως να εμπλέκονται εκλέκτορες για να εκλεγούν εκπρόσωποι στα αντιπροσωπευτικά σώματα. Επειδή και με τη λίστα η εκλογική ενέργεια τελειούται αποκλειστικά και, δι' αυτής, εκφράζει τη βούλησή του ο εκλογέας, χωρίς να παρεμβάλλεται άλλη, και καθορίζει το αποτέλεσμα επιλέγοντας το κόμμα της προτίμησής του, αποδέχεται άμεσα και τον συνδυασμό του ως προς τόσο την προσωπική σύνθεση όσο και την εσωτερική του δομή. Γι' αυτό κρίθηκε κατά πλειοψηφία ότι με την εισαγωγή της λίστας δεν παραβιάζεται η αμεσότητα της ψηφοφορίας.²²⁶

59 Διατηρεί πάντως αμείωτο το θεωρητικό της ενδιαφέρον και φαίνεται, καταρχήν, περισσότερο πειστική η ετυμηγορία δύο (2) μελών της σύνθεσης, τα οποία δέχθηκαν το βάσιμο του παραπάνω ισχυρισμού από τον ενιστάμενο. Η γνώμη του εκκινεί από την παραδοχή ότι συνταγματικά η εκλογή αποτελεί τη, δια ψηφοφορίας, εκδήλωση της προτίμησης υπέρ ενός ή περισσότερων υποψηφίων και δεν μπορεί να απορρέει από τη βούληση άλλου προσώπου, εκφρασμένη πριν, κατά ή μετά την ψηφοφορία. Αναγνωρίζει ότι και με τη σταυροδότηση ο ψηφοφόρος ασκεί το δικαίωμα προτίμησης μεταξύ των ορισμένων και επιλεγέντων από το κόμμα υποψηφίων, αλλά αυτό όμως

²²⁵ Βλ. την απόφαση 10/1982.

²²⁶ Βλ. τις αποφάσεις 34 [σε ΝοΒ 4 (1986), σελ. 606 επ.] και 35/1985 [σε Αθ. Ράικο, Γ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 220), σελ. 86 επ.].

καταργείται με το σύστημα της λίστας, το οποίο, επιτρέποντας απλώς την επιλογή και την εκλογή κόμματος, αντίκειται στην αρχή της άμεσης ψηφοφορίας, αλλά και στον υπηρετούμενο με την κατοχύρωσή της σκοπό, όπως συνάγεται από τη λαϊκή κυριαρχία και την ελεύθερη συμμετοχή στην πολιτική ζωή. Και τούτο, επειδή αφαιρείται από τον εκλογέα το δικαίωμα άμεσης και ελεύθερης εκλογής των βουλευτών και καθιερώνεται ο διορισμός τους από το κόμμα. Η μειοψηφία αμφισβητεί, τέλος, την επικρατήσασα κρίση ότι δεν είναι άμεση μόνον η εκλογή διά εκλεκτόρων, δεν θεωρεί άμεση και την περίπτωση του ορισμού από το κόμμα την κατάταξη των υποψηφίων που δεν διαμορφώνεται από τους εκλογείς και μπορεί ο ψηφοφόρος, επιλέγοντας συνδυασμό, να αποδέχεται την προσωπική σύνθεση και την εσωτερική δομή, όπως καθορίστηκαν από τον επικεφαλής του κόμματος, αυτές όμως καταδεικνύουν «*αφ' εαυτής την ανυπαρξίαν εκλογής υπό του εκλογέως και δη αμέσου τοιαύτης*». Έγινε, επίσης, δεκτό, κατά πλειοψηφία, σε απόφαση που έκρινε άλλη ένσταση ότι δεν εισάγονται διακρίσεις υπέρ ορισμένων υποψηφίων και σε βάρος άλλων, όταν η κατάταξή τους καθορίζεται από το κόμμα με γνώμονα την προτίμηση των καταλληλότερων, ενώ η τυχόν μη τήρηση του ίσου μέτρου κατά τη στάθμιση της καταλληλότητας συνιστά μόνον κακή εφαρμογή του νόμου που μπορεί μιν να προκαλέσει την αποδοκιμασία του εκλογικού σώματος, αλλά δεν συνιστά αντισυνταγματικότητα²²⁷.

Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο απασχόλησε, εκ νέου, η σχέση της λίστας προς τις επιταγές της παρ. 1 του άρθρου 5 Σ. και ο ισχυρισμός της αντίθεσής τους απορρίφθηκε ως αβάσιμος²²⁸. Επαναλαμβάνοντας, κατά βάση, την απόφασή του για τις Ευρωπαϊκές εκλογές, δηλαδή τη 10/1982, δέχθηκε ότι ο τρόπος συμμετοχής στην πολιτική ζωή, στο μέτρο που δεν ρυθμίζεται συνταγματικά, αποτελεί αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη και οι επιλογές του εξασφαλίζουν τη συμμετοχή και υπό τις δύο μορφές του εκλογικού δικαιώματος, δηλαδή του ενεργητικού και του παθητικού, έστω και αν ο ψηφοφόρος δεν εκφράζει την προτίμησή του, ενώ ο υποψήφιος διατηρεί τη δυνατότητα να διεκδικήσει την προτίμηση του εκλογικού σώματος ως ανεξάρτητος όταν δεν αποδέχεται τη σειρά κατάταξής του. Ενδιαφέρουσα θεωρητικά είναι, τέλος, η απορριπτική κρίση στον ισχυρισμό ότι παραβιάστηκε η συνταγματική παράδοση που συνδέει τον σταυρό ως μέσο για την έκφραση την προτίμησης και την εκλογή βουλευτών, με την αυτόνοπη παραδοχή ότι ακόμη και στην περίπτωση που φέρει στοιχεία εθίμου, όπως εν

²²⁷ Βλ. την απόφαση 76/1985 (σε Αθ. Ράικο, ό.π., σελ. 101 επ.).

²²⁸ Βλ. την απόφαση 35/1985 (σε Αθ. Ράικο, ό.π., σελ. 104 επ.).

προκειμένου η μακρά και ομοιόμορφη πρακτική της εφαρμογής του, δεν μπορεί να τροποποιήσει τους συνταγματικούς ορισμούς για την ανάθεση της αρμοδιότητας στον κοινό νομοθέτη να καθορίζει το εκλογικό σύστημα και τους όρους εκλογής²²⁹.

- 61 Η, κατ' εξαίρεση, εφαρμογή του «συστήματος δεσμευμένων συνδυασμών», όταν μεσολαβεί καθορισμένο νομοθετικά χρονικό διάστημα μεταξύ δύο εκλογικών αναμετρήσεων, απασχόλησε το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο κατά τον έλεγχο του κύρους της αναπληρωματικής εκλογής την 5^η Απριλίου 1992. Παρά το γεγονός ότι η διατύπωση του νόμου περιλαμβάνει ευθέως τις γενικές βουλευτικές εκλογές, δεν αμφισβητήθηκε η υπαγωγή της εκλογής στη βασική εκλογική περιφέρεια Β' Αθηνών στο σύστημα της λίστας. Τέθηκε όμως σε αμφισβήτηση για ακόμη φορά, τρίτη κατά σειρά στη διάρκεια μιας δεκαετίας, συμβατότητα της λίστας, μεταξύ άλλων, με την αρχή της άμεσης ψηφοφορίας. Ο ισχυρισμός, όπως μάλλον αναμενόταν, απορρίφθηκε, κατά πλειοψηφία, με την επανάληψη των κρίσιμων σκέψεων της κατευθυντήριας 34/1985. Δηλαδή, έγινε δεκτό ότι η εκλογή ολοκληρώνεται σε ένα βαθμό, δεν εκλέγονται άλλοι εκλέκτορες και δεν χρειάζεται, συμπληρωματικά, η προσθήκη άλλης βούλησης για να αναδειχθεί βουλευτής και να πληρωθεί η θέση που κενώνεται στο αντιπροσωπευτικό σώμα²³⁰.
- 62 Η ιδιαίτερη εκλογική αντιμετώπιση πρώην πρωθυπουργού, σε κυβέρνηση που έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης και ο ίδιος είχε εκλεγεί βουλευτής, επειδή θεωρείται ότι λαμβάνει τόσους σταυρούς προτίμησης όσοι και τα ψηφοδέλτια του συνδυασμού στον οποίο περιλαμβάνεται, κρίθηκε, κατά πλειοψηφία, ότι δεν παραβιάζει την αρχή της άμεσης ψηφοφορίας²³¹. Επαναλαμβάνοντας τις παραδοχές της σχετικής νομολογίας έγινε δεκτό ότι δεν παρεμβάλλεται άλλη μεταγενέστερη βούληση. Αντιθέτως, μειοψηφία ενός (1) μέλους της σύνθεσης διατύπωσε τη γνώμη ότι για τους διατελέσαντες πρωθυπουργούς ο αριθμός των εγκύρων ψηφοδελτίων του συνδυασμού δεν αποτυπώνει την πραγματική θέληση των εκλογέων για τον διατελέσαντα πρωθυπουργό. Γι' αυτόν, το εκλογικό αποτέλεσμα είναι πλασματικό, καθώς καταγράφει απλώς τη βούληση του κοινού νομοθέτη, ο οποίος όμως και για τη συγκεκριμένη κατηγορία υποψηφίων ενεργεί ως τρίτος, και όχι των ψηφοφόρων.

²²⁹ Βλ. την απόφαση 34/1985 [σε ΝοΒ 4 (1986), σελ. 606 επ.].

²³⁰ Βλ. την απόφαση 8/1993 [σε Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών και των Ευρωβουλευτικών εκλογών*, Δ' Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 1993, σελ. 151 επ.].

²³¹ Βλ. την απόφαση 4/2008 [σε ΘΠΔΔ 1 (2009), σελ. 24 επ.].

5. Η ισότητα του εκλογικού δικαιώματος

Από τις εκλογικές αρχές μόνη αυτή δεν κατοχυρώνεται συνταγματικά, συνάγεται όμως ερμηνευτικά με στέρεο σε διατάξεις αυξημένης τυπικής ισχύος. Η θεμελίωσή της υπήρξε, κατεξοχήν ή συνδυαστικά, νομολογιακή. Ήδη από τον μεσοπόλεμο και εντατικότερα την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, το Εκλογοδικείο αναγνώρισε την αρχή της ισότητας του εκλογικού δικαιώματος ως ειδικότερη εκδήλωση της γενικής αρχής της ισότητας και τη συνέδεσε με την καθολικότητα της ψήφου²³². Πρόκειται για τη μάλλον κρατούσα και στην επιστήμη άποψη, την οποία υιοθέτησε και το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στην πρώτη χρονικά και καθοδηγητική απόφασή του 48/1978²³³. Δέχθηκε, επικαλούμενο τα ίδια συνταγματικά θεμέλια, την κατοχύρωση της αρχής και παρά τη διαφοροποίηση στη διατύπωσή της συμπίπτει, εννοιολογικά και λειτουργικά, με την αρχή της ισότητας-ισοδυναμίας της ψήφου. Καθόλη τη μεταπολιτευτική περίοδο η νομολογιακή θεμελίωση της αρχής ανάγεται, όπως και η επιστήμη, και σε άλλους συνταγματικούς ορισμούς, μετεωριζόμενη μεταξύ της παραδοσιακής²³⁴, μιας ευρύτερης θεώρησης, στην οποία περιλαμβάνονται, επιπλέον, η δημοκρατική αρχή με τη μορφή της λαϊκής κυριαρχίας (άρθρο 1 παρ. 1 και 2 Σ.), η γνήσια εκδήλωση της λαϊκής θέλησης (άρθρο 52 Σ.) και η –αυτονόητη, δίχως ουσιαστική νομική επενέργεια και γι' αυτό, μη επικαλούμενη πάντοτε– εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη να ορίσει το εκλογικό σύστημα (άρθρο 54 παρ. 1 Σ.)²³⁵, κατ' εξαίρεση δε της αναφοράς μόνο στη γενική αρχή της ισότητας²³⁶.

Στην καθοδηγητική απόφαση 48/1978²³⁷ καθορίστηκε, επίσης, το κανονιστικό περι-

²³² Βλ. Αθ. Ράικο, *Δικονομικό Εκλογικό Δίκαιο*, σελ. 376 επ.

²³³ *Idem*, Α' Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 217), σελ. 60 επ.

²³⁴ Βλ. τις αποφάσεις 35/1982 (σε Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των εκλογών των βουλευτών και των ευρωβουλευτών τη 18^η Οκτωβρίου 1981 και των δημοτικών και κοινοτικών αρχών*, Β' Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, 1987, σελ. 130 επ.), 11 [ΤοΣ 4/1994, σελ. 862 επ.], 12 [Αρμ 8 (1994), σελ. 882 επ.] και 13/1994 (σε *Idem*, Ε' Συμπλήρωμα, ό.π., σελ. 153 επ.)

²³⁵ Βλ. τις αποφάσεις 38/1982 (σε Αθ. Ράικο, Β' Συμπλήρωμα, ό.π.), 58, 59, 60, 61, 62, 63, 72 και 73/1985 [σε *Idem*, Γ' Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 220), σελ. 130 επ.], 36/1990 [σε *Idem*, Δ' Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 230), σελ. 128 επ.], 8/1993 (σε *Idem*, Δ' Συμπλήρωμα, σελ. 151 επ.), 34/1999 [Διδικ 6 (2000), σελ. 1269 επ.], 19/2010 [ΕΔΔΔΔ 4 (2011), σελ. 935 επ.], 3, η οποία διορθώθηκε αυτεπαγγέλτως ως προς την ημερομηνία έκδοσης με την 7/2015, και 4/2015.

²³⁶ Βλ. τις αποφάσεις 64, 65, 66 και 67/1985 [σε Αθ. Ράικο, Γ' Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 220), σελ. 130-131].

²³⁷ Όπως και σε άλλες από τις αναφερόμενες παραπάνω.

εχόμενο της αρχής. Επιβάλλει όλοι οι εκλογείς να είναι ίσοι κατά την ψήφο, τούτο σημαίνει, εν πρώτοις, ότι καθένας τους έχει μία και μόνον ψήφο, όταν εκφράζει την προτίμησή του σε μία (βασική) εκλογική περιφέρεια, συνεπώς δεν επιτρέπεται νομοθετικά η πολλαπλή ψήφος και η πολλαπλή ψηφοφορία υπό διαφορετικές ιδιότητες. Πρέπει, επίσης, η ψήφος όλων να έχει, κατά το δυνατόν την ίδια δύναμη, άλλως βαρύτητα, στη διαμόρφωση της λαϊκής θέλησης και του εκλογικού αποτελέσματος. Η συνταγματικότητα των εκλογικών συστημάτων της μεταπολιτευτικής περιόδου και υπό τις δύο παραλλαγές τους –τη στενή ως μέθοδος μετασχηματισμού της εκφρασμένης προτίμησης του εκλογικού σώματος σε εκπροσώπηση στη Βουλή και την ευρεία– κρίθηκε, προνομιακά, με αναφορά στην αρχή της ισότητας και, ιδίως, της ισοδυναμίας της ψήφου. Εξάλλου, συναφής, αν και με διακριτό συνταγματικό έρεισμα είναι η *αρχή της ίσης μεταχείρισης* των πολιτικών κομμάτων. Καταλαμβάνει τη χρήση της ραδιοτηλεόρασης κατά την προεκλογική περίοδο, κατά το δυνατόν επί ίσοις όροις, και θεμελιώνεται, πρωτίστως, στην παρ. 2 του άρθρου 15 Σ. και στη γενική αρχή της ισότητας²³⁸, συμπληρωματικά δε στην παρ. 1 του άρθρου 29 Σ.²³⁹ και, επιπλέον, στα άρθρα 5 παρ. 1, 14 παρ. 1 και 51 Σ.²⁴⁰.

- 65 Διακριτή μορφή εκλογής αντιπροσώπων στη Βουλή, καθώς συνδυάζει τη λίστα και τη σταυροδοσία, αποτελεί το ψηφοδέλτιο βασικής εκλογικής περιφέρειας, στο οποίο μετέχουν, προτασσόμενοι μάλιστα, ο αρχηγός ή ο πρόεδρος πολιτικού κόμματος ή συνασπισμού περισσότερων συνεργαζόμενων αλλά και διατελέσας πρωθυπουργός σε κυβέρνηση που έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης και ο ίδιος έχει εκλεγεί βουλευτής. Αμφότεροι εκλέγονται χωρίς σταυρό προτίμησης, θεωρείται ότι λαμβάνουν τόσους όσο είναι το σύνολο των εγκύρων ψηφοδελτίων του συνδυασμού του οποίου περιλαμβάνονται. Πρόκειται για επιλογή του κοινού νομοθέτη που απαντάται, κατά πρώτον στην εκλογική νομοθεσία ήδη από την πρώτη δεκαετία της μεταπολεμικής περιόδου²⁴¹. Από τα ανακύπτοντα ζητήματα στη ρυθμιζόμενη ύλη του άρθρου 51 Σ. περιλαμβάνεται

²³⁸ Βλ. τις αποφάσεις 11/1982 [σε Αθ. Ράικο, Β΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 234), σελ. 132 επ.], 18/1994 [σε Idem, Ε΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 218), σελ. 149 επ.], 3, η οποία διορθώθηκε αυτεπαγγέλτως ως προς την ημερομηνία έκδοσης με την 7/2015, και 4/2015.

²³⁹ Βλ. την απόφαση 52/1989 [σε Αθ. Ράικο, Δ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 230), σελ. 160 επ.].

²⁴⁰ Βλ. τις αποφάσεις 34 [Διδικ 6 (2000), σελ. 1269 επ.] και 35/1999 [σε Αθ. Ράικο, *Ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών της 9ης Απριλίου 2000*, Ζ΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού, Εκλογικού Δικαίου, 2003, σελ. 173 επ.].

²⁴¹ Βλ. Θ. Ξηρό, *Αρχηγός ή πρόεδρος κόμματος και πρώην πρωθυπουργός*, ΘΠΔΔ 1/2009, σελ. 10 επ.

η ιδιαίτερη εκλογική μεταχείρισή τους με τη θεώρηση ότι η προτίμηση στο πρόσωπό τους δεν εκφράζεται με σταυροδότηση αλλά συμπίπτει με την υπερψήφιση του συνδυασμού στη βασική εκλογική περιφέρεια. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, ομόφωνα, δέχθηκε²⁴², επαναλαμβάνοντας, κατά βάση, τις παραδοχές του Εκλογοδικείου²⁴³, ότι δεν παραβιάζονται οι αρχές της ισοδυναμίας της ψήφου και της ίσης συμμετοχής στην πολιτική ζωή. Αντιθέτως, η υπαγωγή του αρχηγού ή του προέδρου κόμματος σε ειδική διαδικασία εκλογής διευκολύνει την είσοδό τους στη Βουλή, λόγω του προέχοντως συνταγματικού τους ρόλου, και οι εκλογείς, όταν ψηφίζουν, τελούν σε γνώση ότι το ψηφοδέλτιο είναι γι' αυτούς και σταυρός προτίμησης.

Αλλά και η ειδική εκλογική αντιμετώπιση των πρώην πρωθυπουργών κρίθηκε, τούτη τη φορά κατά πλειοψηφία, ότι δεν αντίκειται στο Σύνταγμα²⁴⁴. Εκκινώντας από την παραδοχή της πάγιας νομολογίας ότι επιτρεπτά εισάγονται αποκλίσεις από το ισχύον εκλογικό σύστημα, αρκεί να ερείδονται σε αντικειμενικά, απρόσωπα και συναφή προς την πολιτική ζωή κριτήρια, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, για να διαμορφώσει την ετυμηγορία του, επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στη συνταγματική θέση του πρωθυπουργού. Δέχθηκε ότι «*διαθέτει άμεση λαϊκή νομιμοποίηση για την άσκηση της εξουσίας*», έχει «*προέχοντα και κυρίαρχο λειτουργικό ρόλο*», ενώ «*την κυρίαρχη θέση του το ισχύον Σύνταγμα την καθιστά δεσπόζουσα*». Ενδιαφέρουσα είναι, τέλος, η άποψη της μειοψηφίας, αποτελούμενης από ένα (1) μέλος της σύνθεσης, σύμφωνα με την οποία η εκλογή βουλευτών ανά εκλογική περιφέρεια επιβάλλει στον κοινό νομοθέτη να εξασφαλίζει την ίση μεταχείριση των υποψηφίων τόσο μεταξύ αυτών της ίδιας (βασικής) εκλογικής περιφέρειας όσο και του συνόλου τους στον συνδυασμό. Γι' αυτό, δεν επιτρέπεται ως προς ορισμένους, εν προκειμένω όποιον έχει διατελέσει πρωθυπουργός, να αποτυπώνεται πλασματικό αποτέλεσμα, δηλαδή αριθμός εγκύρων ψηφοδελτίων που δεν αντιστοιχούν στην πραγματική βούληση των εκλογέων, αλλά στη βούληση του νομοθέτη.

6. Η καθολικότητα της ψηφοφορίας

Η αρχή καταλαμβάνει προνομιακά τα ζητήματα που συνέχονται με τη συγκρότηση και τη σύνθεση του εκλογικού σώματος. Δηλαδή, με τις προπαρασκευαστικές πράξεις

²⁴² Βλ. την απόφαση 13/1997 [Διδικ 3 (1998), σελ. 447 επ. και ΕΔΔΔΔ 3 (1997), σελ. 546 επ.]

²⁴³ Στην απόφασή του 2/1951. Για το θέμα, βλ. Θ. Ξηρό, *Αρχηγός ή πρόεδρος κόμματος*, ό.π., σελ. 16 επ.

²⁴⁴ Βλ. την απόφαση 4/2080 [ΘΠΔΔ 1 (2009), σελ. 24 επ.].

της εκλογής. Πρόκειται για ύλη που κατ' ακραία εξαίρεση μπορεί να αχθεί στον δικαστικό έλεγχο. Η σχετικά περιορισμένη νομολογιακή παραγωγή επικεντρώνεται στις επιταγές του άρθρου 52 Σ. Εξάλλου, η καθολικότητα αναγορεύεται και νομολογιακά σε συνταγματικό θεμέλιο, από κοινού με τη γενική αρχή της ισότητας ή/και με άλλες εκλογικές κατά κανόνα αρχές, της ερμηνευτικά συναγόμενης ισότητας-ισοδυναμίας της ψήφου²⁴⁵. Τέλος, συγκεκριμενοποιεί έναν από τους περιορισμούς του κοινού νομοθέτη και της, καταρχήν, ελευθερίας του, όταν καταρτίζει το εκλογικό σύστημα²⁴⁶.

7. Το απόρρητο της ψήφου και το κύρος των ψηφοδελτίων

- 68** Η μυστικότητα, άλλως το απόρρητο, της ψήφου, επιβάλλει να γνωρίζει το περιεχόμενό της μόνον ο ίδιος ο εκλογέας και, υπό μια άλλη αρνητική διατύπωση, δεν επιτρέπει να τελεί σε γνώση οποιουδήποτε άλλου. Η εκλογή των βουλευτών με το «σύστημα των δεσμευμένων συνδυασμών», δηλαδή με κατά τη σειρά εγγραφής των υποψηφίων στο ψηφοδέλτιο κάθε βασικής εκλογικής περιφέρειας, δεν προσβάλλει, όπως γίνεται δεκτό στη νομολογία²⁴⁷, τη μυστικότητα. Ο ψηφοφόρος μπορεί να επιλέξει συνδυασμό, να εκφράσει την προτίμησή του σε υποψήφιους ή να προκρίνει το λευκό, δίχως να βρίσκεται αντιμέτωπος με τον κίνδυνο να αποκαλυφθούν σε τρίτους οι επιλογές του. Εξάλλου, η ελευθερία του κοινού νομοθέτη να ορίσει τη μέθοδο που θα ακολουθηθεί για την ανάδειξη των βουλευτών, δηλαδή το εκλογικό σύστημα, δεν επιτρέπεται να θίξει το μυστικό της ψηφοφορίας²⁴⁸. Τέλος, κρίθηκε ότι η διενέργεια δημοσκοπήσεων εκτός των εκλογικών τμημάτων ή των εκλογικών κέντρων και η γνωστοποίηση των αποτελεσμάτων τους πριν από την ολοκλήρωση της ψηφοφορίας δεν παραβιάζουν τη μυστικότητα²⁴⁹.
- 69** Ο δικαστικός έλεγχος διασφαλίζει, πρωτίστως αν όχι αποκλειστικά, τη μυστικότητα της ψήφου. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο τέμνει εκλογικές διαφορές, κρίνοντας σχετικές ενστάσεις, εντοπισμένες σε παραβάσεις κατά τη διενέργειά της εκλογής. Δηλαδή, απο-

²⁴⁵ Βλ. αμέσως παραπάνω.

²⁴⁶ Βλ., αντί άλλων, τις αποφάσεις 34/1985 [NoB 4 (1986), σελ. 606 επ.] και 8/1993 [σε Αθ. Ράικο, Δ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 230), σελ. 151 επ.].

²⁴⁷ Βλ. τις αποφάσεις 35/1985 [σε Αθ. Ράικο, Γ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 220), σελ. 114-115] και 8/1993 [σε Idem, Δ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 230), σελ. 151 επ.].

²⁴⁸ Βλ. την απόφαση 34/1985 [NoB 3 (1986), σ. 606 επ.].

²⁴⁹ Βλ. τις αποφάσεις 64 [ΕΔΔΔΔ 2 (2000), σελ. 292 επ.], 65 και 66/1997 [σε Αθ. Ράικο, Στ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 218), σελ. 262 επ.].

φαίνεται για την εγκυρότητα των ψηφοδελτίων, καθώς επίσης για την ύπαρξη και την εγκυρότητα των σταυρών προτίμησης. Οι λόγοι ακυρότητας ορίζονται, περιοριστικά, στη νομοθεσία για την εκλογή βουλευτών και αποτελούν ό,τι έχει αποκληθεί στην επιστήμη ως «αντικειμενικές κυρώσεις»²⁵⁰ που επιβάλλονται, όταν διαπιστωθεί παραβίαση της μυστικότητας. Αναφέρονται, προνομιακά, σε αλλοιώσεις του περιεχομένου τους από τον εκλογέα που αποτελούν διακριτικά γνωρίσματα.

Διακριτικό γνώρισμα θεωρείται όποιο παραβιάζει τη μυστικότητα της ψήφου και το απόρρητο της ψηφοφορίας, υπό την έννοια ότι είναι δυνατή η συγκεκριμενοποίηση αμέσως ή εμμέσως του εκλογέα, που ψήφισε· στίγματα, φράσεις, σχισίματα, υπογραμμίσεις, αναδιπλώσεις, κηλίδες ή άλλα σημεία, καθώς επίσης και σταυροί προτίμησης, μπορεί να επιφέρουν ακυρότητα του ψηφοδελτίου, όταν δεν είναι τυχαία, αλλά έχουν τεθεί με σκοπό να αποκαλυφθεί η ψήφος υπέρ ορισμένου συνδυασμού ή υποψηφίου²⁵¹. Το ζήτημα της συνδρομής τους είναι πραγματικό, κρίνεται δε με βάση τους κανόνες της λογικής και τα διδάγματα της κοινής πείρας²⁵². Σε περίπτωση αμφιβολίας, το ψηφοδέλτιο πρέπει να θεωρείται έγκυρο ενόψει της συνταγματικής κατοχύρωσης του εκλογικού δικαιώματος²⁵³.

70

²⁵⁰ Σε αντιδιαστολή προς τις «υποκειμενικές κυρώσεις», δηλαδή τις πρωταρχικά, αν όχι αποκλειστικά, ποινικές που προβλέπονται στη νομοθεσία για την εκλογή βουλευτών και επιβάλλονται σε βάρος όποιου παραβιάζει διατάξεις της που έχουν τεθεί για την προστασία της μυστικότητας ή του απορρήτου της ψηφοφορίας. Βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος*, 1991, σελ. 288 επ. · και Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 96 επ.

²⁵¹ Βλ., αντί πολλών, τις αποφάσεις 24, 25, 31, 42, 48 και 51/1978 [σε Αθ. Ράικο, Α΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 217), σελ. 73 επ και 104 επ.], 21, 25, 32, 38 και 41/1982 [σε Idem, Β΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 234), σελ. 164 επ. και 186 επ.], 38, 39, 40 41, 42 και 50/1985 [σε Idem, Γ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 220), σελ. 164 επ.], 11, 14, 15/1990 και 31, 32, 36 και 39/1991 [σε Idem, Δ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 230), σελ. 178 επ. και 186 επ.], 26 και 28/1994, 28, 38, 40 και 54/1995 [σε Idem, Ε΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 218), σελ. 178 επ. και 190 επ.], 84 και 88/1997, 1/1998 [ΕΔΔΔΔ 1 (2001), σελ. 51 επ.], 25 [ΕΔΔΔΔ 1 (2002), σελ. 62 επ.] και 26/1999, 8, 13, 17, 21 και 29/2001 [σε Idem, Ζ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 240), σελ. 181 επ.], 9, 12 [ΕΔΔΔΔ 4 (2005), σελ. 518 επ. και Αρμ 1 (2006), σελ. 111 επ.] και 16/2005 [σε Idem, Ζ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 240), σελ. 122 επ. και 130 επ.], 1/2009, 3, 21 [ΕΔΔΔΔ 3 (2012), σελ. 323 επ.] 23/2011, 20/2013.

²⁵² Βλ., αντί πολλών, τις αποφάσεις 51, 52 και 53/1978 [σε Αθ. Ράικο, Α΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 217), σελ. 72], 9, 12 [ΕΔΔΔΔ 4 (2005), σελ. 518 επ. και Αρμ 1 (2006), σελ. 111 επ.] και 13/2005, 1/2009, 3 και 21 [ΕΔΔΔΔ 3(2012), σελ. 323 επ.] και 23/2011.

²⁵³ Βλ., αντί άλλων, τις αποφάσεις 3, 21 [ΕΔΔΔΔ 3(2012), σελ. 323 επ.] και 23/2011, 20/2013, 6/2015 και 12/2017.

8. Το εκλογικό δικαίωμα των εκτός Επικρατείας πολιτών

- 71 Η παράλειψη του κοινού νομοθέτη να ενεργοποιηθεί στην κατεύθυνση της θέσπισης του οργανικού νόμου της πρότ. 2 της παρ. 4 του άρθρου 51 Σ. απασχόλησε το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην υπόθεση Σιταρόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδος²⁵⁴. Το Πρώτο Τμήμα του Δικαστηρίου στην απόφασή του της 8^{ης} Ιουλίου 2010²⁵⁵ εκκινεί από την παραδοχή ότι το άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης θεσπίζει πρωταρχική υποχρέωση υιοθέτησης θετικών μέτρων οργάνωσης δημοκρατικών εκλογών, αλλά τέτοιο δεν είναι, καταρχήν, η διασφάλιση του δικαιώματος της ψήφου όσων διαβιούν στο εξωτερικό. Η απόφαση αναφέρεται στη συνταγματική διάταξη και τις δύο ατελέσφορες νομοθετικές πρωτοβουλίες, καθώς επίσης στην οργάνωση του δικαιώματος από την πλειονότητα των κρατών της Ευρώπης για να καταλήξει ότι η Ελλάδα υπολείπεται του κοινού Ευρωπαϊκού παρονομαστή και, ταυτόχρονα, «εκμηνδενίζεται» το κρατικό περιθώριο εκτίμησης. Έτσι, το Τμήμα έκρινε ότι η παράλειψη θέσπισης του οργανικού νόμου οδηγεί σε άδικη μεταχείριση των αποδήμων και σε παραβίαση του άρθρου 3 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.
- 72 Η υπόθεση απασχόλησε και το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του Δικαστηρίου, το οποίο, ομόφωνα, θα ανατρέψει την παραπάνω κρίση. Αναγνωρίζει ότι η διευκόλυνση της άσκησης των εκλογικών δικαιωμάτων των αποδήμων είναι μεν επιθυμητή, αλλά όχι και υποχρεωτική. Αν και ευάριθμα Ευρωπαϊκά κράτη οργανώνουν την άσκηση του δικαιώματος της ψήφου των αποδήμων, υπάρχουν και άλλα που δεν το πράττουν. Γι' αυτό δεν μπορεί να γίνει λόγος για κοινό παρονομαστή εθνικών νομοθεσιών. Εξάλλου, τα κράτη μέλη της Σύμβασης διατηρούν ευρύ περιθώριο εκτίμησης και το Δικαστήριο

²⁵⁴ Οι προσφεύγοντες, μόνιμοι κάτοικοι Γαλλίας, με τηλεμοιοτυπία τους την 10^η Σεπτεμβρίου 2007, εξέφρασαν προς τον Έλληνα πρέσβη στη χώρα την επιθυμία τους να ασκήσουν το δικαίωμα της ψήφου στον τόπο διαμονής τους κατά τις γενικές βουλευτικές εκλογές της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 2007. Δύο ημέρες αργότερα, στηριζόμενος σε οδηγίες του Υπουργείου Εσωτερικών, ο πρέσβης επιβεβαιώνει τη βούληση της Ελληνικής Πολιτείας να δώσει τη δυνατότητα στους Έλληνες πολίτες στο εξωτερικό να ψηφίζουν εκεί όπου κατοικούν, αναφέρει ότι δεν υφίσταται η αναγκαία νομοθεσία, ούτε θα μπορούσε η ρύθμιση «να πραγματοποιηθεί με διοικητική πράξη», και καταλήγει ότι το αίτημα δεν θα μπορέσει να ικανοποιηθεί για αντικειμενικούς λόγους στις προσεχείς εκλογές. Βλ. τα σημεία 8 και 9 της ενότητας I υπό τον τίτλο: «Οι περιστάσεις της υπόθεσης» στην απόφαση της 8^{ης} Ιουνίου 2010 του Πρώτου Τμήματος του Δικαστηρίου του Στρασβούργου.

²⁵⁵ Δημοσιευμένη σε ΘΠΔΔ 11 (2010), σελ. 1209 επ., με παρατηρήσεις Αλ. Μαντζούτσου, σελ. 1218 επ., και αναρτημένη στο [link](#).

δεν μπορεί να υποδείξει στις εθνικές αρχές πώς και πότε θα εφαρμόσουν ο Σύνταγμα τους, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη και την αδυναμία επίτευξης στην Ελλάδα πολιτικής συμφωνίας²⁵⁶.

9. Η υποχρεωτικότητα της ψηφοφορίας

Η ομώνυμη αρχή εντοπίζει το ενδιαφέρον της, αποκλειστικά, στη συμμετοχή στην ψηφοφορία και η παραβίασή της, όταν διαπιστώνεται, θα μπορούσε να επισύρει, αν η συνταγματική διάταξη δεν είχε καταστεί μετά την αναθεώρηση του 2001 ατελής, την επιβολή των καθορισμένων στην εκλογική νομοθεσία ποινικών κυρώσεων· οι διοικητικές έχουν έκτοτε αποδειχθεί στην πράξη γράμμα νεκρό. Η ρυθμιζόμενη εκλογική ύλη δεν επιτρέπει, κατά νομική ακριβολογία δεν καταλείπει ουσιαστικά περιθώρια εμπλοκής του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου. Καθόλη τη μακρά μεταπολιτευτική περίοδο μία μόνο φορά και σε τρεις αποφάσεις του, εντοπισμένες στη διενέργεια δημοσκοπήσεων εκτός των εκλογικών τμημάτων ή των εκλογικών κέντρων και στη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων τους που αποκαλύφθηκαν πρόωρα, δηλαδή πριν από την ολοκλήρωση της ψηφοφορίας, απασχόλησε τη νομολογία η υποχρεωτικότητα της ψηφοφορίας. Κρίνοντας ισχυρισμό των ενστάσεων, έγινε δεκτό²⁵⁷ ότι η δημοσιοποίηση ή, όπως αποκαλείται, η γνωστοποίηση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αποτελεσματική παρακίνηση των ψηφοφόρων, μάλιστα εκείνων που προτίθεται να ψηφίσουν το φερόμενο ως δεύτερο κόμμα, να μην προβούν στη συνταγματικώς επιβαλλόμενη ως υποχρεωτική άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος.

V. Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ

Η ρυθμιζόμενη στο άρθρο 51 Σ. ύλη καταλαμβάνει τα βασικά ζητήματα της διαδικασίας για την ανάδειξη της Βουλής. Συγκεκριμένα, ορίζεται το μέγιστο και το ελάχιστο του αριθμού των μελών της και εξουσιοδοτείται ο κοινός νομοθέτης να το συγκεκριμενοποιήσει. Οριοθετείται, «εξοικονομούμενη», η αντιπροσώπευση, εντοπισμένη στη σχέση βουλευτή με το έθνος. Καθορίζονται, περιοριστικά, τα αρνητικά προσόντα, η συνδρομή των οποίων περιορίζει την ένταξη στις τάξεις του εκλογικού σώματος

²⁵⁶ Για τις δύο αποφάσεις, βλ. Ηλ. Καστανά, «Άρθρο 3 Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο», ό.π., σελ. 839-840.

²⁵⁷ Στις αποφάσεις 64 [ΕΔΔΔΔ 2 (2000), σελ. 274 επ.], 65 και 66/1997 [σε Αθ. Ράικο, Στ΄ Συμπλήρωμα, ό.π. (σημ. 218), σελ. 262 επ.].

και αφήνεται στον κοινό νομοθέτη να ορίσει τα θετικά (προσόντα). Κατοχυρώνονται, επίσης, οι αρχές που διέπουν την ψήφο και την ψηφοφορία. Τέλος, ανατίθεται στον κοινό νομοθέτη να οργανώσει την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος για τους εκτός Επικρατείας πολίτες.

1. Ο αριθμός των βουλευτών (παρ. 1)

- 75 Παρά το γεγονός ότι η φύση και η σημασία της σύνθεσης του αντιπροσωπευτικού σώματος επιβάλλουν ρύθμιση με διάταξη αυξημένης τυπικής ισχύος, ο συνταγματικός νομοθέτης ουδέποτε καθόρισε συγκεκριμένα²⁵⁸ τον αριθμό των μελών της Βουλής. Προκρίνει σταθερά να προβλέπει τον μέγιστο και τον *ελάχιστο*, ορισμένες φορές μάλιστα μόνο τον δεύτερο, και να παρέχει εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη για να τον ορίσει. Ο τελευταίος έως τα πρώτα μεταπολεμικά έτη αποφεύγει πάντως να το πράξει. Έτσι, προβλέπει το ύψος του *εκλογικού μέτρου* και από τη διαίρεσή του με τον *πραγματικό πληθυσμό* προκύπτουν οι βουλευτές σε κάθε βασική εκλογική περιφέρεια²⁵⁹. ο αριθμός του, αθροίζόμενος, ταυτίζεται με εκείνον των μελών της Βουλής και δεν επιτρέπεται, προφανώς, να υπολείπεται του *καθορισμένου συνταγματικά μέγιστου*, και αν τούτο συμβεί, κατ' εξαίρεση, οργανώνεται μηχανισμός προσαρμογής του, αφαιρούνται όσες έδρες πλεονάζουν από τις περιφέρειες με το μικρότερο υπόλοιπο²⁶⁰. Ωστόσο, από το 1952 ενεργοποιείται η εξουσιοδότηση και στον εκλογικό νόμο προβλέπεται ο αριθμός των βουλευτών, ανέρχεται στο συνταγματικά προβλεπόμενο μέγιστο του²⁶¹.
- 76 Η εδραιωμένη και, εν πολλοίς, πάγια πρακτική ενός και πλέον αιώνα επαναλαμβάνεται και στο Σύνταγμα του 1975. Ο αριθμός τους ανέρχεται, το μέγιστο, στους τριακόσιους (300) και, το ελάχιστο, στους διακόσιους (200), καταλείπεται δε στον κοινό νομοθέτη η ελευθερία να τον ορίσει συγκεκριμένα, κινούμενος όμως υποχρεωτικά εντός του οριοθετημένου εύρους. Αυτός δεν θα αποστεί πάντως της πεπατημένης, επιλέγει το μέγιστο και η μοναδική διαφοροποίηση σε σχέση με τα επικρατούντα κατά το παρελθόν εντοπίζεται στη συμπερίληψη των δώδεκα (12) και, εντελώς πρόσφατα, των δεκαπέντε

²⁵⁸ Με εξαίρεση το «συνταγματικό» κείμενο του 1973, στο οποίο ορίζονταν ότι «η Βουλή σύγκαιται από διακόσιους βουλευτές».

²⁵⁹ Άρθρο 2 του ν. 3824/1929 (Α΄ 27), του β.δ της 10^{ης}-12^{ης} Ιανουαρίου 1935 (Α΄ 12) και του β.δ. της 9^{ης} Αυγούστου 1951 (Α΄ 222).

²⁶⁰ Άρθρο 2 του β.δ. της 15^{ης}-16^{ης} Οκτωβρίου 1952 (Α΄ 306).

²⁶¹ Άρθρο 2 παρ. 1 σε όλες της κωδικοποιήσεις της εκλογικής νομοθεσίας από το 1956 και έως το τέλος της μεταπολεμικής περιόδου.

(15) Βουλευτών Επικρατείας. Ο νόμος για τον καθορισμό του συνολικού αριθμού των μελών της Βουλής είναι τυπικός και μάλιστα η ψήφισή του ανήκει, συνταγματικά, στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Ολομέλειας²⁶². Συνεπώς, δεν μπορεί να επιληφθεί το Τμήμα Διακοπής των εργασιών τη Βουλής και, σε κάθε περίπτωση δεν επιτρέπονται ούτε η προσφυγή στη διαδικασία της έκτακτης νομοθέτησης με την έκδοση πράξης νομοθετικού περιεχομένου²⁶³ ούτε η, μέσω υπεξουσιοδότησης, ανάθεσή της (αρμοδιότητας) στον κανονιστικό νομοθέτη.

Ανοικτό παραμένει, αν ο καθορισμός του αριθμού των βουλευτών ανήκει στην εκλογική ύλη του που η τυχόν τροποποίηση της ισχύουσας νομοθετικής ρύθμισης πρέπει να συγκεντρώνει την ειδική πλειοψηφία των δύο τρίτων (2/3), ώστε να τύχει άμεσης εφαρμογής. Δεδομένης της πρόβλεψης, συνταγματικά, του μέγιστου και του ελάχιστου, η εκδήλωση σχετικής νομοθετικής πρωτοβουλίας θα εντοπιζόταν, αποκλειστικά, στη μείωση του αριθμού των βουλευτών. Η ευδοκίμησή της θα συνιστούσε, αναμφίβολα, δικαίωση όσων υποστηρίζουν ότι είναι, συγκριτικά και υπό τις επικρατούσες στη χώρα συνθήκες, αρκούντως υψηλός. Θα μείωνε, επίσης, τον διαιρέτη κατά τον υπολογισμό του εκλογικού μέτρου για την κατανομή των βουλευτικών εδρών. Τούτο θα μπορούσε να ανήκει θεματικά στην ύλη του εκλογικού συστήματος υπό τη στενή έννοια του όρου και θα επέτρεπε, ενδεχομένως, την προβολή της απαίτησης για την ειδική πλειοψηφία. Ανεξαρτήτως της ερμηνευτικής προσέγγισης που τελικά θα επικρατήσει, είναι σκόπιμο μια τέτοια νομοθετική πρωτοβουλία να μην εκδηλωθεί σε στιγμή κοντά στη συμπλήρωση χρονικά της βουλευτικής περιόδου ή/και της διάλυσης της Βουλής, να μην ανατρέπει εκφρασμένη λαϊκή θέληση, καθώς επίσης να εφαρμοστεί, ανεξαρτήτως της πλειοψηφίας υπερψήφισής της, στη μεθεπόμενη εκλογική αναμέτρηση²⁶⁴.

2. Η σχέση αντιπροσωπευσης (παρ. 2)

Οι σύγχρονες δημοκρατίες είναι αντιπροσωπευτικές. Ο λαός ασκεί την κρατική εξουσία δια των εκπροσώπων του στα αντιπροσωπευτικά σώματα, πρωτίστως τη Βουλή.

²⁶² Άρθρο 72 παρ. 1 Σ. Το ίδιο απαιτείται και για τα λοιπά ζητήματα που απαρτίζουν τη ρυθμιζόμενη στο άρθρο 51 Σ. ύλη.

²⁶³ Άλλωστε, δεν συντρέχουν, εν προκειμένω, και οι τρεις απαιτούμενες συνταγματικά προϋποθέσεις, δηλαδή το έκτακτο, το επείγον και το απρόβλεπτο (άρθρο 44 παρ. 1 Σ.)

²⁶⁴ Όπως επιβάλλει η αρχή της ελεύθερης διαμόρφωσης και της γνήσιας έκφρασης της λαϊκής θέλησης, δηλαδή οι δύο συνιστώσες της θεμελιώδους εκλογικής αρχής του άρθρου 52 Σ. Βλ. αμέσως παρακάτω την ερμηνεία του, ιδίως υπό V.

Τους αναδεικνύει περιοδικά με εκλογές. Ο συνταγματικός νομοθέτης στη χώρα μας, οριοθετώντας τη σχέση αντιπροσώπευσης, επιλέγει σταθερά την *ευρεία* θεώρησή της. Ορίζει, ήδη από το Σύνταγμα του 1844, ότι οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το Έθνος, όχι μόνον την επαρχία ή, από το Σύνταγμα του 1911, την εκλογική περιφέρεια από την οποία εκλέγονται. Η διττή αναφορά στο Έθνος και την εκλογική περιφέρεια, αποκλείει, όπως έγινε δεκτό στην επιστήμη²⁶⁵, την *επιτακτική* ή τη *δεσμευμένη εντολή* ως στοιχείο και γνώρισμα της εγκαθιδρυόμενης με τη λαϊκή ετυμηγορία σχέσης μεταξύ του εκλεγόμενου και τους εκλέγοντος. Ακόμη και αν ο βουλευτής εκπροσωπεί στο νομοθετικό σώμα και την εκλογική περιφέρεια, όπου εκλέγεται, και τούτο αποτελεί τον κανόνα, *δεν υποχρεούται* να συμμορφώνεται στις οδηγίες ή στις υποδείξεις των ψηφοφόρων του. Ούτε, βέβαια, οι τελευταίοι δύνανται ή δικαιούνται να καθορίζουν τις ενέργειες, τις πράξεις και πάντως τις αποφάσεις του.

- 79 Επειδή ο βουλευτής αντιπροσωπεύει, πρωτίστως, το Έθνος, δηλαδή τον Ελληνικό λαό στο σύνολό του, η σχέση του με όσους τον ψηφίζουν δομείται λειτουργικά και εδράζεται συστηματικά αποκλειστικά στην *ελεύθερη εντολή* ή *εντολή αντιπροσωπείας* και στις επιταγές της. Η συμπερίληψη και της εκλογικής περιφέρειας, από την οποία εκλέγεται ο βουλευτής, επέτρεπε, καταρχήν, να διαμορφώνεται *σχέση αντιπροσωπείας* με κάποια ή με, περιορισμένη και εντοπισμένη, *νομική αναφορά*. Η απάλειψή της από το άρθρο 67 του Συντάγματος του 1952, μεταβατικά, με τη Συντακτική Πράξη της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 1974 και, οριστικά, με τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975 μετέβαλε τα δεδομένα στην *παραδοσιακή* θεώρηση. Όταν ο βουλευτής αντιπροσωπεύει μόνον το Έθνος²⁶⁶, αποσυνδέεται πλέον από την εκλογική του περιφέρεια και, ακριβέστερα, από κάθε ψηφοφόρο του. Η απομένουσα συνταγματική διάταξη δεν καταλείπει περιθώριο για οποιαδήποτε *νομική σχέση* μαζί τους²⁶⁷, όπως και εξ αρχής, με το Έθνος,

²⁶⁵ Βλ., αντί άλλων, Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 194 επ. · και Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, 3η έκδ., 1965, σελ. 190 επ. και, ιδίως, 193 επ.

²⁶⁶ Ο οποίος, κατά μία άποψη (βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 195 και Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 9-10), ταυτίζεται με τον λαό. Πρόκειται όμως για διακριτά μεγέθη. Ο συνταγματικός νομοθέτης ορίζει ότι όλες οι εξουσίες υπάρχουν υπέρ του λαού και τους Έθνους (άρθρο 1 παρ. 3 Σ.), το Έθνος είναι σαφώς ευρύτερο, καθώς περιλαμβάνει, όπως γίνεται δεκτό στην επιστήμη (βλ. Γ. Κασιμάτη, *Οι βάσεις του πολιτεύματος και οι θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος. Με βάση την ερμηνεία του άρθρου 1 του Συντάγματος*, 2022, σελ. 217 επ.) και όσους ανήκουν μεν στην Ελληνική εθνότητα, αλλά δεν έχουν την Ελληνική ιθαγένεια ή διαθέτουν παράλληλα με αυτήν και την ιθαγένεια του κράτους εγκατάστασης.

²⁶⁷ Βλ. Αθ. Ράικο, *Συνταγματικό Δίκαιο. Γενική Πολιτειολογία-Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο &*

γενικά, ως απρόσωπο αντιπροσωπευόμενο. Εξάλλου, ο βουλευτής εξοπλίζεται με το *απεριόριστο* δικαίωμα γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση (άρθρο 60 παρ. 1 Σ.), ενώ η διατύπωση και, αντιστοίχως, η εκδήλωσή τους κατά την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων δεν αποτελεί αντικείμενο καταδίωξης ή εξέτασης (άρθρο 61 παρ. 1 Σ.). Ο ίδιος προσδοκά και επιδιώκει την επανεκλογή στη Βουλή και αμφότερα καθορίζουν τις επιλογές του καθόλη τη διάρκεια της θητείας του.

80 Η σχέση του βουλευτή με την εκλογική του περιφέρεια και τους ψηφοφόρους του στο Σύνταγμα του 1975 μεταλλάσσεται σε *αμιγώς πολιτική*. Και μπορεί η ελεύθερη εντολή που λαμβάνει στις εκλογές να τον απαλλάσσει από την υποχρέωση συμμόρφωσης στις οδηγίες ή στις υποδείξεις τους, ο σκοπός και η επίτευξή του, δηλαδή η επανεκλογή, δεν είναι σε θέση να τον αποτρέψουν να ανταποκριθεί ή, έστω, να υποστηρίξει ότι, τουλάχιστον, προσπάθησε και πάντως δεν τους αγνόησε. Ο υποψήφιος διεκδικεί την προτίμηση του εκλογικού σώματος και την εκλογή του στη Βουλή, εντασσόμενος, κατά κανόνα, σε συνδυασμό πολιτικού κόμματος και, σπανιότερα, σε συνασπισμό περισσότερων συνεργαζόμενων. Άλλωστε, μόνον οι σχηματισμοί αυτών των μορφών μπορούν, καταρχήν, να συγκεντρώσουν το εκλογικό κατώφλι και να συμμετάσχουν στην κατανομή των βουλευτικών. Αν και η οργάνωση σε πολιτικό κόμμα δεν αποτελεί αναγκαίο όρο για να εξασφαλιστεί η υποψηφιότητα, οι υποψήφιοι συνήθως είναι και μέλη του πριν ακόμη προταθούν.

81 Ελεύθερη εντολή και δικαίωμα πολιτικής συσσωμάτωσης συγκρότησαν την κατασκευή στην οποία το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο θεμελίωσε, ιδίως, την κρίση του για τη συνταγματικότητα του «συστήματος των δεσμευμένων συνδυασμών» (λίστα)²⁶⁸, δεχόμενο ότι η σχέση τους δεν είναι ασυμβίβαστη. Το πολιτικό κόμμα συμμετέχει στη συγκρότηση, στην οργάνωση και τη λειτουργία της Βουλής με την κοινοβουλευτική του ομάδα και ο βουλευτής που εκλέχθηκε υπό τη σημαία του είναι μέλος της. Και μπορεί να εξοπλίζεται συνταγματικά με λειτουργικά προνόμια, κατά την άσκηση των καθηκόντων του υπόκειται όμως και στις αποφάσεις του κόμματος, που συμπίπτουν με εκείνες του επικεφαλής του, και φθάνουν, συχνά, στην επιβολή της *κομματικής πειθαρχίας*²⁶⁹. Τότε η εμμονή στην ελεύθερη εντολή, δηλαδή η επίκληση της συνταγ-

Οργανωτικό Μέρος Ι, 5η έκδ., 2018, σελ. 665.

²⁶⁸ Βλ. αμέσως παραπάνω IV.2.

²⁶⁹ Βλ., αντί άλλων, Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 487 επ. • και για τη σχέση της με την ελεύθερη εντολή, βλ. Ξ. Κοντιάδη, *Ελεύθερη εντολή και κομματική πειθαρχία. Η πολιτική αξιοπιστία ως κριτήριο θεσμικής συμπεριφοράς του Βουλευτή*, ΚοινΕπ 23-24/1995, ιδίως, σελ. 174 επ.

ματικής ορθοδοξίας, μπορεί να επιτρέψει, καταρχήν, τη διαφωνία, εντέλει θα το φέρει όμως ενώπιον του διλήμματος, αντιπροσωπεύει το έθνος ή το κόμμα. Η διάρρηξη, αργά ή γρήγορα, των σχέσεων του με την κοινοβουλευτική ομάδα δεν θα τον οδηγήσει, αν ο ίδιος δεν το θελήσει, στην απώλεια της βουλευτικής έδρας. Ωστόσο, η επανεκλογή του και, σε κάθε περίπτωση το χρονικά προηγούμενο, η υποψηφιότητά του θα τεθούν, τουλάχιστον, εν αμφιβόλω.

3. Οι εκλογικές αρχές και η ένταξη στο εκλογικό σώμα (παρ. 3)

- 82 Αν και φαίνεται, καταρχήν, να διατηρούν την κανονιστική τους αυτοτέλεια, οι δύο διακριτές θεματικές της εκλογικής ύλης συνεχονται μεταξύ τους ρυθμιστικά. Τα μέλη του εκλογικού σώματος, δηλαδή όσοι πληρούν τα καθορισμένα συνταγματικά και νομοθετικά προσόντα, είναι *φορείς του δικαιώματος της ψήφου* και η *άσκησή* του στις γενικές βουλευτικές εκλογές διέπεται από τις *εκλογικές αρχές*. Αυτός πρέπει να είναι και ο βασικός λόγος της «φιλοξενίας» αμφοτέρων στην ίδια συνταγματική διάταξη. Η επιλογή σχετίζεται πάντως και με την ανάγκη ένταξης της νέας διάταξης. Από τη στιγμή που δεν προκρίθηκε η χωρική αυτονομία τους, οι εκλογικές αρχές ήταν περισσότερο οικείες, η μία μάλιστα καταλαμβάνει, προνομιακά, τη συγκρότηση του εκλογικού σώματος, και η συνταγματική «συστέγασή» τους αποτέλεσε, εντέλει, μονόδρομο.

A. Οι εκλογικές αρχές

- 83 Οι αρχές που διέπουν την ψήφο και την ψηφοφορία, δηλαδή το μέσο και τη διαδικασία άσκησης του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος, απαντώνται σε δύο άρθρα και σε περισσότερες παραγράφους του Πρώτου Κεφαλαίου του Γ΄ Τμήματος του Συντάγματος. Οι λεγόμενες *παραδοσιακές*, συνολικά τέσσερις, εντάσσονται στην ίδια διάταξη, οι τρεις τους κατοχυρώνονται μάλιστα ρητά και η μία συνάγεται ερμηνευτικά υπό δύο, κατά βάση, προσεγγίσεις. Καθεμιά διατηρεί ακέραιη τη *ρυθμιστική επενέργειά* της στην εκλογική ύλη που καταλαμβάνει. Διαθέτει, επίσης, *συστηματική αυτοτέλεια*, η οποία δεν την εμποδίζει όμως να αναπτύξει *παραπληρωματική δράση* με τις λοιπές εκλογικές αρχές.

a. Το εκλογικό δικαίωμα

- 84 Εκφράζοντας τη λαϊκή θέληση και πραγματώνοντας τη δημοκρατική αρχή με τη μορφή της λαϊκής κυριαρχίας, κάθε ενεργός πολίτης συμμετέχει στις εκλογές και αναδεικνύει τους εκπροσώπους του στα αντιπροσωπευτικά σώματα. Ασκεί βασικό πολιτικό

δικαίωμα, το οποίο είναι γνωστότερο και ως *δικαίωμα του εκλέγειν* ή, εναλλακτικά, ως *ενεργητικό εκλογικό δικαίωμα*. Οι αρμοδιότητες του εκλογικού σώματος δεν εξαντλούνται πάντως στην εκλογή των βουλευτών ή των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ή των μελών των μονοπρόσωπων και των συλλογικών οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στις στιγμές ενεργοποίησής του περιλαμβάνεται και το *δημοψήφισμα*. Τότε ο λαός, υπό τη στενή έννοια του όρου, καλείται να αποφασίσει για κρίσιμο εθνικό θέμα ή να καθορίσει την τύχη ψηφισμένου νομοσχεδίου που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα, εξαιρουμένων των δημοσιονομικών.

Το δημοψήφισμα είναι ο σημαντικότερος θεσμός άμεσης δημοκρατίας. Με αυτόν εισάγεται παρέκκλιση από το αντιπροσωπευτικό σύστημα και τον βασικό του κανόνα, την εκλογή εκπροσώπων στα αντιπροσωπευτικά σώματα. Για την οριοθέτηση του όλου, 85 δηλαδή του συνόλου των επιμέρους εκφάνσεων του πολιτικού δικαιώματος, είναι, λοιπόν, συστηματικά ορθότερη και εννοιολογικά ακριβέστερη η επιλογή του όρου *δικαίωμα της ψήφου*²⁷⁰, αντί του και συνταγματικά προκρινόμενου εκλογικού δικαιώματος²⁷¹ ή του *δικαιώματος του εκλέγειν*, αμφότερα καταλαμβάνουν την πλειονότητα, όχι όμως το σύνολο, των στιγμών ενεργοποίησης του εκλογικού σώματος. Ο φορέας του πρέπει, για τον ίδιο ακριβώς λόγο, να αποκαλείται *ψηφοφόρος* ή, περιφραστικά, *ενεργός πολίτης*, αντί εκλογέας, όπως γενικά συνηθίζεται.

β. Η άμεση ψηφοφορία

Η αρχή κατοχυρώνεται συνταγματικά στις γενικές βουλευτικές²⁷² και νομοθετικά στις Ευρωπαϊκές εκλογές²⁷³. Η άμεση ψηφοφορία αποτελεί *απαραίτητο στοιχείο* και *ουσιώδες χαρακτηριστικό* της ψήφου, καταλαμβάνοντας την έκφραση της βούλησης του ψηφοφόρου και τη συμβολή της στο εκλογικό αποτέλεσμα. Στο πλαίσιο της παραπληρωματικότητας των εκλογικών αρχών η αμεσότητα συνεχεται με τη μυστικότητα της ψήφου και διασφαλίζει τη γνήσια έκφραση της λαϊκής βούλησης. Το εννοιολογικό περιεχόμενο της αρχής αναδείχθηκε από την επιστήμη²⁷⁴ και διαπλάστηκε προς την

²⁷⁰ Βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 206, σημ. 3 και 3α· Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 14, τις σημ. 1 και 2· και Idem, *Το δικαίωμα της ψήφου των εκτός Επικρατείας πολιτών*, 1980, σελ. 176-177.

²⁷¹ Στις παρ. 3 και 5 του άρθρου 51 Σ.

²⁷² Άρθρο 51 παρ. 3 πρότ. 1 Σ.

²⁷³ Άρθρο 1 παρ. 1 εδάφ. α' πρότ. 1 του ν. 4255/2014.

²⁷⁴ Βλ., αντί πολλών, Ν. Ι. Σαρίπολο, *Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου*, 1993, σελ. 328 επ.· Θ.

ίδια κατεύθυνση από τη νομολογία, ιδίως του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου²⁷⁵. Η ψηφοφορία είναι άμεση, όταν η βούληση όσων ψηφίζουν πραγματώνει, εξ ολοκλήρου και απευθείας, την *εκλογική ενέργεια*. Δηλαδή, όταν η προτίμησή τους σε συνδυασμό ή/και υποψήφιους του εκφράζεται οριστικά με τη συμμετοχή στην ψηφοφορία και την ψήφο τους. Έτσι, η εκλογή ολοκληρώνεται σε «ένα βαθμό».

87 Στην άμεση ψηφοφορία δεν χρειάζεται, συμπληρωματικά, η προσθήκη και άλλης εκλογικής βούλησης, γιατί η ψήφος, το ίδιο και η ψηφοφορία, καθίσταται έμμεση. Τότε εμπλέκονται εκλέκτορες, οι οποίοι αναδεικνύονται, προκειμένου να κληθούν, στη συνέχεια, να εκλέξουν αυτοί τους εκπροσώπους στα αντιπροσωπευτικά σώματα. Ο φορέας του ασκεί το δικαίωμα της ψήφου *αυτοπροσώπως* και *προσωπικά*, αμφοτέρωθεν μπορεί να μην συνιστούν εκλογικές αρχές, αποτελούν όμως *γνωρίσματα* της αμεσότητας της ψήφου. Τον προσωπικό της χαρακτήρα αίρει η παρεμβολή άλλης ενδιάμεσης (βούλησης) ή άλλου οργάνου, που ενεργεί για λογαριασμό του ψηφοφόρου και εκφράζει προτίμηση ως πληρεξούσιός του, πριν από την οριστικοποίηση της λαϊκής ετυμγορίας. Εξάλλου, ο ψηφοφόρος προσέρχεται αυτοπροσώπως, ο ίδιος, στο εκλογικό τμήμα στους εκλογικούς καταλόγους του οποίου είναι εγγεγραμμένος και, ακολουθώντας την καθορισμένη διαδικασία, ψηφίζει. Κάμψη του κανόνα της αυτοπρόσωπης προσέλευσης συνιστά η *επιστολική ψήφος*²⁷⁶. Και μπορεί (η ψήφος) να παραμένει προσωπική, για να θεωρηθεί όμως η άσκηση, δι' αυτής, του δικαιώματος θεμιτή και, γι' αυτό, επιτρεπτή, πρέπει να οργανώνεται νομοθετικά, κατά τρόπο που εγγυάται τη μυστικότητα, τη γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης και, εν γένει, την προστασία των προσωπικών δεδομένων.

88 Η αντίθεση του «συστήματος των δεσμευμένων συνδυασμών» (λίστα), γενικώς ή στις Ευρωπαϊκές εκλογές έως το 2014, οπότε εισάγεται η σταυροδοσία, ή όταν δεν έχει παρέλθει καθορισμένο χρονικό διάστημα από τις προηγούμενες γενικές βουλευτικές εκλογές ή στην περίπτωση πρώην πρωθυπουργού κυβέρνησης που

Φλογαίτη, *Εγχειρίδιον Συνταγματικού Δικαίου*, 1987, σελ. 246 επ.· Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 268· Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 226 επ.· Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 55 επ.· Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. σελ. 21 επ.· Δ. Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 1992, σελ. 185· Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 437 επ.· Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 6η έκδ., 2021, σελ. 337· Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 509 επ.· και Γ. Κασσιμάτη, *Οι βάσεις του πολιτεύματος*, ό.π., σελ. 352.

²⁷⁵ Βλ. αναλυτικά παραπάνω υπό IV.4.

²⁷⁶ Βλ. αμέσως παρακάτω υπό.

έχει λάβει την ψήφο εμπιστοσύνης και ο ίδιος έχει εκλεγεί βουλευτής, προς την αρχή της άμεσης ψηφοφορίας απασχόλησε τη νομολογία. Υποστηρίχθηκε ότι για την εκλογή δεν αποφασίζει ο ίδιος ο ψηφοφόρος, αλλά στις δύο πρώτες περιπτώσεις ο αρχηγός του πολιτικού κόμματος, δηλαδή τρίτος, ο οποίος καθορίζει τη σειρά κατάταξης των υποψηφίων. Η ετυμγορία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου υπήρξε, παγίως, απορριπτική²⁷⁷. Κρίθηκε ότι η εκλογή ολοκληρώνεται σε έναν βαθμό, δεν εκλέγονται άλλοι εκλέκτορες και δεν χρειάζεται, συμπληρωματικά, η προσθήκη άλλης βούλησης· η εκλογική ενέργεια τελειούται αποκλειστικά με την έκφραση της βούλησης του ψηφοφόρου, αυτός καθορίζει το αποτέλεσμα και, επιλέγοντας το κόμμα της προτίμησής του, αποδέχεται άμεσα και τον συνδυασμό ως προς τόσο τη προσωπική σύνθεση όσο και την εσωτερική του δομή.

γ. Η καθολική ψηφοφορία

Η αρχή κατοχυρώνεται συνταγματικά στις γενικές βουλευτικές²⁷⁸ και νομοθετικά στις Ευρωπαϊκές εκλογές²⁷⁹. Η καθολικότητα ανάγεται και καταλαμβάνει την ψήφο όχι μόνον ως στοιχείο και χαρακτηριστικό της, αλλά και ως *εκδήλωση* και *μέσο συμμετοχής* κατά την έκφραση της προτίμησης του εκλογικού σώματος. Στο πλαίσιο της παραπληρωματικότητας των εκλογικών αρχών συνεχεται με την *υποχρεωτικότητα* της ψηφοφορίας, όλοι όσοι είναι μέλη του εκλογικού σώματος οφείλουν, καταρχήν, να ψηφίζουν, συνυφαίνεται με τη *λαϊκή κυριαρχία*, της οποίας αποτελεί θεμελιώδη εφαρμογή και εγγύηση²⁸⁰, αποβλέπει στη *διεύρυνση* και την, κατά το δυνατόν, *ολοκλήρωση* του εκλογικού σώματος, εντέλει δε στη *διασφάλιση* της ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης στη συνιστώσα της *γνήσιας έκφρασής* της. Προσφέρει, επιπλέον, το ζητούμενο έρεισμα για την ερμηνευτική θεμελίωση, κατά την κρατούσα θεώρηση, της αρχής της ισότητας-ισοδυναμίας της ψήφου. Το εννοιολογικό περιεχόμενο της καθολικότητας αναδείχθηκε από την επιστήμη²⁸¹, αφού ο εντοπισμός του κανονιστικού

89

²⁷⁷ Βλ. αναλυτικά παραπάνω υπό IV.4.

²⁷⁸ Άρθρο 51 παρ. 3 πρότ. 1 Σ.

²⁷⁹ Άρθρο 1 παρ. 1 εδάφ. α' πρότ. 1 του 4255/2014.

²⁸⁰ Όπως, εύστοχα, επισημαίνει ο Αρ. Μάνεσης, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 236.

²⁸¹ Βλ., αντί πολλών, Θ. Φλογαΐτη, *Εγχειρίδιον Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 239 επ.· Ν. Ν. Σαρίπολο, *Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον*, 1987, σελ. 276 επ.· Αλ. Σβώλο, *Το νέον Σύνταγμα και αι βάσεις του πολιτεύματος*, 2008, σελ. 211 επ.· Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., · Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 220 επ.· Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 48 επ.· Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 20-21· Δ. Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 184· Ευ.

της ενδιαφέροντος, κατεξοχήν, σε προπαρασκευαστικές πράξεις της εκλογής, δεν επέτρεψε να ανακύψουν εκλογικές διαφορές και να διαπλαστεί σχετική νομολογία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου²⁸². Στις επιταγές της καθολικής ψηφοφορίας υπόκεινται *τρεις διακριτές συνιστώσες* της εκλογικής ύλης, οι οποίες αντιστοιχούν σε ισάριθμες φάσεις της εκλογικής διαδικασίας²⁸³.

90 Επειδή οι εκλογικές αρχές διέπουν την ψήφο και την ψηφοφορία, προϋποθέτουν την ύπαρξη φορέων του δικαιώματος και τη συμμετοχή τους στην έκφραση της εκλογικής προτίμησης. Δεν αφορούν, λοιπόν, τον καθένα, αλλά μόνον όσους ανήκουν στη σύνθεση του εκλογικού σώματος. Η καθολικότητα της ψήφου επιβάλλει την ένταξη στη σύνθεσή του όλων όσοι διαθέτουν τα θετικά και δεν συντρέχει στο πρόσωπό τους κάποιο από τα συνταγματικά καθορισμένα αρνητικά προσόντα. Δηλαδή, μέλη του ανώτατου συλλογικού οργάνου κάθε δημοκρατικής, και βέβαια της Ελληνικής, Πολιτείας πρέπει να είναι όποιοι διατηρούν μαζί της νομικό δεσμό και έχουν συμπληρώσει το όριο πολιτικής ενηλικιότητας, ταυτοχρόνως, δε είναι ικανοί για δικαιοπραξία ή δεν έχουν καταδικαστεί αμετάκλητα για ορισμένα εγκλήματα. Υπό μια άλλη, αρνητική, διατύπωση, κανείς δεν επιτρέπεται να αποκλειστεί από τις τάξεις των ενεργών πολιτών, ανεξαρτήτως του αριθμού τους, με την επίκληση φυλετικών, οικονομικών, θρησκευτικών και μορφωτικών κριτηρίων ή καταγωγής²⁸⁴. Η καθολικότητα υποχρεώνει τον κοινό νομοθέτη να απέχει από κάθε πρωτοβουλία που επαυξάνει, πέραν των συνταγματικά καθορισμένων²⁸⁵, τα απαιτούμενα προσόντα για την ένταξη στη σύνθεση του εκλογικού σώματος. Οφείλει, πρωτίστως, να επιδιώκει τη διεύρυνση και, εντέλει, την ολοκλήρωσή του, προκειμένου να επιτύχει την πραγμάτωση του κανονιστικού περιεχομένου της αρχής και των επιταγών της.

91 Η κτήση του δικαιώματος της ψήφου και η ένταξη στα μέλη του εκλογικού σώματος δεν εγγυώνται και πάντως δεν εξασφαλίζουν την πραγματική άσκησή του. Προς τούτο, απαιτείται η *αναγνώριση της σχετικής ικανότητας*, με την εγγραφή στους, γενικούς ή ειδικούς, εκλογικούς καταλόγους. Πρόκειται για *αμιγώς διοικητική προϋπόθεση* που

Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 436 επ.· Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 335 επ.· Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 510 επ.· και Γ. Κασιμάτη, *Οι βάσεις του πολιτεύματος*, ό.π., σελ. 340 επ.

²⁸² Νομολογία για την αρχή ουσιαστικά ουσιαστικά δεν υφίσταται. Βλ. παραπάνω υπό IV.6.

²⁸³ Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 49 επ.

²⁸⁴ Βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 238 επ.

²⁸⁵ Βλ. αναλυτικά αμέσως παραπάνω υπό Β.

καθιστά γνωστή, ανά πάσα στιγμή, τη σύνθεση του εκλογικού σώματος, επιτρέποντας έτσι να οργανωθεί αποτελεσματικά και να εξελιχθεί εύρυθμα η ψηφοφορία. Η διεύρυνση του ανώτατου οργάνου της Πολιτείας, όπως επιβάλλει η αρχή της καθολικής ψηφοφορίας, συνδέεται στενά με την *αυτεπάγγελτη ενημέρωση* των γενικών εκλογικών καταλόγων. Η εγγραφή των νέων ψηφοφόρων και οι τυχόν μεταβολές στο περιεχόμενό τους ανατίθεται στον οικείο δήμαρχο και, εντέλει, στο Υπουργείο Εσωτερικών, ο πολίτης μπορεί να ζητήσει, διοικητικά και δικαστικά, διορθώσεις στοιχείων του και στον εκλογικό νόμο οργανώνεται διαδικασία έγκαιρης ενημέρωσης για όσους ήδη εγγεγραμμένους στερούνται το δικαίωμα της ψήφου συνεπεία αμετάκλητης ποινικής καταδίκης. Ωστόσο, η διαγραφή από τους εκλογικούς καταλόγους, ιδίως λόγω έκλειψης, δεν επέρχεται αυτεπαγγέλτως και, γι' αυτό, η αποτυπωμένη σε αυτούς εικόνα της σύνθεσης του εκλογικού σώματος είναι μεγεθυμένη και πάντως *πλασματική*. Το γεγονός έχει περισσότερο στατιστικό ενδιαφέρον, αφού παραμορφώνει τη συμμετοχή και διευρύνει την αποχή, καθώς συνεχεται ελάχιστα ή καθόλου με την καθολικότητα. Αντιθέτως, η συμμετοχή του ψηφοφόρου στην κατάρτιση των ειδικών εκλογικών καταλόγων που συντάσσονται ενόψει προσφυγής στη λαϊκή ετυμηγορία είναι περισσότερο ενεργή και προσλαμβάνει στην πράξη τη μορφή της δήλωσής του να ψηφίσει σε άλλο Δήμο από εκείνο της εγγραφής στα οικεία δημοτολόγια. Και υπό τις δύο παραλλαγές, δηλαδή της εγγραφής στους γενικούς και τους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, η ισχύουσα νομοθεσία ανταποκρίνεται, κατά βάση, στην αρχή της καθολικότητας και στις επιταγές της.

Η *κτήση* του δικαιώματος της ψήφου, με την ένταξη στη σύνθεση του εκλογικού σώματος, και η *διοικητική αναγνώριση* της ικανότητας άσκησής του, με την εγγραφή στους γενικούς εκλογικούς καταλόγους, αποδεικνύονται στην πράξη γράμμα κενό, αν δεν διασφαλίζεται και η *πραγματική δυνατότητα* άσκησής του, με τη συμμετοχή στην ψηφοφορία. Δηλαδή, αν κάθε ενεργός πολίτης δεν μπορεί και δεν διευκολύνεται να εκφράσει την προτίμησή του σε συνδυασμό και υποψηφίους του βασικής εκλογικής περιφέρειας. Ο κανόνας της αυτοπρόσωπης εμφάνισης²⁸⁶ υποχρεώνει τον ψηφοφόρο να προσέλθει την ημέρα ψηφοφορίας στο εκλογικό τμήμα στους γενικούς εκλογικούς καταλόγους όπου είναι εγγεγραμμένος. Ωστόσο, κατηγορίες ενεργών πολιτών και μάλιστα σε αριθμό διόλου ευκαταφρόνητο αδυνατούν ανταποκριθούν. Πρόκειται για όλους εκείνους που βρίσκονται μόνιμα ή προσωρινά εκτός της χώρας

92

²⁸⁶ Ο Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 343, τη θεωρεί πάντως αρχή.

και όσους, αν και κατοικούν εντός της Επικρατείας, προσωπικοί ή επαγγελματικοί λόγοι δυσχεραίνουν υπέρμετρα ή/και εμποδίζουν τη μετακίνηση στο εκλογικό τους τμήμα. Μεταξύ αυτών αναφέρονται οι απόδημοι και, εν γένει, οι εκτός Επικρατείας πολίτες, οι υπηρετούντες στις Ένοπλες Δυνάμεις και τα Σώματα Ασφαλείας (Ελληνική Αστυνομία, Λιμενικό και Πυροσβεστικό Σώμα), στο δημόσιο και τις υπηρεσίες τους, οι ναυτολογημένοι σε πλοία με Ελληνική σημαία, οι στερούμενοι, για οποιαδήποτε λόγο και με κάθε μορφή, της προσωπικής τους ελευθερίας όσοι εξυπηρετούν τις μεταφορές, οι νοσηλεύόμενοι, αλλά και οι ανάπηροι ή οι ανίατοι. Στην πλειονότητά τους είναι γνωστοί και ως ετεροδημότες. Η καθολικότητα της ψήφου επιβάλλει στον κοινό νομοθέτη να τους διευκολύνει στην άσκηση του δικαιώματος της ψήφου. Είναι αλήθεια ότι θα την οργανώσει με διαδοχικές πρωτοβουλίες του κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, ακολουθώντας την πεπατημένη της προδικτατορικής περιόδου για τους ένστολους και επιτρέποντας να ψηφίσουν στον τόπο της κατοικίας είτε υποψηφίους της βασικής εκλογικής περιφέρειας αυτής ή του τόπου της εγγραφής τους είτε συνδυασμό Επικρατείας. Εντελώς πρόσφατα ψηφίστηκε, έπειτα από αναμονή τεσσάρων και πλέον δεκαετιών ο οργανικός νόμος για τη διευκόλυνση της ψηφοφορίας των εκτός Επικρατείας πολιτών²⁸⁷.

δ. Η μυστική ψηφοφορία

- 93 Η αρχή κατοχυρώνεται συνταγματικά στις γενικές βουλευτικές²⁸⁸ και νομοθετικά στις Ευρωπαϊκές εκλογές²⁸⁹. Η μυστικότητα αποτελεί απαραίτητο στοιχείο και ουσιώδες χαρακτηριστικό της ψήφου, καταλαμβάνοντας στο σύνολό της τη διαδικασία έκφρασης της βούλησης του ψηφοφόρου και τη συμβολή της στη διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος. Εγγυάται ότι εκδηλώνει με την ψήφο του το αληθές πολιτικό του φρόνημα, προστατεύει την ελευθερία του να ψηφίζει κατά συνείδηση και διασφαλίζει το ανεπηρέαστο της επιλογής από τις πιέσεις που μπορεί να ασκήσουν οι οικείοι και, αναλόγως της θέσης του, πρόσωπα εντός ή εκτός του καταστήματος ψηφοφορίας, περιλαμβανομένων πολιτικών παραγόντων, ιεραρχικά προϊστάμενων

²⁸⁷ Επειδή κάποιες επιλογές του περιορίσαν δραστικά τη συμμετοχή, ο κοινός νομοθέτης χρειάστηκε να παρέμβει διορθωτικά, οδηγώντας, όπως συνήθως παρατηρείται στη χώρα μας, τα πράγματα στο άλλο άκρο Βλ. αναλυτικά παραπάνω III.3 και αμέσως παρακάτω υπό 4.Β.δ.iii.

²⁸⁸ Άρθρο 51 παρ. 3 πρότ. 1 Σ.

²⁸⁹ Άρθρο 1 παρ. 1 εδάφ. α΄ πρότ. 1 του 4255/2014.

ή/και οργάνων της κρατικής εξουσίας²⁹⁰. Στο πλαίσιο της παραπληρωματικότητας των εκλογικών αρχών η μυστικότητα συνεχεται με τη *γνήσια έκφραση* της λαϊκής βούλησης ως ισότιμης συνιστώσας της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης. Το εννοιολογικό περιεχόμενο της αρχής αναδείχθηκε από την επιστήμη²⁹¹ και διαπλάστηκε προς την ίδια κατεύθυνση από την πλούσια νομολογία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου κατά την εξέταση του κύρους των ψηφοδελτίων και των σταυρών προτίμησης²⁹².

Η ψηφοφορία είναι μυστική, όταν το περιεχόμενο της ψήφου του, δηλαδή τη συγκεκριμένη επιλογή συνδυασμού και υποψηφίων, γνωρίζει μόνον ο ίδιος ο ψηφοφόρος. 94 Κανείς άλλος, ανεξαρτήτως της σχέσης που τους συνδέει, δεν μπορεί και δεν δικαιούται να αποκτήσει γνώση των επιλογών του. Είναι άλλο το ζήτημα, αν ο ψηφοφόρος θελήσει ο ίδιος, αυτοβούλως και αυθορμητώς, να τις αποκαλύψει. Αρκεί να μην το πράξει εντός του καταστήματος ψηφοφορίας ή σε άλλο χώρο του εκλογικού τμήματος και κατά τρόπο ικανό να επηρεάσει τη βούληση ή τις αποφάσεις όσων δεν έχουν ακόμη ψηφίσει. Θεμιτή κάμψη της αρχής συνιστά η βοήθεια που παρέχει ο αντιπρόσωπος της δικαστικής αρχής σε όποιον ψηφοφόρο δεν μπορεί, λόγω σωματικής αδυναμίας, να πράξει εντός του εκλογικού καταστήματος όσα κάθε άλλος ψηφοφόρος²⁹³. Ο κοινός νομοθέτης επιδεικνύει ιδιαίτερη μέριμνα για την πραγμάτωση της αρχής. Καθορίζει, εν πρώτοις, τις προδιαγραφές των ψηφοδελτίων· είναι έντυπα, κατασκευάζονται από λευκό χαρτί, σε ορθογώνιο σχήμα και καθορισμένες διαστάσεις, εκτυπώνονται ιδιαιτέρως για κάθε βασική εκλογική περιφέρεια και έχουν συγκεκριμένο περιεχόμενο²⁹⁴, ενώ ο σταυρός προτίμησης σημειώνεται με μολύβι ή με μελάνι μαύρης ή γαλάζιας απόχρωσης²⁹⁵. Οργανώνει, επίσης, με αναλυτικούς και λεπτομερείς ορισμούς τη δια-

²⁹⁰ Βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 274 επ.

²⁹¹ Βλ., αντί άλλων, Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π. · Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 227· Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 92 επ.· Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 37-38· Δ. Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 186· Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 439 επ.· Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 337 επ.· Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 513 επ. και Γ. Κασιμάτη, *Οι βάσεις του πολιτεύματος*, ό.π., σελ. 368 επ.

²⁹² Βλ. αναλυτικά παραπάνω υπό IV.7.

²⁹³ Βλ. άρθρο 83 παρ. 3 του π.δ. 26/2012.

²⁹⁴ Άρθρα 70 και 72 παρ. 1-6 του π.δ. 26/2012, τα οποία εφαρμόζονται αναλόγως και στις Ευρωπαϊκές εκλογές (άρθρο 5 παρ. 3 του ν. 4255/2014).

²⁹⁵ Άρθρο 73 παρ. 3 του π.δ. 26/2012, το οποίο εφαρμόζεται αναλόγως και στις Ευρωπαϊκές εκλογές (άρθρο 5 παρ. 3 του ν. 4255/2014).

δικασία της ψηφοφορίας²⁹⁶. Κάθε ψηφοφόρος λαμβάνει σειρά ομοιόμορφων έντυπων ψηφοδελτίων και έναν (ομοιόμορφο) αδιαφανή φάκελο, μονογραφημένο και σφραγισμένο από τον αντιπρόσωπο της δικαστικής αρχής, αποσύρεται εντός του ειδικά διαμορφωμένου ξεχωριστού χώρου, επιλέγει τον συνδυασμό και τους υποψηφίους της προτίμησής του ή το λευκό, κλείνει το ψηφοδέλτιο στον φάκελο, τον κολλάει, τον επιδεικνύει στον πρόεδρο, τα μέλη και όσους άλλους παρίστανται, ώστε να βεβαιωθεί ότι κρατάει μόνο τον φάκελο που του διατέθηκε, και τον ρίχνει στην κάλπη.

- 95 *Ακυρότητα* του ψηφοδελτίου επέρχεται για τους περιοριστικά αναφερόμενους λόγους²⁹⁷, κατά σειρά, όταν δεν ακολουθούνται οι προδιαγραφές, όταν δεν τηρείται η διαδικασία ψηφοφορίας και όταν φέρει αλλοιώσεις που συνιστούν διακριτικά γνωρίσματα που παραβιάζουν το απόρρητο. Εξάλλου, ο σταυρός προτίμησης, όταν δεν σημειώνεται σύμφωνα με τα νομοθετικά οριζόμενα, δεν λαμβάνεται υπόψη και μόνον κατ' εξαίρεση πλήττει το κύρος του ψηφοδελτίου. Η ακυρότητα συνιστά την αποκαλούμενη στην επιστήμη «αντικειμενική κύρωση»²⁹⁸, διακριβώνεται από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο και επάγεται με απόφασή του. Τέλος, ευθύνεται ποινικά όποιος επιχειρεί ή πετυχαίνει να λάβει γνώση, ο ίδιος ή τρίτος, το περιεχόμενο της ψήφου²⁹⁹. Η ποινή που του επιβάλλεται είναι η αποκαλούμενη «υποκειμενική κύρωση».

ε. Η ισότητα-ισοδυναμία της ψήφου

- 96 Η αρχή είναι η μοναδική από τις εκλογικές που δεν κατοχυρώνεται ρητά στο Σύνταγμα. Κανείς δεν αμφισβητεί όμως ότι *συνάγεται ερμηνευτικά και θεμελιώνεται στέρεα σε αρχές και κανόνες αυξημένης τυπικής ισχύος*. Στην επιστήμη και τη νομολογία³⁰⁰ υποστηρίζονται σχετικά τρεις απόψεις. Η κρατούσα και μάλλον ορθότερη βρίσκει το συνταγματικό έρεισμα στην αρχή της *καθολικής ψηφοφορίας* από κοινού με τη γενική

²⁹⁶ Άρθρο 83 του π.δ. 26/2012, το οποίο εφαρμόζεται αναλόγως και στις Ευρωπαϊκές εκλογές (άρθρο 5 παρ. 3 του ν. 4255/2014).

²⁹⁷ Άρθρο 76 του π.δ. 26/2012, το οποίο εφαρμόζεται αναλόγως και στις Ευρωπαϊκές εκλογές (άρθρο 5 παρ. 3 του ν. 4255/2014).

²⁹⁸ Βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 288 επ. και Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 96 επ.

²⁹⁹ Άρθρο 113 παρ. 1 του π.δ. 26/2012.

³⁰⁰ Βλ. αμέσως παραπάνω υπό IV.5.

αρχή της ισότητας³⁰¹, η δεύτερη το περιορίζει αποκλειστικά στην τελευταία³⁰², ενώ η τρίτη ανάγεται, ιδίως, στην *πολιτική ισότητα* ως συνιστώσα και ισότιμο συστατικό, από κοινού με την πολιτική ελευθερία, της *δημοκρατικής αρχής* με τη μορφή της λαϊκής κυριαρχίας³⁰³ και, νομολογιακά, συμπληρώνονται με την ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης ως έκφρασή της. Η ισότητα-ισοδυναμία καταλαμβάνει την ψήφο όχι μόνον ως στοιχείο και χαρακτηριστικό της, αλλά και ως *εκδήλωση* και *μέσο συμμετοχής* κατά την έκφραση της προτίμησης του εκλογικού σώματος. Στο πλαίσιο της παραπληρωματικότητας των εκλογικών αρχών συνέχεται με την καθολικότητα, η οποία της προσφέρει άλλωστε κατά την επικρατούσα θεώρηση και το βασικό συνταγματικό της θεμέλιο, συνιστώντας *λογική προϋπόθεση* και *προσδιορισμό* της³⁰⁴, συνυφαίνεται με τη δημοκρατική αρχή, της οποίας αποτελεί στοιχείο³⁰⁵, εντέλει δε με τη *γνήσια έκφραση* της λαϊκής θέλησης ως συνιστώσα της ελεύθερης και, ιδίως, της ανόθευτης εκδήλωσής της.

Η ισότητα είναι *απόλυτη αριθμητική* και όχι αναλογική ποιοτική. Το συνταγματικό 97 θεμέλιο οριοθετεί και το κανονιστικό της περιεχόμενο. Το συνθέτουν σύμφωνα με την κρατούσα στην επιστήμη άποψη, η οποία συμπίπτει και με τη νομολογία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, δύο ισοδύναμοι μεταξύ τους κανόνες. Επιβάλλεται, εν πρώτοις,

³⁰¹ Βλ., αντί άλλων, Αλ. Σβώλο, *Το Νέον Σύνταγμα*, ό.π., σελ. 271 επ.· Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 248 επ.· Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 222 επ.· Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 56-57· Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 23 επ.· Αθ. Ράικο, *Δικονομικόν Εκλογικόν Δίκαιον*, 11η έκδ., 1982, σελ. 376 επ.· Δ. Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 184-185· Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 456· Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 336· και Αθ. Ράικο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 485 επ. Προς την ίδια κατεύθυνση, η καθοδηγητική απόφαση 48/1978 του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου (σε Αθ. Ράικο, *Α΄ Συμπλήρωμα*, σελ. 129 επ.), την οποία όμως ο Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 524, θεωρεί εσφαλμένη. Για την απόπειρα συνταγματικής κατοχύρωσης της αρχής στην «Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή», βλ. Χ. Ανθόπουλο, *Εκλογικά συστήματα*, ό.π., σελ. 51 επ. και, ιδίως, 55 επ., καθώς επίσης τις εκεί αναφορές στις πηγές.

³⁰² Βλ., αντί άλλων, Γ. Κασσιμάτη, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 1980, σελ. 132 επ. και, ιδίως, 135 επ.· Αθ. Ράικο, *Δικονομικόν Εκλογικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 378· και *Idem*, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 485.

³⁰³ Βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 248 επ.· Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 57· Δ. Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 184-185· Κ. Χρυσόγονο, *Εκλογικό σύστημα*, ό.π., σελ. 191 επ.· Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 446 επ.· Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 336· Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 522 επ. και Γ. Κασσιμάτη, *Οι βάσεις του πολιτεύματος*, ό.π., σελ. 361 επ.

³⁰⁴ Όπως, εύστοχα, επισημαίνει ο Αρ. Μάνεσης, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 248).

³⁰⁵ *Ibidem*.

η *ισότιμη συμμετοχή* όλων των ενεργών πολιτών στην άσκηση των αρμοδιοτήτων του εκλογικού σώματος. Έτσι, καθένας πρέπει να έχει μία ψήφο και να ψηφίζει μία φορά. Δεν επιτρέπεται, ακριβέστερα απαγορεύεται δίκως εξαιρέσεις, η *πολλαπλή ψήφος*, δηλαδή ένας ή ορισμένοι ή κατηγορίες πολιτών να διαθέτουν περισσότερες της μιας ψήφους καθεμιά τους υπό διαφορετική ιδιότητα, και η *πολλαπλή ψηφοφορία*, δηλαδή ένας ή ορισμένοι ή κατηγορίες πολιτών να ψηφίζουν στην ίδια εκλογική αναμέτρηση περισσότερες φορές σε διαφορετικές βασικές εκλογικές περιφέρειες. Υπό μία διαφορετική, τούτη τη φορά αρνητικά διατυπωμένη, θεώρηση, η ισότητα της ψήφου δεν επιτρέπει την αναγνώριση του ομώνυμου πολιτικού δικαιώματος με διαβάθμιση των απαιτούμενων προσόντων, λ.χ. στη βάση του φύλου, της κοινωνικής ή οικονομικής κατάστασης, του μορφωτικού επιπέδου, της καταγωγής και της, εν γένει, συγκρότησης.

- 98 Η αρχή επιβάλλει, επίσης, την *ισότιμη επίδραση της εκφρασμένης εκλογικής βούλησης* στη διαμόρφωση της λαϊκής θέλησης. Με άλλα λόγια, οι ψήφοι όλων πρέπει να είναι, κατά το δυνατόν, νομικά ισοδύναμες, να έχουν κατ' αποτέλεσμα την ίδια αξία και να επιδρούν με την ίδια, κατά το δυνατόν, βαρύτητα, στη διαμόρφωση της λαϊκής θέλησης, του εκλογικού αποτελέσματος, εντέλει δε στην κατανομή των βουλευτικών εδρών και την εκπροσώπηση στα αντιπροσωπευτικά σώματα. Πρόκειται για τη συνιστώσα του κανονιστικού της περιεχομένου που προσδίδει στην αρχή το συνθετικό της ισοδυναμίας. Δηλαδή, το σημαντικότερο από τα δύο συστατικά της, το οποίο δοκιμάζεται στην πράξη τόσο κατά την επιλογή του εκλογικού συστήματος όσο και κατά τη χάραξη των βασικών εκλογικών περιφερειών και τον καθορισμό των αναλογούντων βουλευτικών εδρών τους.
- 99 Αν η αρχή της ισοδυναμίας της ψήφου, συμπληρωματικά με όσες άλλες συγκροτούν το συνταγματικό δέον για τον ορισμό από τον κοινό νομοθέτη του εκλογικού συστήματος, διεκδικούσε *απόλυτη και δεσμευτική εφαρμογή*, θα τον υποχρέωναν στην καθιέρωση του *αναλογικού* (εκλογικού συστήματος). Όπως όμως γίνεται δεκτό στη νομολογία, επιτρέπονται και *αποκλίσεις* όταν είναι, τουλάχιστον λειτουργικά, αναγκαίες, προκειμένου να διασφαλίζεται, κατά το δυνατόν η *κυβερνητική σταθερότητα*. Τότε οφείλει να αναζητήσει, μεταξύ των προσφερόμενων εναλλακτικά (επιλογών), την πλέον *πρόσφορη* και *ενδεδειγμένη*, εξισορροπώντας το συνταγματικό δέον με τις επικρατούσες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες. Γι' αυτό, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο κρίνει, παγίως, ότι οι παραλλαγές της ενισχυμένης αναλογικής που ίσχυσαν στη χώρα μας καθόλη τη

μεταπολιτευτική περίοδο *δεν αντίκειται*, μεταξύ άλλων, στην ισοδυναμία της ψήφου³⁰⁶. Εξάλλου, σε κάθε βασική εκλογική περιφέρεια, σύμφωνα με την ίδια αρχή, πρέπει ο αριθμός των βουλευτών να είναι *ανάλογος* του πληθυσμού της³⁰⁷. Δηλαδή να απαιτείται για την εκλογή η ίδια εκλογική δύναμη από όλους τους συνδυασμούς σε όλη τη χώρα. Όπως γίνεται δεκτό στην επιστήμη³⁰⁸, πρόκειται όμως για *μη εφικτή* –χωροταξικά, ιστορικά, εκλογικά και, εν πολλοίς, συνταγματικά– επιδίωξη. Γι' αυτό επιτρέπονται οι λειτουργικά αναγκαίες παρεκκλίσεις που κρίνονται κάθε φορά *in concreto*³⁰⁹.

Β. Η ένταξη στο εκλογικό σώμα

Τα προσόντα για την *κτήση* του δικαιώματος της ψήφου προβλέπονταν, παραδοσιακά, 100 στην εκλογική νομοθεσία και μόλις το 1975 κατοχυρώνονται, κατά πρώτον, με διάταξη αυξημένης τυπικής ισχύος. Η συγκεκριμενοποίησή τους, όπου απαιτείται, ανατίθεται στον κοινό νομοθέτη, ο οποίος επιλαμβάνεται σε εκτέλεση σχετικής εξουσιοδότησης. Οι επιλογές του δεν διαμορφώνονται πάντως ελεύθερα, καθώς υπόκειται, δεσμευτικά, στους συνταγματικούς ορισμούς. Το περιεχόμενό τους είναι διατυπωμένο κατά τρόπο που δεν συνηθίζεται σε νομικούς κανόνες. Έτσι τα προσόντα προκειμένου ο πολίτης να καταστεί εκλογικά ενεργός δεν καθορίζονται, εν πρώτοις, ευθέως. Εξάλλου, σε μια επίδειξη θεσμικής αυτοσυγκράτησης και περικλείοντας, μάλλον, «υστερόβουλο συμβολισμό», ο συνταγματικός νομοθέτης δεν προβλέπει ευθέως ούτε ο οργανικός νόμος μπορεί να στερήσει το δικαίωμα της ψήφου. Το επιτρέπει αποκλειστικά και μόνον όταν δεν έχει συμπληρωθεί το κατώτατο όριο ηλικίας ή για ανικανότητα δικαιοπραξίας ή συνεπεία αμετάκλητης ποινικής καταδίκης για ορισμένα εγκλήματα. Δηλαδή, στην ουσία φαίνεται να κατοχυρώνει τρία, διατυπωμένα αρνητικά, προσόντα. Ο κοινός νομοθέτης δεν επιτρέπεται να τα *επαυξήσει*, προβλέποντας νέα και, μοιραία, να συρρικνώσει τον αριθμό των ενεργών πολιτών κατά παράβασης της καθολικότητας της ψήφου. Ούτε, βέβαια, μπορεί να τα αγνοήσει προκειμένου να διευρύνει τη σύνθεση του εκλογικού σώματος, αφού θα παραβίαζε ρητή συνταγματική επιταγή και όμοια δέσμευσή του.

α. Τα θετικά προσόντα

Η *εκλογική ηλικία* είναι το μοναδικό συνταγματικά κατοχυρωμένο ρητά θετικό προ- 101

³⁰⁶ Βλ. παρακάτω στην ερμηνεία του άρθρου 54 υπό IV.2.

³⁰⁷ Βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 259.

³⁰⁸ Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 60.

³⁰⁹ Βλ. παρακάτω στην ερμηνεία του άρθρου 54 υπό IV.7.

σόν για την ένταξη στο εκλογικό σώμα. Το δεύτερο, η νομική σύνδεση με τη χώρα μέσω του δεσμού της ιθαγένειας, δεν αποτελεί περιεχόμενο της οικείας διάταξης. Ωστόσο, περιλαμβάνεται σταθερά στην εκλογική νομοθεσία ήδη από την εισαγωγή του ψηφοδελτίου ως μέσο για την έκφραση της βούλησης των ψηφοφόρων. Στις γενικές βουλευτικές εκλογές αναδεικνύονται τα μέλη του Εθνικού Κοινοβουλίου. Δηλαδή το μοναδικό συλλογικό όργανο που απολαμβάνει άμεση λαϊκή νομιμοποίηση και εκλέγεται από τους Έλληνες και τις Ελληνίδες. Εκλογική ηλικία και Ελληνική ιθαγένεια αποτελούν τα αποκλειστικά προσόντα που πρέπει να διαθέτει κάποιος για να αποκτήσει το δικαίωμα της ψήφου. Ο κοινός νομοθέτης δεν επιτρέπεται ούτε να τα παραγνωρίσει ούτε να απαιτήσει νέα, πέραν αυτών, προσόντα, αναγόμενος λ.χ. στη γλώσσα, στις θρησκευτικές ή στις πολιτικές πεποιθήσεις, στην επαγγελματική ιδιότητα ή στην οικονομική κατάσταση.

i. Η Ελληνική ιθαγένεια

- 102** Ο συνταγματικός νομοθέτης ορίζει, όπως και οι προκάτοχοί του, ότι οι βουλευτές εκλέγονται από τους πολίτες που έχουν το εκλογικό δικαίωμα³¹⁰. Πολίτης στη χώρα μας είναι ο Έλληνας ή η Ελληνίδα και ως τέτοιοι πρέπει να διαθέτουν τα προσόντα του νόμου³¹¹. Πρωτίστως, να τους συνδέει με τη χώρα *νομικός δεσμός*. Δηλαδή να κατέχουν την Ελληνική ιθαγένεια. Ο τρόπος κτήσης της, δηλαδή αν επέρχεται αυτοδικαίως με τη γέννηση³¹² ή είναι το αποτέλεσμα πολιτογράφησης³¹³, δεν έχει οποιαδήποτε σημασία. Αρκεί να υφίσταται κατά τον κρίσιμο χρόνο ένταξης στις τάξεις του εκλογικού σώματος και να διατηρείται για όσο παραμένει μέλος του.
- 103** Η σύνθεση του ανώτατου συλλογικού οργάνου κάθε δημοκρατικής πολιτείας δεν παραμένει πάντως αδιαφοροποίητη σε όλες τις στιγμές ενεργοποίησής του. Στις Ευρωπαϊκές όπως και στις αυτοδιοικητικές εκλογές, το δικαίωμα της ψήφου αναγνωρίζεται και στους πολίτες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δηλαδή, σε όσους κατέχουν την ιθαγένειά της. Πρέπει, επιπλέον, να έχουν συμπληρώσει, όπως και οι Έλληνες, το όριο πολιτικής ενηλικιότητας και να μην έχουν στερηθεί την ιδιότητα του ενεργού πολίτη στη χώρα καταγωγής και προέλευσής τους. Για να ψηφίζουν

³¹⁰ Άρθρο 51 παρ. 3 πρότ. 1 Σ.

³¹¹ Άρθρο 4 παρ. 3 παρ. 3 πρότ. 1 Σ.

³¹² Άρθρα 1 επ. του ν. 3284/2004 (Α΄ 217).

³¹³ Άρθρα 5 επ. του ν. 3284/2004.

εγγράφονται σε ειδικούς εκλογικούς καταλόγους. Οι σχετικές ρυθμίσεις προβλέπονται στο πρωτογενές και εξειδικεύονται στο παράγωγο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης³¹⁴. Δηλαδή, σε κανόνες υπερσυνταγματικής, κατά την κρατούσα άποψη, και, αντιστοίχως, υπερνομοθετικής ισχύος.

ii. Η εκλογική ηλικία (πολιτική ενηλικότητα)

Θετικό προσόν για την ένταξη στους ενεργούς πολίτες, δηλαδή στα μέλη του εκλογικού σώματος, είναι, επίσης, η *συμπλήρωση της εκλογικής ηλικίας*. Το όριο πολιτικής ενηλικότητας, όπως αποκαλείται εναλλακτικά, δεν ορίζεται στο Σύνταγμα και αφήνεται να το καθορίσει ο κοινός νομοθέτης. Το 1864 προβλέφθηκε στο εικοστό πρώτο έτος, διατηρήθηκε δε αδιαφοροποίητο επί έναν και πλέον αιώνα. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας, το 1974, η εκλογική ηλικία θα μειωθεί, διαδοχικά, τρεις φορές. Το 1977, με την αποκληθείσα και «φειδωλή μεταρρύθμιση»³¹⁵, ορίστηκε στο εικοστό³¹⁶, το 1981, όπως είχε ήδη υποδειχθεί από την επισήμη και ζητήθηκε επίμονα στην «Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή»³¹⁷, στο δέκατο όγδοο³¹⁸ και από το 2016 στο δέκατο έβδομο έτος³¹⁹. Για τον υπολογισμό του δεν λαμβάνεται μάλιστα υπόψη η ημερομηνία γέννησης, αλλά, *κατά πλάσμα δικαίου* και για το σύνολο των δικαιούχων, η 1^η Ιανουαρίου της επίμαχης χρονιάς³²⁰.

Ενεργός πολίτης είναι, ακριβέστερα πρέπει να είναι, όποιος διαθέτει τη βιολογική, 105 δηλαδή την πνευματική, και την, εν γένει, κοινωνική *ωριμότητα-ικανότητα να συμμετέχει υπεύθυνα στην άσκηση της κρατικής εξουσίας*, εκλέγοντας, μεταξύ άλλων, τους εκπροσώπους του στα αντιπροσωπευτικά σώματα. Πρόκειται για *τεκμήριο*, στην πράξη *αμάχητο*, η συνδρομή του οποίου συναρτάται, ευθέως και στενά, με την ηλικία. Η συγκεκριμενοποίησή της αφήνεται στην ευχέρεια του κοινού νομοθέτη και, προϊόντος του χρόνου, είναι προφανές ότι δεν μπορεί να παραμένει αμετάβλητη. Αντιθέτως, στις εξελισσόμενες, με ραγδαίους μάλιστα ρυθμούς, κοινωνικοπολιτικές συνθήκες ανα-

³¹⁴ Βλ. Θ. Ξηρό, «Το δικαίωμα της ψήφου», στον τόμο: Σπ. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Θεμελιώδη Δικαιώματα*, 2022, σελ. 601.

³¹⁵ Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 21.

³¹⁶ Άρθρο 1 του ν. 626/1977 (Α΄ 185).

³¹⁷ Βλ., αντί άλλων, Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 20 επ.

³¹⁸ Άρθρο 1 του ν. 1224/1981 (Α΄ 340).

³¹⁹ Άρθρο 1 του ν. 4406/2016 (Α΄ 133), το οποίο αντικατέστησε την παρ. 1 του άρθρου 4 του π.δ. 26/2012.

³²⁰ Άρθρο 4 παρ. 2 του π.δ. 26/2012.

μένεται, εύλογα, ότι το όριο πολιτικής ενηλικότητας θα βαίνει μειούμενο. Τη φθίνουσα πορεία του διαγράφει, δεσμευτικά, η απαίτηση να πληρούνται οι όροι ωριμότητας και ικανότητας που εγγυώνται την *υπεύθυνη πολιτική συμμετοχή*.

106 Η συνδρομή τους συγκροτεί τον, κατά βάση αντικειμενικό, *φραγμό στη διεύρυνση* του εκλογικού σώματος, όπως την επιβάλλουν η *αρχή της καθολικής ψηφοφορίας* (άρθρο 51 παρ. 3 Σ.)³²¹ και η *δημοκρατική αρχή με τη μορφή της λαϊκής κυριαρχίας* (άρθρο 1 παρ. 2 και 3 Σ.)³²². Στις δύο συνταγματικές αρχές φαίνεται να ανάγεται, ερμηνευτικά, ο κοινός νομοθέτης στην τελευταία πρωτοβουλία του, προκειμένου να προσδώσει στη μείωση του ορίου πολιτικής ενηλικότητας το *ζητούμενο έρεισμα σε διάταξη με αυξημένη τυπική ισχύ*. Η εναρμόνιση στην κανονιστική τους επιταγή, δηλαδή στην ανάγκη διεύρυνσης του εκλογικού σώματος, οριοθετεί τον πρώτο επιδιωκόμενο στόχο του³²³. Εξάλλου, με τη συμμετοχή περισσότερων πολιτών στις διαδικασίες για την ανάδειξη των πολιτειακών οργάνων απαντά στη διάχυτη κατά τη διανυόμενη περίοδο *κρίση αντιπροσώπευσης και απαξίωσης της πολιτικής*. Την επιλογή να μειώσει το όριο πολιτικής ενηλικότητας την αποδίδει, επίσης, στην υποχρέωση *πλήρους εναρμόνισης* προς τη σύγχρονη ευρωπαϊκή τάση³²⁴.

107 Είναι αλήθεια ότι τις προηγούμενες δεκαετίες, και εντονότερα κατά τη μνημονιακή περίοδο, η κοινωνία αντιμετώπιζε και, κατά βάση, εξακολουθεί να αντιμετωπίζει με *αυξανόμενη δυσπιστία* την πολιτική και να *αμφισβητεί την αξιοπιστία του πολιτικού προσωπικού*. Η αποχή από εκλογική αναμέτρηση σε εκλογική αναμέτρηση αυξάνεται και διατηρείται σταθερά σημαντικά υψηλή, υπονομεύοντας το πολιτικό σύστημα και απονομιμοποιώντας τις αποφάσεις του. Ωστόσο, η διεύρυνση του εκλογικού σώματος, με την ένταξη στη σύνθεσή του όσων έχουν συμπληρώσει το δέκατο έβδομο έτος της ηλικίας τους, και η επίκληση της ενίσχυσης των δημοκρατικών τους αντανάκλαστικών αποτελούν επιλογές που δεν συνιστούν, καθαυτές, τις πρόσφορες και πάντως τις

³²¹ Βλ. αμέσως παραπάνω Β.3 και τις εκεί βιβλιογραφικές αναφορές.

³²² Βλ., αντί πολλών, Αλ. Σβώλο, *Το νέο Σύνταγμα*, ό.π., σελ. 13 επ.· Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 78 επ.· Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 183 επ.· Γ. Κασιμάτη, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 80 επ.· Αθ. Ράικο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 444 επ.· Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 322 επ. και Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 279 επ.

³²³ Βλ. τη σελ. 1 στην αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου και ήδη ν. 4406/2016.

³²⁴ Όπως αποτυπώνεται στο Ψήφισμα 1826/2011 της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, το κείμενο του οποίου δεν περικλείει δέσμευση, αλλά πρόκληση στα κράτη μέλη να διερευνήσουν τις δυνατότητες μείωσης της εκλογικής ηλικίας.

μοναδικές απαντήσεις στο πρόβλημα. Ακόμη και εάν ο εύλογος ενθουσιασμός των νέων ψηφοφόρων αυξήσει, ποσοτικά, την εκλογική συμμετοχή, η μεταβολή πιθανολογείται ότι θα είναι πρόσκαιρη και αρκεί για να ανατρέψει, από μόνη της και χωρίς τη λήψη άλλων μέτρων, την επικρατούσα αντιμετώπιση της πολιτικής και των πολιτικών. Δεν αποκλείεται στην πορεία του χρόνου να διογκώσει περαιτέρω την αποχή, με όλες τις παρεπόμενες δυσμενείς συνέπειες για τους θεσμούς και τη δημοκρατία.

β. Η στέρηση του δικαιώματος της ψήφου

Η κτήση του δικαιώματος της ψήφου προϋποθέτει την πλήρωση των θετικών και η **108** διατήρησή του απαιτεί να μη συντρέξει κάποιο από τα αρνητικά προσόντα. Η συνδρομή των θετικών είναι *αρχική*, πρέπει να υφίστανται προκειμένου ο φορέας τους να ενταχθεί στους φορείς του δικαιώματος της ψήφου. Αντιθέτως, εκείνη της μη συνδρομής των αρνητικών είναι *επιγενόμενη*, δηλαδή έπεται της κτήσης και επιφέρει, τυπικά όχι αυτοδικαίως, τη στέρησή του. Η φύση της επαχθούς έννομης συνέπειας επιβάλλει την κατοχύρωσή της, όπως επίσης και των λόγων επέλευσης, σε διάταξη συνταγματικής περιωπής. Εξάλλου, η εκλογική ηλικία αποδεικνύεται αντικειμενικά και αποτελεί προσόν μιας, ακριβέστερα εφάπαξ, χρήσης, εξαντλούμενο με την ένταξη στους δικαιούχους της ψήφου. Αντιθέτως, η κατοχή της Ελληνικής ιθαγένειας δεν μπορεί να θεωρηθεί κεκτημένη και πάγια. Δεν αποκλείεται να αφαιρεθεί στις συνταγματικά καθορισμένες περιπτώσεις³²⁵. Τότε θα επέλθει, επίσης, ο αποκλεισμός από τις τάξεις του εκλογικού σώματος. Με άλλα λόγια, η στέρηση του δικαιώματος της ψήφου.

i. Πνευματική ή σωματική αναπηρία

Η ανικανότητα για δικαιοπραξία ορίζεται ως το πρώτο, κατά τη σειρά παράθεσης, **109** αρνητικό προσόν, η συνδρομή του οποίου επιφέρει τον αποκλεισμό από τις τάξεις του εκλογικού σώματος. Η γενικόλογη συνταγματικά διατύπωση εξειδικεύεται και συγκεκριμενοποιείται στη νομοθεσία για την εκλογή βουλευτών. Ο κοινός νομοθέτης προβλέπει ότι το δικαίωμα της ψήφου στερούνται όσοι βρίσκονται σε *πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση*³²⁶. Πρόκειται για ιδιαίτερο νομικό καθεστώς, η υπαγωγή στο οποίο διατάσσεται με δικαστική απόφαση σύμφωνα με τα οριζόμενα στον Αστικό Κώδικα.

³²⁵ Άρθρο 4 παρ. 3 πρότ. 2 Σ.

³²⁶ Άρθρο 5 περίπτ. α) του π.δ. 26/2012.

- 110 Σε δικαστική συμπαράσταση υποβάλλεται μόνον ενήλικος, όταν λόγω ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής, που εμποδίζει τον ελεύθερο σχηματισμό βούλησης ή κρίσης, ή σωματικής αναπηρίας, δηλαδή βαριάς νοητικής υστέρησης και επιληψίας, αδυνατεί, εν όλω ή εν μέρει, να *φροντίζει ο ίδιος* τις υποθέσεις του³²⁷. Η δικαστική συμπαράσταση διακρίνεται σε *πλήρη* και σε *μερική*, η συγκεκριμένη κάθε φορά μορφή της ορίζεται στην απόφαση του δικαστηρίου. Ο υποβαλλόμενος σε πλήρη στερητική (δικαστική συμπαράσταση) είναι ανίκανος να συνάψει όλες τις δικαιοπραξίες³²⁸. Ο συμπαραστατούμενος δεν μπορεί να τις επιχειρεί, αυτοπροσώπως ούτε να διεξάγει συναφείς με αυτές δίκες και τούτο ορίζεται στη δικαστική απόφαση· αμφότερα, δηλαδή σύναψη και διεξαγωγή, τα πράττει διά του συμπαραστάτη³²⁹, ο οποίος ενεργεί για λογαριασμό του. Τα αποτελέσματα, ακριβέστερα οι έννομες συνέπειες, της δικαστικής συμπαράστασης αρχίζουν με τη δημοσίευση της απόφασης³³⁰ και αίρονται, όπως και η συμπαράσταση, όταν εκλείψουν οι λόγοι που την προκάλεσαν³³¹.
- 111 Όποιος τίθεται δικαστικά σε καθεστώς πλήρους στερητικής δικαστικής συμπαράστασης βρίσκεται σε τέτοια ψυχική ή διανοητική κατάσταση, αποδεικνύεται ιατρικώς και γίνεται δεκτή από το δικαστήριο, που τον αποστερούν από τη δικαιοπρακτική ικανότητα, τον καθιστούν πλήρως ανίκανο για δικαιοπραξία και, αντ' αυτού, δικαιοπρακτεί για λογαριασμό του ο δικαστικός συμπαραστάτης. Επιγενόμενη, συνέπεια της δικαστικής συμπαράστασης αυτής της μορφής, είναι η *στέρηση του δικαιώματος της ψήφου*. Η έκδοση της σχετικής δικαστικής απόφασης επιφέρει και τον αποκλεισμό από τις τάξεις του εκλογικού σώματος και, μοιραία, η απαγόρευση συμμετοχής στις εκλογές για να εκφραστεί η εκλογική βούληση. Ακόμη και αν ο τεθείς σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση μπορούσε να διαμορφώσει εκλογική προτίμηση και να ανταποκριθεί στον κανόνα της αυτοπρόσωπης προσέλευσης στο εκλογικό τμήμα στους καταλόγους του οποίου είναι εγγεγραμμένος, η ψήφος παραμένει προσωπική. Συνεπώς, δεν επιτρέπεται, όπως αντιθέτως ισχύει δικαιοπρακτικά, να εκφραστεί η προτίμησή του σε συνδυασμό ή/και σε υποψηφίους από τον δικαστικό συμπαραστάτη. Τέλος, η περιο-

³²⁷ Άρθρο 1666 περίπτ. 1 ΑΚ.

³²⁸ Άρθρο 1676 παρ. 1 ΑΚ

³²⁹ Άρθρο 1678 ΑΚ.

³³⁰ Άρθρο 1681 ΑΚ.

³³¹ Άρθρο 1685 εδάφ. α΄ ΑΚ.

ρισμένη ικανότητα για δικαιοπραξία δεν έχει οποιαδήποτε επίδραση στην άσκηση του δικαιώματος της ψήφου από φορέα του³³².

ii. Ηθική αναξιοσύνη

Στέρηση του δικαιώματος της ψήφου επέρχεται επιτρεπτά και για λόγους *ηθικής αναξιοσύνης*, συνεπεία αμετάκλητης ποινικής καταδίκης για ορισμένα εγκλήματα³³³, οριζόμενα στον Ποινικό ή στον Στρατιωτικό Ποινικό Κώδικα και για όσο χρόνο διαρκεί (η στέρηση)³³⁴. Αν και πρόκειται για ύλη που ανήκει *θεματικά* στη νομοθεσία για την εκλογή Βουλευτών, αφέθηκε τις πολλές τελευταίες δεκαετίες να τη ρυθμίζει ο ποινικός νομοθέτης. Το επαχθές μέτρο της στέρησης του βασικού πολιτικού δικαιώματος συνδέθηκε ευθέως με την *αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων*. Στον ισχύοντα έως την 1^η Ιουλίου 2019 Ποινικό Κώδικα αποτελούσε *παρεπόμενη ποινή* και συνόδευε *υποχρεωτικά* συγκεκριμένες κυρώσεις.

Η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, προεχόντως του δικαιώματος της ψήφου, διακρινόταν σε αυτοδίκαιη και διαρκή³³⁵, σε δεκαετή³³⁶, σε πρόσκαιρη³³⁷, σε ετήσια και το μέγιστο πέντε (5) έτη³³⁸. Από τη στιγμή που η καταδικαστική απόφαση καθίστατο *αμετάκλητη*, ο αποστερούμενος *έχανε το όποιο αιρετό αξίωμα* κατείχε, ενώ *δεν μπορούσε*, ισοβίως ή για όσο χρόνο όριζε η απόφαση, *να ψηφίζει* και να *εκλέγεται* στις πολιτικές (γενικές βουλευτικές και Ευρωπαϊκές) ή στις αυτοδιοικητικές

³³² Είναι άλλο το ζήτημα ότι περιορισμένα ικανός για δικαιοπραξία είναι όποιος δεν έχει ακόμη συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του. Αντιθέτως, εκλογικά ενήλικος, δηλαδή μέλος του εκλογικού σώματος, είναι όποιος συμπληρώνει το δέκατο έβδομο έτος της ηλικίας. Για την «ασυμφωνία» των δύο ηλικιών και την ανάγκη αντιμετώπισής της ως προς τις παραγόμενες έννομες συνέπειες, βλ. αμέσως παρακάτω υπό VI.1.

³³³ Άρθρα 51 παρ. 3 πρότ. 2 Σ.

³³⁴ Άρθρο 5 περίπτ. β) του π.δ. 26/2012.

³³⁵ Όταν επιβαλλόταν η θανατική ποινή και έως την κατάργησή της το 1993 ή για την ισόβια κάθειρξη (άρθρο 59 παρ. 1).

³³⁶ Για την επιβολή κάθειρξης αόριστης διάρκειας (άρθρο 59 παρ. 2).

³³⁷ Δύο (2) έως δέκα (10) ετών για καταδίκη σε πρόσκαιρη κάθειρξη (άρθρο 60) ή για τον περιορισμό σε σωφρονιστικό κατάρστημα, όταν η πράξη ήταν κακούργημα (άρθρο 62).

³³⁸ Όταν επιβαλλόταν στον καταδικασθέντα ποινή ενός (1) τουλάχιστον έτους και η τέλεση της κολαζόμενης πράξης φανέρωνε από τα αίτια, το είδος, τον τρόπο εκτέλεσης και όλες τις άλλες περιστάσεις ηθική διαστροφή του χαρακτήρα του δράστη (άρθρο 61), καθώς επίσης για τον περιορισμό σε σωφρονιστικό κατάρστημα, όταν η πράξη ήταν πλημμέλημα (άρθρο 62).

εκλογές³³⁹. Με πρόσκαιρη αποστέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων από δύο (2) έως δέκα (10) έτη τιμωρούνταν η *συγκρότηση* και η *ένταξη* ως μέλους σε δομημένη και με διαρκή δράση ομάδα τριών ή περισσότερων προσώπων (εγκληματική) οργάνωση που επιδιώκει τη διάπραξη περισσότερων κακουργημάτων³⁴⁰. Ωστόσο, με το νέο Ποινικό Κώδικα³⁴¹ καταργήθηκε η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων³⁴². Η καταδίκη σε ποινή κάθειρξης επιτρέπει και, πλέον, δεν υποχρεώνει τον δικάζοντα σχηματισμό να επιβάλει ως παρεπόμενη ποινή στον υπαίτιο αποκλειστικά την *αποστέρηση της δημόσιας θέσης* και του *δημόσιου ή του αυτοδιοικητικού αξιώματος* που κατέχει, όταν κριθεί ότι η πράξη συνιστά *βαριά παράβαση* των καθηκόντων του³⁴³. Η απώλεια της θέσης ή του αξιώματος επέρχεται μόλις η απόφαση καταστεί *αμετάκλητη*³⁴⁴ και *ανεξαρτήτως του απομένοντος χρόνου* έως τη λήξη της αιρετής θητείας. Αντιθέτως, ο αμετακλήτως καταδικασθείς, ακόμη και όταν του επιβληθεί η παρεπόμενη ποινή, *εξακολουθούσε να είναι μέλος* του εκλογικού σώματος και, συνεπώς, δεν κωλυόταν η ανακήρυξή του ως υποψηφίου και, ιδίως, η εκλογή του, η ανάληψη και η άσκηση των καθηκόντων της.

114 Τον Οκτώβριο του 2020, έπειτα από μαραθώνια ακροαματική διαδικασία διάρκειας μεγαλύτερης των πέντε ετών και συνολικά τετρακοσίων εξήντα πέντε (465) συνεδριάσεων, το Α΄ Τριμελές Εφετείο Αθηνών καταδίκασε, με την απόφασή του 2644/2020 και παρά την αντίθετη πρόταση της Εισαγγελέως της έδρας, τον Γενικό Γραμματέα και έξι (6) μέλη της τελευταίας κοινοβουλευτικής ομάδας του «Λαϊκού Συνδέσμου-Χρυσή Αυγή», δηλαδή την ηγετική του ομάδα, για την τέλεση των εγκλημάτων της ένταξης και της διεύθυνσης εγκληματικής οργάνωσης (άρθρο 187 ΠΚ), τους επιβλήθηκε δε, με διαφοροποιήσεις στο ύψος της και δίχως να αναγνωριστεί σε κανέναν τους ανασταλτικό αποτέλεσμα, η ποινή της *πρόσκαιρης κάθειρξης*. Τελώ-

³³⁹ Άρθρο 63. Προβλεπόταν, επίσης, η δυνατότητα της μερικής αποστέρησης σε περίπτωση φυλάκισης και εάν από το είδος της πράξης και τις λοιπές περιστάσεις αποκλείονταν το ενδεχόμενο να γίνει κατάχρηση όσων δικαιωμάτων διατηρούνταν (άρθρο 64).

³⁴⁰ Το αδίκημα τιμωρούνταν με πρόσκαιρη κάθειρξη έως δέκα (10) ετών (άρθρο 187).

³⁴¹ Ο οποίος κυρώθηκε με το ν. 4619/2019 (Α΄ 95).

³⁴² Άρθρο 59. Όπως αναφέρεται στην αιτιολογική έκθεση του κυρωτικού σχεδίου νόμου (σ. 17), η παρεπόμενη ποινή της αποστέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων καταργήθηκε, «γιατί κρίθηκε πλέον ως *παρωχημένη*». Βλ., επίσης, Ελ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Τα διδάγματα για το μέλλον*, Τα Νέα 31.10-01.11.2020, σελ. 44-45.

³⁴³ Άρθρο 60 παρ. 1.

³⁴⁴ Άρθρο 60 παρ. 2.

ντας σε καθεστώς έντονης επικοινωνιακής πίεσης, την οποία είχε πυροδοτήσει η κατάργηση στον νέο Ποινικό Κώδικα της αποστέρσης των πολιτικών δικαιωμάτων ως παρεπόμενη ποινή, τα δύο κόμματα εξουσίας αποδύθηκαν στη, συνήθη και με κάθε ευκαιρία, ανταλλαγή κατηγοριών και στην πλειοδοσία εξαγγελιών. Ο εκλογικός νομοθέτης, ενεργώντας στο πλαίσιο ρητής συνταγματικής εξουσιοδότησης, μπορούσε να καθορίσει την περιπτώσιολογία των εγκλημάτων, η αμετάκλητη καταδίκη των οποίων θα επέφερε τη στέρηση του δικαιώματος της ψήφου³⁴⁵. Η εμπλοκή του δεν επιβάλλεται μόνο συστηματικά, εξασφαλίζει, επίσης, ότι κάθε πρωτοβουλία επαναφοράς ενός κανόνα του ουσιαστικού ποινικού δικαίου, όπως είναι η αποστέρση των πολιτικών δικαιωμάτων, δεν στερείται αναδρομικότητας, αφού δεν εισάγονται, κατά νομική ακριβολογία, για ποινικό νόμο.

Την Άνοιξη του 2021 οι Υπουργοί Δικαιοσύνης και Εσωτερικών, από κοινού με τον 115 Υφυπουργό στον Πρωθυπουργό³⁴⁶, αντιμετώπισαν οριζόντια όσα, εκλογικά κατά βάση, ζητήματα τέθηκαν με την έκδοση της καταδικαστικής απόφασης του Α΄ Τριμελούς Εφετείου Αθηνών. Η στέρηση του δικαιώματος της ψήφου δεν επανήλθε ως παρεπόμενη ποινή, αλλά ορίστηκαν τα αδικήματα και τα εγκλήματα των οποίων η αμετάκλητη ποινική καταδίκη επιφέρει τη στέρηση του δικαιώματος της ψήφου³⁴⁷. Πρόκειται για τα αδικήματα των κεφαλαίων 1-6 του δεύτερου Βιβλίου του Ποινικού Κώδικα, όταν επιβάλλεται η ποινή της κάθειρξης [περίπτ. α)]³⁴⁸, ή για τα εγκλήματα του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα που επισείουν την ποινή της ισόβιας κάθειρξης, όταν επιβάλλεται οποιαδήποτε ποινή [περίπτ. β)], ή για κάθε άλλο αδίκημα, όταν επιβάλλεται η ποινή της ισόβιας κάθειρξης [περίπτ. γ)]. Σε κάθε περίπτωση, η στέρηση ισχύει καθόλη τη χρονική διάρκεια της επιβληθείσας ποινής³⁴⁹. Ανατίθεται μάλιστα

³⁴⁵ Την αρμοδιότητά του αναγνωρίζει και την ενεργοποίησή του υποδεικνύει ο ποινικός (νομοθέτης) στην αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου με το οποίο κυρώθηκε ο νέος Ποινικός Κώδικας.

³⁴⁶ Καταθέτοντας κοινή τροπολογία, με Γενικό Αριθμό: 909 και Ειδικό Αριθμό: 90/28.05.2021, σε συζητούμενο σχέδιο νόμου για την εκλογή των δημοτικών και περιφερειακών αρχών.

³⁴⁷ Άρθρο 5 παρ. 1 περίπτ. β) εδάφ. α΄ του π.δ. 26/2012, όπως διαμορφώνεται με το άρθρο 92 του ν. 4804/2021

³⁴⁸ Περιλαμβάνουν τις προσβολές του δημοκρατικού πολιτεύματος (άρθρα 134-137Α) και της διεθνούς υπόστασης της χώρας (άρθρα 138-152), τα εγκλήματα κατά άλλων κρατών (άρθρα 153-156) και κατά των πολιτειακών και πολιτικών οργάνων (άρθρα 157-166), τις προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας (άρθρα 167-181) και τα εγκλήματα κατά της δημόσιας τάξης (άρθρα 183-191Α).

³⁴⁹ Άρθρο 5 παρ. 1 περίπτ. β) εδάφ. β΄ πρότ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως διαμορφώνεται με το άρθρο 92 του ν. 4804/2021

στις αρμόδιες εισαγγελικές αρχές η υποχρέωση να ενημερώνουν, αμελλητί, τη Διεύθυνση Εκλογών του Υπουργείου Εσωτερικών για τις καταδικαστικές αποφάσεις της περίπτ. α), ώστε να διαγράφονται από τον εκλογικό κατάλογο οι αμετακλήτως καταδικασθέντες³⁵⁰. Η ποινική καταδίκη, τούτη όμως τη φορά όχι αμετακλήτως αλλά οριστικώς, για τα παραπάνω αδικήματα ή εγκλήματα των προσώπων που κατέχουν θέση προέδρου, γενικού γραμματέα, μελών της διοικούσας επιτροπής ή νομίμου εκπροσώπου αναγορεύεται, κατά σειρά, σε *ασυμβίβαστο* για την κατοχή επιτελικής θέσης σε πολιτικό κόμμα ή συνασπισμό περισσότερων συνεργαζόμενων³⁵¹, σε *λόγο στέρησης* του δικαιώματος κατάρτισης συνδυασμών³⁵² ή *αποκλεισμού* από τη δωρεάν ραδιοτηλεοπτική προβολή κατά την προεκλογική περίοδο και την όμοια διάθεση χώρων υπαίθριας προβολής³⁵³ ή *απαγόρευσης* της ιδιωτικής χρηματοδότησης, με την εξαίρεση των τακτικών εισφορών των μελών³⁵⁴.

4. Η αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των βουλευτικών εκλογών και το εκλογικό δικαίωμα των εκτός Επικρατείας πολιτών (παρ. 4)

- 116 Τη ρυθμιζόμενη ύλη στην παρ. 4 του άρθρου 51 Σ. συνθέτουν δύο θεματικές, οι οποίες, κατά βάση, συνέχονται μεταξύ τους. Επαναλαμβάνεται, εν πρώτοις, μία γνωστή από το 1864 εκλογική αρχή, η *ταυτόχρονη διενέργεια* των βουλευτικών εκλογών. Λαμβάνεται, επίσης, ειδική μέριμνα για την άσκηση του δικαιώματος της ψήφου όσων πολιτών βρίσκονται, εκτός των ορίων της Ελληνικής Επικρατείας, η οργάνωση της οποίας ανατίθεται στον κοινό νομοθέτη. Εξάλλου, προστέθηκε, τούτο είναι και το εμφανές σημείο της διάταξης που τέμνονται οι δύο θεματικές, κατά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 ότι η παραπάνω εκλογική αρχή δεν κωλύει τη συμμετοχή τους στην ψηφοφορία με επιστολική ψήφο ή με άλλο πρόσφορο μέσο, αρκεί τα αποτελέσματά της να καταμετρώνται και να ανακοινώνονται, όποτε τούτο γίνεται σε ολόκληρη τη χώρα.

³⁵⁰ Άρθρο 5 παρ. 2 του π.δ. 26/2012, όπως διαμορφώνεται με το άρθρο 92 του ν. 4804/2021

³⁵¹ Άρθρο 29 παρ. 8 του ν. 3023/2002 (Α΄ 146), η οποία προστέθηκε με το άρθρο 94 του ν. 4804/2021. Ως επιτελικές θέσεις ορίζονται εκείνες του προέδρου, του γενικού γραμματέα, του μέλους της διοικούσας επιτροπής ή του νομίμου εκπροσώπου τους.

³⁵² Άρθρο 32 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως διαμορφώθηκε με το άρθρο 93 του ν. 4804/2021.

³⁵³ Άρθρο 10Α του ν. 3023/2002, το οποίο προστέθηκε με το άρθρο 96 του ν. 4804/2021, και ήδη άρθρο 16 του π.δ. 15/2022 (Α΄ 39).

³⁵⁴ Άρθρο 7 παρ. 9 του ν. 3023/2002, η οποία προστέθηκε με το άρθρο 96 του ν. 4804/2021, και ήδη άρθρο 5 παρ. 8 του π.δ. 15/2022

A. Η ταυτόχρονη διενέργεια των βουλευτικών εκλογών σε όλη την Επικράτεια και η διεξαγωγή της ψηφοφορίας

Η αρχή κατοχυρώνεται συνταγματικά στις γενικές βουλευτικές εκλογές³⁵⁵, ενώ στις 117 Ευρωπαϊκές (εκλογές) προβλέπεται νομοθετικά ότι η ημέρα³⁵⁶ και η διάρκεια διεξαγωγής της ψηφοφορίας ορίζονται κάθε φορά με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται τριάντα (30) τουλάχιστον ημέρες πριν και μετά από πρόταση του Πρωθυπουργού και του Υπουργού Εσωτερικών³⁵⁷. Η διενέργεια των γενικών βουλευτικών εκλογών αποτελεί *σύνθετη* διαδικασία, εξελίσσεται σε διακριτές μεταξύ τους διαδοχικές φάσεις και στις επιμέρους στιγμές τους, ολοκληρώνεται δε με την ανάδειξη των εκπροσώπων στη Βουλή. Το κανονιστικό ενδιαφέρον της αρχής είναι *αμιγώς χρονικό* και επιβάλλει η εκλογή να *διενεργείται ταυτόχρονα*. Αν και η διατύπωση δεν είναι αρκούντως σαφής, φαίνεται να διαμορφώνεται, ερμηνευτικά, κοινή θεώρηση στην επιστήμη για το εννοιολογικό της περιεχόμενο³⁵⁸. Η εφαρμογή της δεν έχει επιτρέψει να ανακύψουν εκλογικές διαφορές. Γι' αυτό, η αρχή δεν έχει απασχολήσει, ούτε και αναμένεται τούτο να συμβεί στο μέλλον, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο.

Η συνταγματική ρύθμιση, με σημειακές διαφοροποιήσεις στη διατύπωσή της, 118 έχει συμπληρώσει περισσότερα από εκατό πενήντα έτη ισχύος. Κατοχυρώθηκε στο πρώτο Σύνταγμα της βασιλευόμενης δημοκρατίας, το 1864³⁵⁹, και όριζε ότι οι βουλευτικές εκλογές *διατάσσονται και ενεργούνται* ταυτόχρονα σε όλη την Επικράτεια³⁶⁰. Ratio της εισαγωγής της υπήρξε η αντιμετώπιση της εδραιωμένης, κατά την Οθωνική περίοδο, πρακτικής να καλούνται *αλληλοδιαδόχως*, δηλαδή η μία μετά την

³⁵⁵ Άρθρο 51 παρ. 4 πρότ. 1 Σ.

³⁵⁶ Στο παράγωγο δίκαιο καταλείπονταν σε κάθε κράτος-μέλος η δυνατότητα να επιλέξει την ημέρα ψηφοφορίας μεταξύ της Πέμπτης και της Κυριακής. Η σχετική ρύθμιση έπαυσε όμως να ισχύει το 2018. Βλ. παραπάνω υπό II.1.B.

³⁵⁷ Άρθρο 1 παρ. 3 του 4255/2014.

³⁵⁸ Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 79-80· Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 38-39· Γ. Δρόσο, *Το δικαίωμα ψήφου των εκτός Επικρατείας Ελλήνων εκλογέων*, 1990, σελ. 171 επ.· Θ. Ξηρό, *Ετεροδημότες και ταυτόχρονη διενέργεια*, ΕΔΔΔΔ 1/1996, σελ. 77 επ.· Αθ. Ράικο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 551 επ. και Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 516.

³⁵⁹ Και πάλι όμως η ψηφοφορία δεν διεξάγονταν πάντοτε σε μία ημέρα, μπορούσε να εξελιχθεί σε τέσσερις (4) (άρθρο 31 παρ. 2 του εκλογικού νόμου του 1864), το αποτέλεσμα της εξάγονταν όμως ταυτόχρονα σε όλη τη χώρα. Μόλις το 1877 καθιερώθηκε η ψηφοφορία σε μία ημέρα, όπως και σήμερα την Κυριακή (άρθρο 45 παρ. 2 του ν. ΧΜΗ/1877). Βλ. Γ. Σωτηρέλη, *Σύνταγμα και Εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909*, 1991, σελ. 271.

³⁶⁰ Άρθρο 66 εδάφ. Β' Σ.

άλλη, οι εκλογικές περιφέρειες για να αναδείξουν τους βουλευτές τους. Υποστηρίχθηκε ότι με την ταυτόχρονη διενέργειά τους οι εκλογές θα ήταν ειλικρινέστερες στο αποτέλεσμα, η κρατική εξουσία δεν θα μπορούσε να επηρεάσει τις επιλογές των ψηφοφόρων και ο «εκλογικός ερεθισμός» θα διαρκούσε λιγότερο χρόνο³⁶¹. Έτσι δεν θα διαμορφώνονταν συνθήκες ευχερέστερης εξάσκησης των κυβερνητικών πιέσεων και επεμβάσεων³⁶².

119 Στα «συνταγματικά» κείμενα της δικτατορίας απαλείφθηκε η, ούτως ή άλλως περιττή, διατύπωση ότι οι εκλογές διατάσσονται, ενώ το ενεργούνται αντικαταστάθηκε από το *διενεργούνται*. Η πρώτη μεταβολή υπήρξε πάντως άνευ ουσιαστικής σημασίας και η διατήρησή της θα μπορούσε να εξυπηρετήσει αποκλειστικά επικοινωνιακές σκοπιμότητες. Αντιθέτως, η διενέργεια μπορεί ετυμολογικά να μοιάζει περισσότερο ακριβής, καθαυτή δεν είναι ικανή και πάντως δεν αρκεί για να ασκήσει οποιαδήποτε επίδραση στην ερμηνευτική θεώρηση του κανονιστικού περιεχομένου της. Η αναμορφωμένη εκδοχή της επαναλαμβάνεται, επί λέξει, στο Σύνταγμα της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας. Ομοίως διατυπωμένη, δηλαδή επαναλαμβάνεται αυτολεξεί η διενέργεια γενικών βουλευτικών εκλογών, είναι στη συνταγματική διάταξη που οργανώνει την προκήρυξή τους εντός τριάντα (30) ημερών από τη συμπλήρωση της τετραετούς βουλευτικής περιόδου. Συγκεκριμένα, προβλέπεται ότι στο σχετικό ρυθμιστικό προεδρικό διάταγμα καθορίζεται η ημερομηνία σύγκλησης των ψηφοφόρων, στην ουσία η ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας³⁶³.

120 Το Β΄ Τμήμα του δεύτερου Βιβλίου του εκλογικού νόμου επιγράφεται ήδη από το 1974 και σε όλες τις επόμενες κωδικοποιήσεις του υπό τον τίτλο «*Ενέργεια των εκλογών*»

³⁶¹ Βλ. Ν. Ι. Σαρίπολο, *Πραγματεία*, ό.π., σελ. 349 και Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 258.

³⁶² Βλ. Ν. Ν. Σαρίπολου, *Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 322 σημ. 2· και Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 258.

³⁶³ Βλ. το π.δ. 29/1989 (Α΄ 151), με το οποίο προκηρύχθηκαν οι γενικές βουλευτικές εκλογές τη μοναδική φορά που η βουλευτική περίοδος έληξε. Αντιθέτως, σε περίπτωση διάλυσης της Βουλής, στο σχετικό προεδρικό διάταγμα αναγράφεται η ημέρα κλήσης των μελών του εκλογικού σώματος για την εκλογή βουλευτών, αν και στη συνταγματική διάταξη αναφέρεται απλώς ότι οι εκλογές προκηρύσσονται μέσα σε τριάντα (30) ημέρες από τη διάλυση της Βουλής (άρθρο 41 παρ. 3 Σ.). Τέλος, ρητή μνεία στην ημέρα της ψηφοφορίας γίνεται στο προεδρικό διάταγμα που την ορίζει για τα εκλογικά τμήματα εκτός της Ελληνικής Επικράτειας (άρθρο 1 παρ. 4 του 4648/2019). Για τις πρόσφατες γενικές βουλευτικές εκλογές τον περασμένο Μάιο και τον Ιούνιο, βλ. τα π.δ. 48 (Α΄ 102) και 72/2023 (Α΄ 123).

και η ίδια διατύπωση αξιοποιείται, επίσης, ως συνιστώσα στο σύνθετο τίτλο του «*Προκήρυξη-Ενέργεια εκλογών*». Τα δέκα τέσσερα (14) κεφάλαια και τα εβδομήντα δύο (72) άρθρα που το συνθέτουν ρυθμίζουν το σύνολο σχεδόν της εκλογικής ύλης. Αναφέρονται, κατά σειρά, στους υποψηφίους (άρθρα 32-41), στην προεκλογική περίοδο (άρθρα 42-49), στον χρόνο και τον τόπο της ψηφοφορίας (άρθρα 50-56), στην προπαρασκευή της (άρθρο 57), στις εφορευτικές επιτροπές (άρθρα 58-65), στους αντιπροσώπους της δικαστικής αρχής και τους εφόρους (άρθρα 66-69), στα ψηφοδέλτια (άρθρα 70-77), στην ψηφοφορία (άρθρα 78-88), στη διαλογή των ψήφων (άρθρα 89-94), στην άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των ετεροδημοτών (άρθρα 95-97), στη συγκέντρωση των αποτελεσμάτων και την κατανομή των εδρών (άρθρα 98-101), στην επανάληψη της ψηφοφορίας (άρθρο 102), στην ανακήρυξη των βουλευτών (άρθρο 103) και την αναπληρωματική εκλογή (άρθρο 104). Στην πλειονότητά τους πρόκειται για προπαρασκευαστικές πράξεις της εκλογής.

Η ταυτόχρονη διενέργεια των βουλευτικών εκλογών σε όλη την Επικράτεια καταλαμβάνει το σύνολο των παραπάνω πράξεων και διαδικασιών. Δηλαδή, ό,τι αποκαλείται στην εκλογική νομοθεσία *ενέργεια των εκλογών*. Η συμμόρφωση στο κανονιστικό περιεχόμενο της ομώνυμης αρχής³⁶⁴ επιβάλλει στο σύνολό τους να εκτελούνται εντός της *αυτής*, της ίδιας, χρονικής περιόδου, η οποία συμπίπτει με την *προεκλογική*. Στη συντριπτική τους πλειονότητα πράξεις και διαδικασίες εκτελούνται εντός καθορισμένων, αποκλειστικών και συνήθως ασφυκτικών, προθεσμιών³⁶⁵. Η ψηφοφορία αποτελεί διακριτή, ίσως και τη σημαντικότερη, συνιστώσα της ενέργειας των εκλογών, όπως οριοθετείται στην εκλογική νομοθεσία. Ως τέτοια υπόκειται στην αρχή της ταυτόχρονης διενέργειάς τους σε ολόκληρη την Επικράτεια και τις επιταγές της. Πρέπει, γι' αυτό, να διεξάγεται την ίδια ημέρα και τις ίδιες ώρες σε όλα τα εκλογικά τμήματα της χώρας. Εν προκειμένω, θα μπορούσε να γίνει λόγος και για την αρχή της *ταυτόχρονης*

³⁶⁴ Η οποία δεν καταλαμβάνει την αναπληρωματική εκλογή, επειδή προκηρύσσεται για την πλήρωση κενούμενης έδρας και διεξάγεται, κατά κανόνα, σε μία βασική εκλογική περιφέρεια.

³⁶⁵ Ο κοινός νομοθέτης ταυτίζει, αδικαιολόγητα και αυθαίρετα, τη διενέργεια των εκλογών με τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας. Συγκεκριμένα, προβλέπει ότι η διενέργεια των γενικών βουλευτικών εκλογών συντελείται μέσα σε τριάντα (30) ημέρες από τη διάλυση της Βουλής ή τη λήξη της βουλευτικής περιόδου (άρθρο 31 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 25 του ν. 4648/2019) και ορίζεται, προφανώς όχι η διενέργεια των εκλογών αλλά η διεξαγωγή της ψηφοφορίας, την τελευταία Κυριακή πριν συμπληρωθούν τριάντα (30) ημέρες από την έκδοση του ρυθμιστικού προεδρικού διατάγματος προκήρυξής τους (άρθρο 31 παρ. 2 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 25 του ν. 4648/2019).

διεξαγωγής της ψηφοφορίας³⁶⁶ ως διακριτή συνιστώσα της, εν γένει, αρχής. Ο κοινός νομοθέτης ορίζει μάλιστα, αναδιατυπώνοντας σημειακά και αυτονομώντας συστηματικά τη γνώσή από το εκλογικό παρελθόν ρύθμιση, ότι (η ψηφοφορία) διεξάγεται ταυτόχρονα σε όλη την Επικράτεια³⁶⁷.

- 122 Εξ αντιδιαστολής συνάγεται ότι ο κανόνας δεν καταλαμβάνει την ψηφοφορία εκτός της χώρας³⁶⁸ και κάμπτεται για τους ψηφοφόρους που ασκούν το ενεργητικό πολιτικό δικαίωμα στο εξωτερικό. Πρόκειται για τους εκτός Επικρατείας Έλληνες πολίτες³⁶⁹, η ψηφοφορία των οποίων στον τόπο όπου βρίσκονται ή διαμένουν διεξάγεται μεταξύ της τέταρτης και της προηγούμενης της διεξαγωγής εντός της χώρας, ολοκληρώνεται σε μια (1) ημέρα³⁷⁰ και ορίζεται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται μετά από πρόταση του Πρωθυπουργού και του Υπουργού Εσωτερικών³⁷¹. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει πάντως να υπηρετείται ο επιδιωκόμενος με την κατοχύρωση της αρχής σκοπός. Δηλαδή, να διασφαλίζεται για το σύνολο των ψηφοφόρων, εντός ή εκτός της Επικρατείας, η *γνήσια έκφραση* της λαϊκής θέλησης ως ισότιμης συνιστώσας της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσή της (άρθρο 52 Σ.). Προς τούτο, δεν αρκεί απλώς να ανακοινώνεται το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, όποτε γίνεται και σε ολόκληρη τη χώρα. Πρέπει, πρωτίστως, να μην καταμετρώνται οι ψήφοι, επειδή ο ελλοχεύει ο, υπαρκτός και πιθανός, κίνδυνος διαρροών που θα επηρεάσουν την προτίμηση όσων δεν θα έχουν ακόμη ψηφίσει.

³⁶⁶ Βλ. Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 445-446.

³⁶⁷ Άρθρο 31 παρ. 3 του π.δ. 26/2012, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 25 του ν. 4648/2019. Στις Ευρωπαϊκές εκλογές, όπως ήδη έχει αναφερθεί, η ημέρα της ψηφοφορίας δεν καθορίζεται στον νόμο, αλλά σε προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται τριάντα (30), τουλάχιστον, ημέρες πριν από την καθοριζόμενη (άρθρο 1 παρ. 3 του ν. 4255/2014).

³⁶⁸ Τούτο μάλιστα κατοχυρώνεται συνταγματικά, όταν το δικαίωμα της ψήφου ασκείται με επιστολική ψήφο ή άλλο πρόσφορο μέσο (άρθρο 51 παρ. 4 πρότ. 2 Σ.). Βλ. αμέσως παρακάτω.

³⁶⁹ Γ' αυτούς, προβλέπεται, συνταγματικά, εξαίρεση, όταν ασκούν το δικαίωμα της ψήφου επιστολικά ή με κάθε άλλο πρόσφορο τρόπο. Βλ. αμέσως παρακάτω Β.2.

³⁷⁰ Άρθρο 1 παρ. 4 πρότ. 2 του ν. 4648/2019.

³⁷¹ Άρθρο 1 παρ. 4 πρότ. 1 του ν. 4648/2019. Στις πρόσφατες διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις η ψηφοφορία στα εκλογικά τμήματα εκτός της Επικρατείας ορίστηκε την προηγούμενη της διεξαγωγής της ψηφοφορίας στην Ελλάδα. Βλ. τα π.δ. 48 (Α' 102) και 72/2023 (Α' 123). Με όμοια πράξη ορίζεται η ημέρα και η διάρκεια των Ευρωπαϊκών εκλογών που είναι η ίδια σε όλη τη χώρα (άρθρο 1 παρ. 3 του ν. 4255/2014).

B. Το εκλογικό δικαίωμα των εκτός Επικρατείας πολιτών

Η πρωτοβουλία του συνταγματικού νομοθέτη της μεταπολίτευσης να περιλάβει **123** στον Καταστατικό Χάρτη της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας ειδικούς ορισμούς για τους εκτός Επικρατείας Έλληνες πολίτες συνιστά *έμπρακτη αναγνώριση* της πολύμορφης προσφοράς τους σε δύσκολες στιγμές για την Ελλάδα, όπως λ.χ. κατά την επτάχρονη δικτατορία. Η παροχή εξουσιοδότησης στον κοινό νομοθέτη να οργανώσει την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των ψηφοφόρων που βρίσκονται εκτός της χώρας απέβλεψε, πρωτίστως, στη διατήρηση του ενεργού ενδιαφέροντος για τα πολιτικά της δρώμενα από μία πολυάριθμη, καθαυτή και συγκριτικά, κατηγορία πολιτών. Ωστόσο, θα χρειαστεί να παρέλθουν σαράντα πέντε σχεδόν έτη εωσότου θεσπιστεί ο οργανικός νόμος³⁷².

a. Η νομοθετική εξουσιοδότηση

Στο Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος δεν περιλαμβάνονταν σχετική ρύθμιση και η **124** ενσωμάτωσή της αποτέλεσε πρωτοβουλία μεμονωμένων βουλευτών της συμπολίτευσης ή της αντιπολίτευσης. Αν και πρότειναν μάλιστα να προσλάβει *δεσμευτική διατύπωση*, ο Υπουργός Δικαιοσύνης θα την οριοθετήσει στενότερα, ορίζοντας ότι ο κοινός νομοθέτης *δύνатаι*, δηλαδή δεν υποχρεούται, να οργανώσει την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των εκτός Επικρατείας πολιτών. Έτσι, η προκριθείσα διατύπωση της προσδίδει, καταρχήν, *προγραμματικό χαρακτήρα* και ο κοινός νομοθέτης εξοπλίζεται με *διακριτική ευχέρεια* για να θεσπίσει τον οργανικό νόμο³⁷³. Ορθότερη,

³⁷² Επισημαίνεται ότι το δικαίωμα της ψήφου των εκτός Επικρατείας πολιτών ρυθμίζεται συνταγματικά σε δύο διατάξεις του ισχύοντος Καταστατικού Χάρτη, στα άρθρα 51 παρ. 4 προτάσεις 2 και 3 και 54 παρ. 4 Σ. Στην παρουσίαση που ακολουθεί εξετάζονται, για προφανείς λόγους, μόνον όσα ζητήματα ανήκουν στη ρυθμιζόμενη ύλη του άρθρου 51.

³⁷³ Βλ. Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 14-15· Αθ. Ράικο, *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Α΄. Εισαγωγή-Οργανωτικό Μέρος*, τεύχος Α΄, 1989, σελ. 220-221· Γ. Δρόσου, *Το δικαίωμα ψήφου των εκτός Επικρατείας Ελλήνων*, ό.π., σελ. 38 επ· Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, 2000, σελ. 357-358· Α. Δημητρόπουλο, *Οργάνωση και λειτουργία του κράτους*, 2009, σελ. 135 επ· και Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 412. Ο τελευταίος (*Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι*, 1991, σελ. 335-336), συναρτά τη νομική φύση της εξουσιοδότησης ως δέσμιας με την παραγωγή άμεσων εννόμων συνεπειών σε περίπτωση αδράνειας του κοινού νομοθέτη. Τις εντοπίζει απλώς στον αποκλεισμό μιας κατηγορίας εκλογέων από την άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος, δηλαδή στην παραβίαση του άρθρου 52 Σ., η οποία όμως θεωρεί ότι δεν συνιστά εκλογική παράβαση ικανή να οδηγήσει στην ακύρωση της εκλογής. Τον προγραμματικό χαρακτήρα της συνταγματικής πρόβλεψης δέχθηκε στην απόφασή του *Σιταρόπουλος κ.λπ. κατά Ελλάδος* (αριθ. προσφυγής: 42202/2007)

δίχως να αποτελεί μάλλον και την κρατούσα, πρέπει πάντως να θεωρηθεί η αντίθετη άποψη. Αναγόμενη στην *τελολογική* και *συστηματική* ερμηνεία και έχοντας ως θεμέλιο τη *δημοκρατική αρχή*, με τη μορφή της *λαϊκής κυριαρχίας*, καθώς επίσης τις αρχές της *καθολικότητας* και της *ισότητας-ισοδυναμίας* της ψήφου, δέχεται τη *δεσμευτικότητα* της διάταξης και, συνακόλουθα, την *υποχρέωση* του κοινού νομοθέτη να ενεργοποιηθεί³⁷⁴. Δηλαδή, τη *δέσμια αρμοδιότητά* του. Ωστόσο, ο όποιος προβληματισμός στην πορεία του χρόνου θα διατηρήσει απλώς το *θεωρητικό ενδιαφέρον* του και θα το απωλέσει στην ουσία του μετά την εισαγωγή της συνταγματικής απαίτησης ο οργανικός νόμος να συγκεντρώνει την ειδική πλειοψηφία των δύο τρίτων (2/3) του όλου αριθμού των βουλευτών. Δυο περίπου δεκαετίες αργότερα, στο τέλος του 2019, η συζήτηση θα καταστεί, εντέλει, *άνευ σημασίας* και πάντως χωρίς *αντικείμενο* μετά τη θέση σε ισχύ του ν. 4648/2019.

β. Η ειδική πλειοψηφία υπερψήφησης του οργανικού νόμου

- 125** Αν και δεν είχε προταθεί από το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα το 1997, γι' αυτό δεν απασχόλησε την οικεία επιτροπή τόσο της προτείνουσας όσο και της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, ο οργανικός νόμος για την άσκηση του δικαιώματος των εκτός Επικρατείας πολιτών πρέπει να υπερψηφιστεί από, τουλάχιστον, διακόσιους (200) βουλευτές. Πρόκειται για την ίδια ειδική πλειοψηφία που απαιτείται, επίσης, συνταγματικά η συγκέντρωσή της, ώστε να τύχει άμεσης ισχύος από την επόμενη της ψήφισής του ο νόμος για τον ορισμό του εκλογικού συστήματος και των (βασικών) εκλογικών περιφερειών. Η, κατά περίπτωση, ρυθμιζόμενη ύλη δεν φαίνεται, καταρχήν, να επιβάλλει και πάντως να δικαιολογεί την αντιμετώπιση υπό τις αυτές ποσοτικές προδιαγραφές

και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (το κείμενο της απόφασης είναι αναρτημένο στο [link](#)). Βλ. παραπάνω IV.8. Τη βασιμότητα αυτής της ερμηνευτικής προσέγγισης φαίνεται να επιβεβαιώνει η πρόταση αναθεώρησης της Νέας Δημοκρατίας τον Ιούνιο του 1997 για την απόλεια του «*δύναιτο*» από τη διατύπωση της διάταξης, η οποία όμως δεν έγινε δεκτή. Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος*, ό.π. (σημ. 28), σελ. 98 και Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 414.

³⁷⁴ Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 65 επ.· του ιδίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 52 επ.· Δ. Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, α. Επιτομή, 3^η έκδ., 1982, σελ. 293-294· του ιδίου, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 176-177· Γ. Κατρούγκαλο/Ηθ. Μαυρομούστακου, *Εκλογές και Σύστημα. Πέντε χρόνια μετά την αναθεώρηση του 2001*, 2006, σελ. 636· και Γ. Κασσιμάτη, *Οι βάσεις του πολιτεύματος*, ό.π., σελ. 350 επ.

υπερψήφισης, όταν μάλιστα η εισαγωγή της στο εξεταζόμενο ζήτημα αποτέλεσε, εν αιθρία, απόφαση της Ολομέλειας της Ζ΄ Αναθεωρητικής Βουλής³⁷⁵.

Στην, εν πολλοίς, εύλογη, τουλάχιστον ως προς τη στιγμή στην εξέλιξη της αναθεωρη- 126
τικής διαδικασίας που απασχόλησε τη συζήτηση, κριτική, η απάντηση εντοπίστηκε στο γεγονός ότι η οργάνωση της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος των εκτός Επικρατείας πολιτών, επειδή αφορά στην ίδια τη συγκρότηση και τη σύνθεση του εκλογικού σώματος, πρέπει να υπόκειται στην αρχή, ορθότερα *στον κανόνα, της συναίνεσης*³⁷⁶. Φαίνεται όμως να βάρυνε αποφασιστικά στην επιλογή του συνταγματικού νομοθέτη ο αριθμός των μελών της συγκεκριμένης κατηγορίας ψηφοφόρων και, ιδίως, η επίδραση που θα μπορούσε να έχει η ψήφος τους στο αποτέλεσμα της λαϊκής ετυμηνγορίας και την κατανομή των βουλευτικών εδρών³⁷⁷. Αν και δηλωτική μιας αντίληψης που διέτρεξε σε όλες τις φάσεις της την τρίτη αναθεώρηση του Συντάγματος και χαρακτήρισε το εγχείρημα, η απαίτηση της ειδικής πλειοψηφίας κατέστησε τον οργανικό νόμο, κυριολεκτικά, *όμηρο των διαθέσεων* της αντιπολίτευσης.

Η πρόωπη και, πολύ περισσότερο, η υπερψήφισή του από, τουλάχιστον, διακόσιους 127
(200) βουλευτές προϋποθέτουν, ακόμη και σε περιβάλλον άνετης κοινοβουλευτικής μονοκομματικής αυτοδυναμίας, υποχωρήσεις και απαιτούν παραχωρήσεις, αμφότερες συνήθως υπερβολικές και συχνά εμμονικές. Τούτο αποδείχθηκε πανηγυρικά στην πράξη με τις ατελέσφορες πρωτοβουλίες του 2009 και του 2018, αλλά και την επιτυχημένη, αλλά, εξ αρχής υπονομευμένη, του 2019. Η περιορισμένη συμμετοχή των εκτός Επικρατείας Ελλήνων στις διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις της 20^{ης}-21^{ης} Μαΐου και 24^{ης}-25^{ης} Ιουνίου 2023 θα σπρώξει, υπό την πίεση και των νωπών πολιτικών εξελίξεων, τα πράγματα στο άλλο άκρο.

Η άκριτη επιδίωξη της ουσιαστικά απροϋπόθετης εγγραφής στους ειδικούς εκλογικούς 128
καταλόγους δεν κατέλειπε χώρο για οποιαδήποτε συζήτηση σε, τουλάχιστον εξίσου,

³⁷⁵ Με τη θετική ψήφο διακοσίων εξήντα οκτώ (268) βουλευτών. Βλ. Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος*, ό.π. (σημ. 28), σελ. 288. Για τη συζήτηση στην Ολομέλεια, βλ. Ζ΄ Αναθεωρητική Βουλή, ό.π. (σημ. 36).

³⁷⁶ Βλ. Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 413 επ.

³⁷⁷ Σε μια αποστροφή του λόγου του την 17^η Οκτωβρίου 2019, κατά τη διάρκεια εκδήλωσης του ομίλου «Κύκλος Ιδεών» με θέμα: «Εκλογικό Σύστημα και Ψήφος των Αποδήμων: Νομοθετικές και Αναθεωρητικές δυνατότητες» (στο [link](#)), ο Ευ. Βενιζέλος, Υπουργός Πολιτισμού και Γενικός Εισηγητής της πλειοψηφίας στην τρίτη αναθεώρηση του Συντάγματος, διευκρίνισε την επιλογή της ειδικής πλειοψηφίας, αναφέροντας: «Γιατί ο νόμος αυτός αλλάζει το εκλογικό σώμα, άρα αλλάζει το ίδιο το πλαίσιο αναφοράς, επηρεάζει το θεμέλιο της λαϊκής κυριαρχίας».

σημαντικά ζητήματα για την άσκηση του δικαιώματος της ψήφου αυτής της κατηγορίας πολιτών, όπως είναι λ.χ. η χάραξη βασικών εκλογικών περιφερειών εξωτερικού ή η ανακήρυξη υποψηφίων και η επιλογή από συνδυασμούς τους ή η εξ αποστάσεως ψηφοφορία με παραδοσιακές, επιστολική, ή σύγχρονες, ηλεκτρονική, μεθόδους. Είναι απολύτως βέβαιον ότι στις επόμενες, χρονικά ακολουθούν οι Ευρωπαϊκές, εκλογές οι εντυπώσεις θα κερδηθούν άνετα, αναμένεται να ψηφίσουν πολλαπλάσιοι σε αριθμό Έλληνες πολίτες του εξωτερικού. Ωστόσο, θα εκφράσουν την εκλογική τους βούληση με διαδικασία ξεπερασμένη προ πολλού, σε συνθήκες που αλλοιώνουν την εκδήλωση της προτίμησής τους και υπό όρους που θέτουν ευθέως σε αμφισβήτηση τη γνήσια αντιπροσώπευση.

γ. Επιστολική ψήφος και κάθε άλλο πρόσφορο μέσο

- 129 Στην τρίτη αναθεώρηση του Συντάγματος, το 2001, προτάθηκε από το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα η εισαγωγή της επιστολικής ψήφου, προκειμένου να ενδυναμωθούν οι αρχές της λαϊκής κυριαρχίας, της καθολικής ψηφοφορίας, της ισοδυναμίας της ψήφου, καθώς επίσης της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέληση, οι οποίες, όπως επισημάνθηκε στην εισηγητική έκθεση της πρότασής του, έχουν καθοριστική σημασία για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των πολιτών και της συμμετοχής τους στα κοινά³⁷⁸. Με την πρωτοβουλία, όπως αναφέρθηκε στην έκθεση της οικείας επιτροπής της προτείνουσας Βουλής, επιδιώχθηκε να διευκρινιστεί ότι η εξ αποστάσεως ψηφοφορία με αυτή τη μορφή των εκτός Επικρατείας πολιτών δεν εμποδίζεται από την αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών³⁷⁹. Η ίδια επιτροπή, τούτη τη φορά της Ζ΄ Αναθεωρητικής Βουλής, στην εισήγησή της προς την Ολομέλεια θα περιλάβει δύο προσθήκες, τη δυνατότητα ψηφοφορίας και με κάθε άλλο πρόσφορο μέσο και την απαίτηση η καταμέτρηση και η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων να διενεργείται όποτε γίνεται τούτο και σε ολόκληρη την Επικράτεια³⁸⁰. Οι προσθήκες έγιναν δεκτές, η τελική πρόταση υιοθετήθηκε χωρίς μεταβολή και αποτέλεσε τη νέα πρότ. 3 της παρ. 4 του άρθρου 51 Σ.

- 130 Η έκφραση της προτίμησης του εκλογικού σώματος από τα εκτός της χώρας μέλη του

³⁷⁸ Βλ. την εισηγητική έκθεση της πρότασης, σε Γ. Σωτηρέλη/Θ. Ξηρό, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος*, ό.π. (σημ. 28), σελ. 64-65.

³⁷⁹ *Ibidem*, σελ. 158.

³⁸⁰ *Ibidem*, σελ. 188.

προσλαμβάνει, γενικά και συγκριτικά, στην πράξη τρεις μορφές, την *αυτοπρόσωπη εμφάνιση* στο εκλογικό τμήμα που βρίσκονται ή κατοικούν, την *επιστολική ψήφο* και την *ψήφο διά αντιπρόσωπου*³⁸¹. Δεδομένου ότι η πρώτη είναι η παραδοσιακά κρατούσα και η τρίτη πρέπει να αποκλειστεί, αφού αντίκειται στην αρχή της άμεσης ψηφοφορίας, απομένει διαθέσιμη στον κοινό νομοθέτη η επιστολική ψήφος. Η εισαγωγή της, αυτοτελώς ή συνδυαστικά, δεν κωλύεται συνταγματικά, αρκεί να διασφαλίζονται η *μυστικότητα* και η *γνησιότητα της εκφρασμένης λαϊκής θέλησης*, καθώς η προστασία των προσωπικών δεδομένων κάθε ψηφοφόρου. Τούτο αναγνωρίζεται από τον αναθεωρητικό νομοθέτη, ο οποίος συνδέει, ευθέως την πρωτοβουλία του με την ταυτόχρονη διενέργεια των βουλευτικών εκλογών. Η ομώνυμη αρχή, όπως ήδη εκτέθηκε αναλυτικά³⁸², εντοπίζει, κατά τόπον, το κανονιστικό της ενδιαφέρον αποκλειστικά στη χώρα. Γι' αυτό, δεν καταλαμβάνει και την ψηφοφορία στο εξωτερικό.

Ακόμη, λοιπόν, και αν η επιστολική ψήφος προκρινόταν για την άσκηση του ενεργητικού πολιτικού δικαιώματος των εκτός Επικρατείας πολιτών και η εκλογική τους προτίμηση εκφραζόταν, δι' αυτής, σε χρονική στιγμή διάφορη της ψηφοφορίας, δεν τίθεται οποιοδήποτε ζήτημα συμβατότητάς της με τον κανόνα του ταυτόχρονου. Συνεπώς, η προσθήκη του αναθεωρητικού νομοθέτη δεν απαιτούνταν και πάντως *δεν εισφέρει κανονιστικά*. Το ίδιο ισχύει, κατά βάση, με τη γενικόλογη αναφορά σε άλλο πρόσφορο μέσο. Και τότε, δηλαδή κατά την εκδήλωση της αναθεωρητικής πρωτοβουλίας, και σήμερα δεν υφίσταται τέτοιο μέσο που να αξιοποιείται διεθνώς για την έκφραση της λαϊκής θέλησης. Αλλά και όποτε καταστεί διαθέσιμο, η επιλογή του καταλείπεται στην ελεύθερη βούληση του κοινού νομοθέτη. Η *ηλεκτρονική ψηφοφορία* θα μπορούσε, ενδεχομένως, να τον απασχολήσει στο, απώτερο τουλάχιστον, μέλλον, όταν διασφαλιστούν, επαρκώς, η προσωπική και η μυστική ψήφος αλλά και η γνησιότητα των επιλογών του κάθε ψηφοφόρου. Είναι προφανές ότι ως διαθέσιμο μέσο για την έκφραση της λαϊκής θέλησης θα καταλάβει, προνομιακά αλλά όχι αποκλειστικά, την ψηφοφορία των εκτός Επικρατείας Ελλήνων πολιτών. Τέλος, καθαυτή αυτονόητη, με στέρεη, ερμηνευτικά, συνταγματική θεμελίωση, και, γι' αυτό, ιδίως με αμιγώς αναγνωριστική επενέργεια πρέπει να θεωρείται η απαίτηση η καταμέτρηση και η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων της ηλεκτρονικής ψηφοφορίας να διενεργούνται ταυτόχρονα εντός και εκτός της χώρας.

³⁸¹ Βλ. Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 411-412.

³⁸² Βλ. παραπάνω υπό 4.Α.

δ. Ο οργανικός νόμος

132 Η άπρακτη παρέλευση σαράντα πέντε ετών εωσότου θεσπιστεί ο οργανικός νόμος δεν αποτέλεσε τη συνέπεια της αδράνειας του κοινού νομοθέτη να ανταποκριθεί στην παρασχεθείσα συνταγματική εξουσιοδότηση. Καθόλη τη μακρά διάρκεια της περιόδου αναλήφθηκαν σχετικές πρωτοβουλίες και από την αντιπολίτευση και από την κυβέρνηση, αλλά η τύχη τους υπήρξε, εξαρχής, προδιαγεγραμμένη. Η προέλευση των πρώτων δεν κατέλειπε στην ουσία κανένα ρεαλιστικό περιθώριο υπερψήφισης. Εξάλλου, η όψιμη απαίτηση της ειδικής πλειοψηφίας των δύο τρίτων (2/3) του όλου αριθμού των βουλευτών δεν κατέστη, όπως αναμενόταν, δυνατή σε περιβάλλον οξείας πολιτικής αντιπαράθεσης και έντασης. Τέλος, η προώθηση του ν. 4648/2019 υπήρξε το αποτέλεσμα πολιτικής συμφωνίας. Η, πάση θυσία, εξασφάλιση ευρύτατης συναίνεσης επιτεύχθηκε με υποχωρήσεις και παραχωρήσεις, υπονομεύοντας όμως τη συμμετοχή και τους όρους άσκησης του δικαιώματος της ψήφου.

i. Οι ατελέσφορες πρωτοβουλίες

Οι προτάσεις νόμου³⁸³

133 Όταν η συνταγματική διάταξη εισάγεται με πρωτοβουλία της πλειοψηφίας, δεν είναι προφανώς σύνηθες η προώθηση του οργανικού νόμου να αφήνεται στην αντιπολίτευση. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης μεταπολιτευτικά βουλευτικής περιόδου υποβλήθηκαν τρεις σχετικές προτάσεις νόμου. Μόνον η μία, και η πρώτη χρονικά, συζητήθηκε στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή και απορρίφθηκε. Η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των εκτός Επικρατείας Ελλήνων πολιτών απασχόλησε, επίσης, τη Βουλή κατά την τροποποίηση της εκλογικής νομοθεσίας ή στο πλαίσιο του κοινοβουλευτικού ελέγχου³⁸⁴. Αν και η οργάνωσή του αντιμετωπίστηκε, καταρχήν, θετικά, δεν θα ακολουθήσει η νομοθέτησή της.

134 Η πρώτη πρόταση νόμου της κοινοβουλευτικής ομάδας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, υπογεγραμμένη από το σύνολο των μελών της, κατατέθηκε την 14^η Ιουνίου 1978. Η άσκηση του δικαιώματος της ψήφου των πολιτών που

³⁸³ Βλ. Γ. Δρόσο, *Το δικαίωμα ψήφου των εκτός Επικρατείας Ελλήνων*, ό.π., σελ. 68 επ. και για το πλήρες κείμενό τους, σελ. 330 επ.

³⁸⁴ Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 25 επ. και Γ. Δρόσο, *Το δικαίωμα ψήφου των εκτός Επικρατείας Ελλήνων*, ό.π., σελ. 41 επ.

βρίσκονται έξω από τα όρια της Επικράτειας οργανώθηκε στο άρθρο 4 και περιλάμβανε την παροχή εξουσιοδότησης για την έκδοση, εντός τακτής και αποκλειστικής προθεσμίας έξι (6) μηνών, προεδρικού διατάγματος, μετά από πρόταση του Υπουργού Εσωτερικών, με αντικείμενο τον καθορισμό των σχετικών διαδικασιών. Δεδομένου ότι ο συνταγματικός νομοθέτης απαιτεί, εξ αρχής, οργανικό νόμο³⁸⁵, ο οποίος συζητείται και ψηφίζεται αποκλειστικά από την Ολομέλεια της Βουλής³⁸⁶, η επιλογή της εξουσιοδότησης πάσχει³⁸⁷. Η πρωτοβουλία είχε, λοιπόν, *αμιγώς συμβολική* σημασία.

Διανύοντας την τελευταία Τακτική Σύνοδο της ίδιας βουλευτικής περιόδου και **135** λίγους μήνες πριν από την αναμενόμενη, εν πολλοίς προεξοφλημένη, κυβερνητική αλλαγή κατατέθηκαν δύο ακόμη προτάσεις νόμου. Η πρώτη, την 12^η Ιανουαρίου 1981 από τη Β. Τσουδερού, περιλάμβανε πέντε (5) άρθρα και ρύθμιζε σε πολύ γενικές γραμμές ορισμένα μόνο σημεία της διαδικασίας. Οι δικαιούχοι, οι Έλληνες εκλογείς που βρίσκονται την ημέρα των βουλευτικών εκλογών εκτός της χώρας, ψηφίζουν σε εκλογικά τμήματα που ορίζονται στα γραφεία των προξενείων ή, ελλείψει αυτών, στους ναούς της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας του Χριστού και με εφορευτικές επιτροπές, οριζόμενες από τον οικείο πρέσβη, επιλέγουν συνδυασμό από εκείνους της βασικής εκλογικής περιφέρειας της εγγραφής τους στους εκλογικούς καταλόγους της, όχι όμως και υποψηφίους τους, τα αποτελέσματα τηλεγραφούνται στον οικείο πρέσβη και αυτός τα προωθεί στο Υπουργείο Εσωτερικών, ενώ κατά τα λοιπά εφαρμόζονται οι διατάξεις τους εκλογικού νόμου.

Τέλος, η πρόταση νόμου της 3^{ης} Απριλίου 1981 δέκα πέντε (15) βουλευτών του **136** Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος είχε περισσότερο ενδιαφέρον ως καταγραφή της βούλησης για την προώθηση του οργανικού νόμου από τη νέα, σε λίγους μήνες, κυβέρνηση, μέλη της οποίας αναμένονταν, τουλάχιστον, ορισμένοι από τους υπογράφοντες. Στα επτά (7) άρθρα της οργανώνονταν η άσκηση του δικαιώματος της ψήφου των Ελλήνων που διαμένουν μονίμως εκτός της χώρας και των ναυτολογημένων σε πλοία με Ελληνική σημαία, σε ακτοπλοϊκά σκάφη ή σε πλοία ακτοπλοϊκών γραμμών

³⁸⁵ Άρθρο 51 παρ. 4 εδάφ. Β' Σ./1975.

³⁸⁶ Άρθρο 72 παρ. 1 Σ./1975.

³⁸⁷ Δεν αποτελούσε, όπως εκ παραδρομής μάλλον είχε εκληφθεί, βλ. Γ. Δρόσο, *Το δικαίωμα ψήφου των εκτός Επικρατείας Ελλήνων*, ό.π., σελ. 69, «... διάταξη που έχει περίπου τον χαρακτήρα νόμου πλαισίου κατά την έννοια του άρθρου 43 παρ. 4 του Συντάγματος».

ή σε μεσογειακά κρουαζιερόπλοια. Ψηφίζουν την ίδια ημέρα με τους ψηφοφόρους στην Ελλάδα, αφού εγγραφούν σε ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, και επιλέγουν συνδυασμό της βασικής εκλογικής τους περιφέρειας. Οι λεπτομέρειες αφήνεται να καθοριστούν σε προεδρικό διάταγμα.

Η πρώτη κυβερνητική πρωτοβουλία (2009)³⁸⁸

137 Στο νέο θεσμικό περιβάλλον, όπως είχε διαμορφωθεί μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, εκδηλώνεται η πρώτη κυβερνητική πρωτοβουλία. Οι βασικές επιλογές του σχεδίου του οργανικού νόμου οριστικοποιήθηκαν αμέσως μετά την εκλογική αναμέτρηση της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 2007 και οι λοιπές, κοινοβουλευτικά εκπροσωπούμενες, πολιτικές δυνάμεις κλήθηκαν, στο πλαίσιο του Εθνικού Συμβουλίου Εξωτερικής Πολιτικής, να συμφωνήσουν. Οι αντιρρήσεις και η κριτική τους επικεντρώθηκαν, κυρίως, στην *προτίμηση* των ψηφοφόρων αυτής της κατηγορίας μεταξύ των συνδυασμών της βασικής εκλογικής περιφέρειας, στους εκλογικούς καταλόγους της οποίας είναι εγγεγραμμένοι, στην επίδραση της ψήφου τους για την *κατανομή* των βουλευτικών εδρών, καθώς επίσης στη διασφάλιση της *μυστικότητας* της ψηφοφορίας και της *γνήσιας έκφρασης της λαϊκής θέλησης*, σε κάθε περίπτωση και, ιδίως, εάν προκρινόταν η επιστολική ψήφος. Η πλειονότητα των κομμάτων της αντιπολίτευσης ζήτησε, τέλος, τη σύσταση *διακριτής βασικής εκλογικής* περιφέρειας, όπου θα ψηφίζουν οι εκτός Επικρατείας πολίτες και θα αναδεικνύονται οι εκπρόσωποί τους. Με την εξαίρεση του τελευταίου, η κυβέρνηση, έχοντας θέσει εξαρχής ως προτεραιότητα την υπερψήφιση της νομοθετικής της πρωτοβουλίας, προχώρησε στην *αναμόρφωση* των επίμαχων σημείων για πολιτικούς, ιδίως, λόγους.

138 Το σχέδιο νόμου κατατέθηκε στη Βουλή την 19^η Φεβρουαρίου 2009. Οργάνωνε την άσκηση του δικαιώματος της ψήφου όλων όσοι την ημέρα των γενικών βουλευτικών εκλογών *βρίσκονται εκτός της Επικρατείας*, ψηφίζοντας με βάση ειδικούς εκλογικούς καταλόγους στις κατά τόπους πρεσβείες ή στα προξενικά καταστήματα, στα κτίρια Ελληνικών αρχών ή υπηρεσιών, στα ανεξάρτητα γραφεία ιερών ναών της Ορθόδοξης Ελληνικής Εκκλησίας και στα κτίρια ή στα καταστήματα Ελληνικών κοινοτήτων, συλλόγων και άλλων οργανώσεων. Οι δικαιούχοι εκφράζουν την προτίμησή τους, επιλέγοντας μεταξύ των συνδυασμών που είχαν καταρτίσει ψηφοδέλτιο Επικρατείας, το οποίο

³⁸⁸ Βλ., αναλυτικά, Θ. Ξηρό, *Από τη Siemens στο Βατοπέδιο*, 2010, σελ. 104 επ.

θα περιλάμβανε υποχρεωτικά, χωρίς όμως να καθορίζεται και η σειρά αναγραφής τους, τρεις (3) υποψηφίους με δεκαετή, τουλάχιστον, παραμονή στο εξωτερικό³⁸⁹. Η διεξαγωγή της ψηφοφορίας, η διαλογή των ψηφοδελτίων και η ενσωμάτωσή τους στα γενικά αποτελέσματα διέπονται, κατά βάση, από τις αντίστοιχες ρυθμίσεις για τους ετεροδημότες³⁹⁰.

Η απαιτούμενη συνταγματικά ειδική πλειοψηφία για την υπερψήφηση του νομοσχε- 139
δίου επέβαλε, υπό τον επικρατούντα συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων στη Βουλή, τη σύμπραξη της συμπολίτευσης και, τουλάχιστον, της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Ωστόσο, η άρνηση της τελευταίας να συμφωνήσει σε βασικές επιλογές καθόρισαν, εκ των προτέρων, την τύχη του³⁹¹. Η Νέα Δημοκρατία καθόλη τη διάρκεια της επεξεργασίας του σχεδίου τόσο στην οικεία διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή όσο και στην Ολομέλεια, στη συνεδρίαση της οποίας θα πάρει τον λόγο και ο Πρωθυπουργός *Κ. Καραμανλής*³⁹², περιορίστηκε να «χρεώνει» στο Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα την προδιαγεγραμμένη ατελέσφορη κατάληξη του εγχειρήματος, σε μια προφανή προσπάθεια να το καταστήσει υπόλογο για την τελική έκβαση. Με την ολοκλήρωση της συζήτησης του νομοσχεδίου επί της αρχής η αξιωματική αντιπολίτευση ζήτησε τη

³⁸⁹ Άρθρο 2 παρ. 6α. Εξάλλου, ως θετικό προσόν εκλογιμότητας προβλέφθηκε η διαμονή στο εξωτερικό επί μία δεκαετία πριν από την ανακήρυξη (άρθρο 2 παρ. 6β).

³⁹⁰ Στο τέλος της εισαγωγής της αιτιολογικής έκθεσης του νομοσχεδίου ο κοινός νομοθέτης ομολογεί, αμύχανα, ότι με τις ρυθμίσεις του «καθιερώνει ένα είδος μεταβατικής περιόδου εφαρμογής για την προώθηση του όλου θεσμού, κατά την οποία θα τεθούν οι βάσεις για την περαιτέρω εξέλιξη του κυρίως προς δύο κατευθύνσεις, της διερεύνησης της μελλοντικής καθιέρωσης δυνατότητας εκλογής αντιπροσώπων των αποδήμων, ανά περιφέρεια εξωτερικού, και της υιοθέτησης της μεθόδου άσκησης του εκλογικού δικαιώματος από τους αποδήμους με επιστολική ψήφο» (σελ. 2).

³⁹¹ Με την έναρξη της επεξεργασίας του σχεδίου νόμου στην Ολομέλεια η αξιωματική αντιπολίτευση υπέβαλε ένσταση αντισυνταγματικότητας, σύμφωνα με το άρθρο 100 ΚτΒ., επικαλούμενη παραβίαση του άρθρου 54 Σ., επειδή δεν καθιερώνονταν βασικές εκλογικές περιφέρειες αποδήμων και δεν προβλέφθηκε ο αριθμός των βουλευτών που θα εκλέγεται από αυτούς. Υποστηρίχθηκε, επίσης, ότι το σχέδιο νόμου δεν έπρεπε να κατατεθεί στη Βουλή, αφού τα περισσότερα κόμματα της αντιπολίτευσης είχαν, εξ αρχής, διαφωνήσει με το περιεχόμενό του, και, γι' αυτό, δεν θα μπορούσε να εξασφαλίσει την ειδική πλειοψηφία που απαιτείται συνταγματικά για την υπερψήφισή του. Η ένσταση τελικά απορρίφθηκε. Για τη συζήτησή της, βλ. Πρακτικά Βουλής, ΙΒ΄ Περίοδος-Σύνοδος Β΄, Συνεδρίαση ΠΙΕ΄, Τετάρτη 1 Απριλίου 2009, σελ. 7663 επ.

³⁹² Ο.π., Συνεδρίαση ΡΙΣΤ΄, Πέμπτη 2 Απριλίου 2009, σελ. 7745 επ.

διεξαγωγή ονομαστικής ψηφοφορίας, θα υπερψηφίσουν μόλις εκατό πενήντα εννέα (159) βουλευτές³⁹³ και, μοιραία, η επεξεργασία του θα διακοπεί³⁹⁴.

Η δεύτερη κυβερνητική πρωτοβουλία (2018-2019)³⁹⁵

- 140** Σε κλίμα πρωτόγνωρης πολιτικής έντασης που προκάλεσε η πρωτοβουλία της κυβέρνησης να καθιερώσει το *αναλογικό εκλογικό σύστημα* στις αυτοδιοικητικές εκλογές, τη δημόσια συζήτηση στο τέλος της Άνοιξης του 2018 απασχόλησε, επίσης, η «τριχοτόμηση» της βασικής εκλογικής περιφέρειας Β΄ Αθηνών και η «διχοτόμηση» της βασικής εκλογικής περιφέρειας Αττικής. Η Νέα Δημοκρατία, διά του νέου Προέδρου της, συνέδεσε την υιοθέτηση της σχετικής πρότασης με την *οργάνωση της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος των εκτός Επικρατείας πολιτών*. Ο Υπουργός Εσωτερικών δεν ήταν, καταρχήν, αρνητικός στην προοπτική προώθησης του οργανικού νόμου, αλλά είχε διαφορετικό σχεδιασμό. Έτσι, προχώρησε, νομοθετικά, στην κατάτμηση των παραπάνω βασικών εκλογικών περιφερειών και συνέστησε *επιτροπή*, υπό τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου και μέλη ανώτατα στελέχη του, εκπρόσωπο του Συνηγόρου του Πολίτη και έξι (6) ειδικούς επιστήμονες ή εμπειρογνώμονες³⁹⁶.
- 141** Η δωδεκαμελής επιτροπή συγκροτήθηκε τη 10^η Οκτωβρίου 2018, οι εργασίες της ξεκίνησαν την 22^η Οκτωβρίου 2018 και η ολοκλήρωσή τους προβλέφθηκε, *ex lege*, εντός

³⁹³ Όλοι οι παρόντες της Νέας Δημοκρατίας, μεταξύ των οποίων και ο Πρωθυπουργός, και του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού, ενώ καταψήφισαν εκατόν έξι (106) βουλευτές, οι παρόντες του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος, του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος και του Συνασπισμού της Ριζοσπαστικής Αριστεράς. Ο βουλευτής του τελευταίου Γρ. Ψαριανός και ο ανεξάρτητος Π. Τατούλης θα δηλώσουν «παρών». Για το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, βλ. ό.π., Συνεδρίαση ΡΙΘ΄, Τρίτη 7 Απριλίου 2009, σελ. 7994 επ.

³⁹⁴ Ανακοινώνοντας το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, ο Πρόεδρος της Βουλής Δ. Σιούφας θα επισημάνει: «... Συνεπώς, το νομοσχέδιο του Υπουργείου Εσωτερικών "Άσκηση του εκλογικού δικαιώματος, κατά τις γενικές βουλευτικές εκλογές, από τους Έλληνες εκλογείς που διαμένουν στο εξωτερικό" δεν γίνεται δεκτό επί της αρχής και δεν έχει κανένα απολύτως νόημα η συνέχιση της συζήτησης επί των άρθρων αυτού του νομοσχεδίου», ό.π., σελ. 8006.

³⁹⁵ Βλ., αναλυτικά, Θ. Ξηρό, *Το εκλογικό δικαίωμα*, ό.π., σελ. 78 επ.

³⁹⁶ Το έργο της επιτροπής ορίστηκε *ex lege* [άρθρο 256 παρ. 2 του ν. 4555/2018 (Α΄ 133)] και της ανατέθηκε «η καταγραφή και η αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης αναφορικά με τον αριθμό των Ελλήνων εκλογέων, που κατοικούν στο εξωτερικό, τις θεσμικές, οικονομικές, τεχνικές και πολιτικές παραμέτρους που σχετίζονται με το ζήτημα της ψήφου αυτών, τις ενδεχόμενες διαφορετικές δικαιοπολιτικές λύσεις, που προκρίνονται για κάθε κατηγορία εκλογέων, καθώς και την επεξεργασία και εισήγηση προς τον Υπουργό Εσωτερικών μίας ή περισσότερων εναλλακτικών προτάσεων για την ενεργοποίηση της σχετικής συνταγματικής πρόβλεψης».

πέντε (5) μηνών, με δυνατότητα άπαξ παράτασης για έναν ακόμη μήνα³⁹⁷. Στις αρχές Φεβρουαρίου 2019 σε αποκλειστικό της δημοσίευμα καθημερινή πρωινή εφημερίδα εμφάνιζε τους δύο επιστήμονες-μέλη, οι οποίοι είχαν την αναφορά τους ή στενές σχέσεις με την αξιωματική και την ελάσσονα αντιπολίτευση, να διαφωνούν με την επιλογή της πλειοψηφίας των μελών της επιτροπής η ψήφος των εκτός Επικρατείας πολιτών να υπολογίζεται μόνο για την ανάδειξη των τριών (3) αντιπροσώπων τους στη Βουλή³⁹⁸ και *όχι στη συνολική εκλογική δύναμη κάθε συνδυασμού*. Θα ακολουθήσουν τρεις μήνες σιωπής και λίγες ημέρες πριν από την ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας των Ευρωπαϊκών και του πρώτου γύρου των αυτοδιοικητικών εκλογών διέρρευσε στον Τύπο η πρόταση (της επιτροπής)³⁹⁹. Το περιεχόμενό της επιβεβαίωσε το δημοσίευμα ως προς την προσμέτρηση της ψήφου και την επίδραση της ετυμγορίας της συγκεκριμένης κατηγορίας ψηφοφόρων στο συνολικό εκλογικό αποτέλεσμα⁴⁰⁰.

Οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις, πυροδοτούμενες από το, εν πολλοίς, προεξοφλη- 142 μένο αποτέλεσμα των εκλογών για την ανάδειξη των Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, δεν θα επιτρέψουν η πρόταση της επιτροπής να πάρει τη μορφή σχεδίου νόμου. Θα κατατεθεί όμως στη Βουλή ως πρόταση νόμου την 23^η Σεπτεμβρίου 2019⁴⁰¹, φέροντας τις υπογραφές του συνόλου των μελών της νέας κοινοβουλευτικής ομάδας του Συνασπισμού της Ριζοσπαστικής Αριστεράς και ήδη αξιωματικής αντιπολίτευσης. Αρκετές από τις προτεινόμενες ρυθμίσεις επαναλαμβάνουν, ακριβώς μετά την παρέλευση δέκα ετών, όσα είχαν περιληφθεί στην πρώτη απόπειρα θέσπισης του οργανικού νόμου από τη Νέα Δημοκρατία. Συγκεκριμένα, το εκλογικό

³⁹⁷ Άρθρο 256 παρ. 5 του ν. 4555/2018.

³⁹⁸ Το δημοσίευμα και την ταυτότητα των διαφωνούντων θα επιβεβαιώσει με επιστολή του στην ίδια εφημερίδα μέλος της ειδικής επιτροπής. Βλ. Επιστολή Ν. Αλιβιζάτου στην «Κ»: *Για την ψήφο των αποδήμων*, διαθέσιμο στο [link](#).

³⁹⁹ Βλ. Γ. Λυκουρέντζο/Φ. Κλαυδιανού, *Πώς θα ψηφίσουν οι απόδημοι*, Realnews 05.05.2019, σελ. 11.

⁴⁰⁰ Το ίδιο θα επαναλάβει μερικές εβδομάδες αργότερα το μέλος της επιτροπής Ν. Αλιβιζάτος, *Ψήφος των αποδήμων: ας μη χαθεί και αυτή η ευκαιρία*, Η Καθημερινή 02.09.2019, σελ. 7.

⁴⁰¹ Υπό τον τίτλο: «Ψήφος αποδήμων-Διευκόλυνση της άσκησης του δικαιώματος του εκλέγειν των εκτός επικρατείας Ελλήνων και Ελληνίδων εκλογέων». Πρόταση νόμου με τον ίδιο ακριβώς τίτλο και υπογεγραμμένη από το σύνολο των μελών της κοινοβουλευτικής του ομάδας θα καταθέσει δέκα ημέρες αργότερα και το ΜέΡΑ25. Από τις ρυθμίσεις που περιέχει, αναφέρονται η σύσταση επτά (7) Εκλογικών Περιφερειών Αποδήμων Ελλήνων με μεταβλητό αριθμό βουλευτών, συναρτώμενο με το κλάσμα των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους προς τον αριθμό των εκλογέων, πολλαπλασιαζόμενο με το τριακόσια (300), δηλαδή τον συνολικό αριθμό των βουλευτών του Εθνικού Κοινοβουλίου (άρθρο 4 παρ. 1 και 3).

δικαίωμα ασκούν οι πολίτες που κατοικούν μόνιμα ή διαμένουν προσωρινά εκτός της χώρας⁴⁰², εφόσον εγγραφούν σε ειδικούς εκλογικούς καταλόγους⁴⁰³, η ψηφοφορία μπορεί να διεξαχθεί τέσσερις ημέρες πριν από την Κυριακή ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας στη χώρα⁴⁰⁴, ο εκλογέας προσέρχεται και ψηφίζει αυτοπροσώπως⁴⁰⁵, δεν εκφράζει την προτίμησή του σε υποψηφίους, αλλά επιλέγει μεταξύ των συνδυασμών που καταρτίζουν ψηφοδέλτιο Επικρατείας⁴⁰⁶, το οποίο περιέχει δύο ξεχωριστούς καταλόγους, ο ένας με τρεις (3), τουλάχιστον, υποψηφίους εξωτερικού, και οι έδρες κατανέμονται με βάση τον αριθμό των εγκύρων ψηφοδελτίων κάθε συνδυασμού⁴⁰⁷. Η πρόταση νόμου δεν θα απασχολήσει τη Βουλή, αφού η πολιτική συμφωνία του συνόλου σχεδόν των πολιτικών δυνάμεων θα εξασφαλίσει τη συνταγματικά καθορισμένη ειδική πλειοψηφία και, συνακόλουθα, την υπερψήφιση του σχεδίου του οργανικού νόμου που κατατέθηκε λίγες εβδομάδες αργότερα στη Βουλή.

ii. Η πολιτική συμφωνία (ν. 4648/2019)⁴⁰⁸

143 Ως αξιωματική αντιπολίτευση η Νέα Δημοκρατία υπό τη νέα της ηγεσία είχε καταθέσει δύο, κατά βάση, πανομοιότυπες προτάσεις νόμου, την πρώτη στις 8 Απριλίου 2016⁴⁰⁹ και τη δεύτερη στις 23 Οκτωβρίου 2017⁴¹⁰, για την οργάνωση της άσκησης του δικαιώματος ψήφου των εκτός Επικρατείας πολιτών. Και μπορεί να μην απασχόλησαν την οικεία αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή έως τη λήξη της ΙΖ΄ Βουλευτικής Περιόδου, αποτέλεσαν όμως τη βάση για την επεξεργασία του σχεδίου του οργανικού νόμου, όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας μετά την εκλογική αναμέτρηση της 7^{ης} Ιουλίου 2019. Η κυβερνητική πρόταση οριστικοποιήθηκε σε σύσκεψη υπό τον *Κ. Μητσοτάκη* την Πέμπτη 3 Οκτωβρίου 2019. Ωστόσο, η συνταγματική απαίτηση της υπερψήφισής της από την ειδική πλειοψηφία των δύο τρίτων (2/3) του όλου αριθμού των Βουλευτών, επέβαλε *ευρύτερες συναινέσεις*.

⁴⁰² Άρθρο 1 παρ. 1.

⁴⁰³ Άρθρο 4.

⁴⁰⁴ Άρθρο 1 παρ. 2.

⁴⁰⁵ Άρθρο 13.

⁴⁰⁶ Άρθρο 10.

⁴⁰⁷ Άρθρο 19 παρ. 3.

⁴⁰⁸ Βλ., αναλυτικά, Θ. Ξηρό, *Το εκλογικό δικαίωμα*, ό.π., σελ. 88 επ.

⁴⁰⁹ «Άσκηση του εκλογικού δικαιώματος κατά τις βουλευτικές εκλογές του Απόδημου Ελληνισμού και εκλογέων που βρίσκονται στην αλλοδαπή», διαθέσιμο στο [link](#).

⁴¹⁰ Με τον ίδιο ακριβώς τίτλο (ό.π.), διαθέσιμο στο [link](#).

Αναζητήθηκαν, καταρχήν, σε διαδοχικές συναντήσεις του Πρωθυπουργού με τους πολιτικούς αρχηγούς την Παρασκευή 11 Οκτωβρίου 2019. Οι θέσεις της αντιπολίτευσης ήταν, εν πολλοίς, ήδη γνωστές. Ο Συνασπισμός της Ριζοσπαστικής Αριστεράς *αντιτίθετο εξαρχής* στην προσμέτρηση της ψήφου των εκτός Επικρατείας πολιτών στο συνολικό εκλογικό αποτέλεσμα και στην προοπτική των ανοικτών εκλογικών καταλόγων, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος *απέκλειε*, παγίως, την επιστολική ψήφο και θεωρούσε ότι το εκλογικό δικαίωμα μπορούν να ασκούν μόνον όσοι υπόκεινται στο σύνολο των *υποχρεώσεων*, ιδίως των οικονομικών, προς την Πολιτεία⁴¹¹, ενώ το Κίνημα Αλλαγής κινούνταν στην αντίθετη ακριβώς κατεύθυνση και, επιπλέον, προέκρινε τη σύσταση «εκλογικών περιφερειών αποδήμων». Οι επικεφαλής των κομμάτων της αντιπολίτευσης δύσκολα θα μπορούσαν μεν να «μπλοκάρουν πολιτικά» την κυβερνητική πρωτοβουλία, δεν τους καταλείπονταν όμως πολλά περιθώρια αναδίπλωσης στις βασικές τους θέσεις τους. Τούτο επιβεβαιώθηκε στο τέλος των συναντήσεων. Αν, λοιπόν, η κυβερνητική πλειοψηφία, ήθελε να εξασφαλίσει ευρύτατες συναινέσεις, ήταν υποχρεωμένη σε *παραχωρήσεις* και η επιδιωκόμενη *πολιτική συμφωνία* αφέθηκε να επιτευχθεί στο πλαίσιο των συζητήσεων στη *διακομματική επιτροπή*⁴¹².

Πριν από τη σύγκλησή της ο Πρωθυπουργός μιλώντας σε ιδιωτικό τηλεοπτικό σταθμό **144** θα *εγκαταλείπει* την επιλογή της επιστολικής ψήφου και θα αναφερθεί στη *διευκόλυνση* όσων εκτός Επικρατείας Ελλήνων πολιτών έχουν σχέση με τη χώρα, αλλά και ο Υπουργός Εσωτερικών θα σπεύσει να συμφωνήσει με τους δύο βασικούς όρους που έθεσε το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας για τον καθορισμό όσων εγγράφονται στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, δηλαδή στην κατοχή Αριθμού Φορολογικού Μητρώου και την απουσία τους από τη χώρα για χρονικό διάστημα όχι μικρότερο των τριάντα ετών. Αντιθέτως, θα επιμένει στην προσμέτρηση της ψήφου τους στο συνολικό εκλογικό αποτέλεσμα, τούτο αποτελούσε, άλλωστε, σταθερή κυβερνητική επιλογή. Στην πρώτη συνεδρίαση της διακομματικής επιτροπής, την Τετάρτη 16 Οκτωβρίου 2019, επιβεβαιώθηκαν οι θέσεις των συμμετεχόντων, φάνηκε πάντως

⁴¹¹ Η συμπόρευση του Συνασπισμού της Ριζοσπαστικής Αριστεράς και του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, αθροιζόμενη στους εκατόν ένα (101) βουλευτές, αρκούσε για να «μπλοκάρει» την υπερψήφιση του σχεδίου του οργανικού νόμου.

⁴¹² Τη Δευτέρα 14 Οκτωβρίου 2019 ο Υπουργός Εσωτερικών κάλεσε με επιστολή του τα πολιτικά κόμματα να ορίσουν τους εκπροσώπους τους στη διακομματική επιτροπή.

να συμπίπτουν στην άποψη η όποια πολιτική συμφωνία να *μην απασχολήσει την εν εξελίξει* αναθεωρητική διαδικασία⁴¹³.

145 Η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Εσωτερικών, αποδεικνύοντας την κυβερνητική βούληση για την επιτυχή έκβαση των εργασιών της διακομματικής, θα επεξεργαστεί *αναμορφωμένη πρόταση* στα τέσσερα σημεία που είχαν εντοπιστεί οι διαφοροποιήσεις της αντιπολίτευσης⁴¹⁴ και θα συζητηθεί στη συνεδρίαση της Δευτέρας 21 Οκτωβρίου 2019. Ήδη από τις προηγούμενες ημέρες δημοσιεύματα στον Τύπο, έφεραν τον Συνασπισμό της Ριζοσπαστικής Αριστεράς να μεταβάλλει τη στάση του ως προς την προσμέτρηση της ψήφου των εκτός Επικρατείας πολιτών για πολιτικούς, κατά βάση, λόγους. Η επιμονή του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος να τεθεί μέγιστος χρόνος απουσίας από τη χώρα και η απόρριψη της δυνατότητας να ψηφίζουν με επιστολική ψήφο οι εκλογείς που βρίσκονταν σε ικανή απόσταση από τα ειδικά εκλογικά τμήματα θα μεταθέσει, κατά μία ημέρα, την οριστικοποίηση της συμφωνίας. Η αναζητούμενη ειδική πλειοψηφία για την υπερψήφιση του οργανικού νόμου θα εξασφαλιστεί, εντέλει, και μάλιστα άνετα στην τρίτη και τελευταία συνεδρίαση της διακομματικής την Τρίτη 22 Οκτωβρίου 2019.

146 Το σύνολο σχεδόν των κοινοβουλευτικών δυνάμεων θα συμφωνήσουν οι εκτός Επικρατείας πολίτες να ψηφίζουν, προσερχόμενοι, αυτοπροσώπως, στο εκλογικό τους τμήμα, το οποίο πάντως δεν θα στεγάζεται αποκλειστικά στα κτίρια των διπλωματικών αρχών της χώρας στην αλλοδαπή. Φορείς του εκλογικού δικαιώματος θα είναι όσοι αποδεικνύουν ότι έζησαν, τουλάχιστον, επί διετία τα τελευταία τριάντα πέντε έτη στη χώρα και διαθέτουν ενεργό Αριθμό Φορολογικού Μητρώου. Θα εγγράφονται σε ειδικούς εκλογικούς καταλόγους και θα επιλέγουν τους εκπροσώπους τους μεταξύ όσων συνδυασμών καταρτίζουν ψηφοδέλτιο Επικρατείας. Ο αριθμός των υποψηφίων του θα αυξηθεί στους δέκα πέντε (15), δηλαδή στο μέγιστο επιτρεπτό συνταγματικά, και θα περιλαμβάνει προσωπικότητες που διαμένουν στο εξωτερικό. Τέλος, η ψήφος τους

⁴¹³ Παρόλα αυτά, η προγραμματισμένη για την επομένη ημέρα συζήτηση στην Επιτροπή Αναθεώρησης του άρθρου 54 Συντ. θα αναβληθεί. Ο Υπουργός Επικρατείας Γ. Γεραπετρίτης θα κάνει λόγο «για πράξη ευθυκρισίας, ώστε να μη θεωρηθεί ότι ο εν εξελίξει διάλογος είναι υποκριτικός».

⁴¹⁴ Δηλαδή, κατά σειρά, την προσμέτρηση της ψήφου των εκτός Επικρατείας στο συνολικό εκλογικό αποτέλεσμα, την επιλογή μεταξύ των υποψηφίων Επικρατείας, ο αριθμός των τελευταίων θα αυξάνονταν στους δέκα πέντε (15), την καθιέρωση της ψηφοφορίας στις οικείες διπλωματικές αρχές, αυτοτελώς ή συμπληρωματικά προς την επιστολική ψήφο, και τον περιορισμό των φορέων του δικαιώματος με την πρόβλεψη κριτηρίων.

θα προσμετράται στο συνολικό εκλογικό αποτέλεσμα. Στο σύνολό τους περιλήφθηκαν στον οργανικό νόμο, αφού προηγουμένως και στην πλειονότητά τους «τυποποιήθηκαν» συνταγματικά με αίτημα των εκπροσώπων της αντιπολίτευσης στη διακομματική επιτροπή, αποτελώντας την παρ. 4 του άρθρου 54 Σ. Η πολιτική συμφωνία επέτρεψε την άνετη συγκέντρωση της ειδικής πλειοψηφίας των δύο τρίτων (2/3) του συνόλου των βουλευτών⁴¹⁵.

iii. Η εφαρμογή του στην πράξη

Ο οργανικός νόμος εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στις, διαδοχικές, εκλογικές ανα- 147
μετρήσεις της 20^{ης}-21^{ης} Μαΐου και της 24^{ης}-25^{ης} Ιουνίου 2023. Οι υψηλές προσδοκίες συμμετοχής που καλλιεργήθηκαν με τη θέσπισή του, δεδομένου του αριθμού των εκτός Επικρατείας Ελλήνων, δεν επιβεβαιώθηκαν. Οι εγγραφές πολιτών στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους εξωτερικού υπήρξαν, συγκριτικά και αντικειμενικά, περιορισμένες, το ίδιο και ο αριθμός όσων άσκησαν, εντέλει, το δικαίωμα της ψήφου. Συγκεκριμένα, οι εγγεγραμμένοι ανήλθαν στους είκοσι χιλιάδες οκτακόσιους πενήντα επτά (22.857) και, αντιστοίχως, στους είκοσι πέντε χιλιάδες εξακόσιους δέκα (25.610), ψήφισαν δεκαοκτώ χιλιάδες διακόσιοι τρεις (18.203) και, αντιστοίχως, δεκαεπτά χιλιάδες τριακόσιοι εξήντα πέντε (17.365) με τη συμμετοχή να φθάνει στο εβδομήντα εννέα και εξήντα τρία τοις εκατό (79.63%) και, αντιστοίχως, στο εξήντα επτά και ογδόντα ένα τοις εκατό (67,81%).

Οι παραχωρήσεις και οι υποχωρήσεις που επέβαλε στην κυβέρνηση η επιλογή της 148
για την, πάση θυσία, επίτευξη της απαιτούμενης συνταγματικά ειδικής πλειοψηφίας υπερψήφησης του οργανικού νόμου, «βάρυναν» το σώμα του με απαιτήσεις που αν δεν απέτρεπαν, δυσχέραιναν ιδιαίτερα την υπαγωγή στις διατάξεις του. Και μπορεί η εγγραφή σε γενικό εκλογικό κατάλογο δήμου της χώρας να θεωρείται, εν γένει, αυτονόπη, οι δύο καθορισμένες ex lege προϋποθέσεις για να ενταχθεί κάποιος σε ειδικό εκλογικό κατάλογο εξωτερικού αποδείχθηκαν στην πράξη εξαιρετικά δύσκολο να ικανοποιηθούν σωρευτικά. Πράγματι, η απαίτηση της συνολικής διετούς διαμονής στη χώρα κατά τα τελευταία τριάντα πέντε (35) έτη, μπορούσε άνετα να εκπληρωθεί όχι

⁴¹⁵ Στην ονομαστική ψηφοφορία επί της αρχής, επί των άρθρων (1-24 και του ακροτελεύτιο του σχεδίου νόμου) και επί του συνόλου μόνον τα μέλη της κοινοβουλευτικής ομάδας ΜέΡΑ 25 δήλωσαν «παρών». Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Θ 'Αναθεωρητική Βουλή, Συνεδρίαση ΞΣΤ', Τετάρτη 11 Δεκεμβρίου 2019, σελ. 6696 επ.

μόνον από όσους βρέθηκαν εκτός Ελλάδος την περίοδο της δημοσιονομικής κρίσης, αλλά και από πολλούς άλλους που είχαν φύγει νωρίτερα στο εξωτερικό. Ωστόσο, ο αριθμός τους μειώνεται δραστικά, όταν εξετάζεται η συνδρομή στο πρόσωπό τους της δεύτερης προϋπόθεσης για την εγγραφή, την υποβολή φορολογικής δήλωσης κατά το τρέχον ή το προηγούμενο (φορολογικό) έτος. Δηλαδή, για τα οικονομικά έτη 2021 και 2022. Η μη πλήρωσή της αποτέλεσε, όπως άλλωστε αναμενόταν, τον λόγο στον οποίο αποδόθηκε, προνομιακά, η περιορισμένη αξιοποίηση της δυνατότητας να ασκήσουν το δικαίωμα της ψήφου στον τόπο όπου βρίσκονται μόνιμα ή προσωρινά.

149 Η κυβέρνηση με την ίδια ευκολία που έκανε, αυθωρεί και παραχρήμα, δεκτές τις, συχνά παράλογες και πάντως ακραίες, απαιτήσεις της αντιπολίτευσης, προκειμένου να εξασφαλιστεί η πολιτική συμφωνία, θα καταλογίσει και στις δύο προϋποθέσεις τον περιορισμένο αριθμό των εγγραφών στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους εξωτερικού. Με πρωτοφανή σπουδή θα ανακοινώσει την κατάργησή τους κατά την παρουσίαση των προγραμματικών δηλώσεων και με τη λήψη της ψήφου εμπιστοσύνης θα καταθέσει σχέδιο νόμου, στο μοναδικό άρθρο του οποίου περιλήφθηκε η εξαγγελθείσα πρωτοβουλία της. Τούτη τη φορά η υπερψήφισή του δεν θα απαιτήσει διαβουλεύσεις ή παραχωρήσεις. Η ειδική πλειοψηφία συγκεντρώθηκε άνετα⁴¹⁶, καθώς οι περισσότερες κοινοβουλευτικές ομάδες της αντιπολίτευσης δεν ήταν σε θέση, για πολιτικούς ή επικοινωνιακούς λόγους, να αρνηθούν το «εθνικώς αυτονόητο» και επέδειξαν «λανθάνουσα ενοχική συγκατάβαση», ακολουθώντας την «κυβερνητική ορθοδοξία». Έτσι, η συμμετοχή των εκτός Επικρατείας Ελλήνων πολιτών στις εκλογές, ψηφίζοντας στον τόπο όπου διαμένουν μόνιμα ή προσωρινά, κατέστη *απρούπobετη*⁴¹⁷. Πλέον το δικαίωμα της ψήφου θα ασκούν όλοι όσοι το επιθυμούν, αρκεί να είναι εγγεγραμμένοι σε γενικό εκλογικό κατάλογο δήμου της χώρας. Δηλαδή, πέραν της Ελληνικής ιθαγένειας δεν απαιτείται να έχουν άλλο, νομικό ή πραγματικό, δεσμό μαζί της.

⁴¹⁶ Διακόσιοι οκτώ (208) Βουλευτές, στο σύνολο τους μέλη των κοινοβουλευτικών ομάδων της Νέας Δημοκρατίας, του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος-Κίνημα Αλλαγής, του Δημοκρατικού Πατριωτικού Κινήματος Νίκη και της Πλεύσης Ελευθερίας-Ζωή Κωνσταντοπούλου, υπερψήφισαν, εξήντα οκτώ (68) Βουλευτές, μέλη των κοινοβουλευτικών ομάδων του Συνασπισμού της Ριζοσπαστικής Αριστεράς-Προοδευτική Συμμαχία και του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, καταψήφισαν και είκοσι τέσσερις (24) Βουλευτές, μέλη των κοινοβουλευτικών ομάδων των Σπαρτιατών και της Ελληνικής Λύσης-Κυριάκος Βελόπουλος, δήλωσαν «παρών». Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Βουλής, Κ' Περίοδος (Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας)-Σύνoδος Α΄, Συνεδρίαση ΙΑ΄, Τρίτη 25 Ιουλίου 2023 (αθεώρητα).

⁴¹⁷ Άρθρο 1 παρ. 4 του ν. 5044/2023 (Α΄ 135).

5. Η υποχρεωτική ψηφοφορία (παρ. 5)

Η αρχή κατοχυρώνεται συνταγματικά στις γενικές βουλευτικές⁴¹⁸ και νομοθετικά στις 150 Ευρωπαϊκές εκλογές⁴¹⁹. Η υποχρεωτικότητα ανάγεται και καταλαμβάνει την ψήφο όχι μόνον ως στοιχείο και χαρακτηριστικό της, αλλά και ως *εκδήλωση και μέσο συμμετοχής* κατά την έκφραση της προτίμησης του εκλογικού σώματος. Στο πλαίσιο της παραπληρωματικότητας των εκλογικών αρχών συνέχεται με την καθολική ψηφοφορία, όλοι όσοι είναι μέλη του εκλογικού σώματος και είναι εγγεγραμμένοι σε γενικό ή ειδικό εκλογικό κατάλογο οφείλουν, καταρχήν, να ψηφίζουν. Υπό αυτήν τη θεώρηση, η υποχρεωτικότητα συνυφάνεται και με τη λαϊκή κυριαρχία. Συνδέεται, επίσης, με τη γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης, δηλαδή τη δεύτερη συνιστώσα της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσής της, της οποίας αποτελεί εγγύηση, με την ψήφο εκφράζεται πολιτική βούληση που περικλείει προτίμηση, συνήθως υπέρ συγκεκριμένου συνδυασμού ή/και υποψηφίων του αλλά και με τη μορφή της αποδοκιμασίας όλων των προσφερόμενων προτάσεων. Εξάλλου, η αρχή και η νομική φύση της ψήφου επιβάλλουν στη διοίκηση και τα όργανά της να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα, προκειμένου να *διευκολύνεται* η συμμετοχή στην ψηφοφορία όλων, κατά το δυνατόν, των ενεργών πολιτών, πρωτίστως δε όσων τελούν σε ειδική σχέση εξουσίαισης ή βρίσκονται, για οποιαδήποτε νόμιμο ή προσωπικό, λόγο μακριά από τη βασική εκλογική περιφέρεια στους γενικούς εκλογικούς καταλόγους της οποίας είναι εγγεγραμμένοι⁴²⁰ ή αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας που δυσχεραίνουν την κίνηση και τη μετακίνησή τους. Το εννοιολογικό περιεχόμενο της αρχής αναδείχθηκε από την επιστήμη⁴²¹. Ωστόσο δεν 151

⁴¹⁸ Άρθρο 51 παρ. 5 Σ.

⁴¹⁹ Άρθρο 1 παρ. 1 εδάφ. Β' του 4255/2014.

⁴²⁰ Γι' αυτό, η εξαίρεση από την υποχρέωση να ψηφίσουν αφενός όσων έχουν υπερβεί το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους ή βρίσκονται την ημέρα της ψηφοφορίας στο εξωτερικό ή σε απόσταση μεγαλύτερη των διακοσίων (200) χιλιομέτρων από το εκλογικό τμήμα που ψηφίζουν, υπό τις επικρατούσες σήμερ συνθήκες, αφετέρου δε των ετεροδημοτών που εγγράφηκαν μεν σε ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, αλλά δεν κατέστη δυνατή η σύσταση ειδικού εκλογικού τμήματος τόπο διαμονής τους (άρθρο 117 παρ. 2 του π.δ. 26/2012) θεωρείται, τουλάχιστον, αμφίβολης συνταγματικότητας.

⁴²¹ Βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 245 επ.· Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 228 επ.· Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 48 επ.· Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 31 επ.· Δ. Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 184· Αθ. Ράικο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 482 επ.· Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 440 επ.· Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 341 επ. και Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 516-517.

απασχόλησε ουσιαστικά το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, αφού από τη μη τήρησή της δεν προκύπτουν εκλογικές διαφορές. Έτσι, η νομολογία του είναι περιορισμένη και εξαντλείται, κυριολεκτικά, σε μία παρεμπόμπουσα, θεματικά εντοπισμένη, κρίση⁴²². Η ψήφος είναι υποχρεωτική, όταν ο ψηφοφόρος *οφείλει*, ανταποκρινόμενος και συμμορφούμενος σε *νομική δέσμευση*, να λαμβάνει μέρος στις εκλογές και να εκφράζει την εκλογική του βούληση. Συνεπώς, όσοι ανήκουν στις τάξεις του εκλογικού σώματος και τους έχει αναγνωριστεί με την εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους η σχετική δυνατότητα, επιβάλλεται, ορθότερα υποχρεούνται, να ψηφίζουν. Σύμφυτη με την υποχρεωτικότητα, αναγκαίο συμπλήρωμα και εγγύησή της, είναι η επιβολή κυρώσεων, καταρχήν κάθε μορφής και έντασης, σε βάρος όποιου δεν συμμορφώνεται προς τις επιταγές της και τις παραβιάζει. Συνεπώς, πρόκειται για τις αποκαλούμενες «υποκειμενικές κυρώσεις»⁴²³.

- 152 Ο πολίτης, όταν ψηφίζει, δεν συμμορφώνεται απλώς στο κανονιστικό περιεχόμενο της αρχής. Εκφράζει, επιπλέον την εκλογική του βούληση, δηλώνοντας την προτίμησή του σε συνδυασμό και τους υποψηφίους του. Πολιτική βούληση που περικλείει προτίμηση καταγράφεται και στη *λευκή ψήφο*. Ο ψηφοφόρος με τη συγκεκριμένη επιλογή του *αποδοκιμάζει* όλες τις προσφερόμενες προτάσεις. Πρόκειται για *ισότιμη έκφανση* του ενεργητικού πολιτικού δικαιώματος, με την οποία εκδηλώνεται, κατά κανόνα, συνειδητή, δηλαδή έγκυρη, πολιτική στάση. Γι' αυτό, όποιος υποχρεούται να συμμετάσχει στην ψηφοφορία, πρέπει να έχει στη διάθεσή του όλα τα πρόσφορα μέσα για να επιλέξει μία από τις προτεινόμενες επιλογές ή/και για να τις αποδοκιμάσει. Η υποχρεωτικότητα επιβάλλει, λοιπόν, στον πολίτη να συμμετέχει στις εκλογές για να εκφράσει την εκλογική βούληση, αλλά και στη διοίκηση να εγγυηθεί την ευχέρεια να δηλώσει ακώλυτα την όποια εκλογική του βούληση. Γι' αυτό, πρέπει να διατίθεται σε κάθε ψηφοφόρο μαζί με την πλήρη σειρά εντύπων και ένα λευκό ψηφοδέλτιο, για την περίπτωση που ήθελε να αποδοκιμάσει όλες τις προτεινόμενες επιλογές⁴²⁴.

⁴²² Βλ. αναλυτικά παραπάνω υπό IV.9.

⁴²³ Βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, ό.π., σελ. 288 επ. και Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, ό.π., σελ. 96 επ.

⁴²⁴ Η διάθεση του λευκού ψηφοδελτίου και η χωριστή καταμέτρησή του ερείδεται, λοιπόν, στις αρχές της υποχρεωτικής ψηφοφορίας και της γνήσιας έκφρασης της λαϊκής θέλησης, βλ. Γ. Σωτηρέλη, *Το δικαίωμα της λευκής ψήφου*, 1988, σελ. 22 επ. και Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 440 επ. Η διάθεση του λευκού ψηφοδελτίου φαίνεται να συνεχεται και με τη μυστικότητα της ψήφου, βλ. Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 339 επ., άλλως ο ψηφοφόρος που θα

Στην επιστήμη είναι γνωστή η συζήτηση για τη *διπλή νομική φύση* της ψήφου ως **153** *δικαιώματος του πολίτη* και, ταυτόχρονα, ως *δημόσιου λειτουργήματος*⁴²⁵. Ο πολίτης ψηφίζοντας πραγματώνει δικαίωμα με *πολιτικό περιεχόμενο* και *συμμετοχικό πρόσημο*. Η εκφρασμένη όμως εκλογική βούλησή του αναγνωρίζεται, επίσης, ως *κρατική*, συνέχεται με την άσκηση δημόσιας εξουσίας και επιφέρει έννομες συνέπειες. Στην πορεία του χρόνου η, εντέλει, θεωρητική συζήτηση για τη νομική φύση της ψήφου ξεπεράστηκε και το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στις αρχές που διέπουν την ψήφο και την ψηφοφορία. Ωστόσο, πριν από την κατοχύρωσή τους με διάταξη συνταγματικής περιωπής, ο σχετικός προβληματισμός χρησίμευσε για τη θεμελίωση, *ερμηνευτικά*, της καθολικής και της υποχρεωτικής ψηφοφορίας, η πρώτη με έρεισμα το δικαίωμα και η δεύτερη το δημόσιο λειτουργήμα⁴²⁶.

Η υποχρεωτικότητα κατοχυρώθηκε, κατά πρώτον, στο Σύνταγμα του 1952. Με ερμη- **154** νευτική δήλωση που τέθηκε κάτω από το άρθρο 66 ο συνταγματικός εξόπλισε τον κοινό νομοθέτη με τη διακριτική ευχέρεια να καταστήσει την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος υποχρεωτική⁴²⁷. Υιοθετώντας, αυτολεξεί, διάταξη του «συνταγματικού» κειμένου του 1973⁴²⁸, στο Σύνταγμα του 1975 αναγορεύθηκε με ρητό ορισμό σε *εκλογική αρχή*. Συγκεκριμένα, η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος προβλέφθηκε υποχρεωτική και η παράλειψή της ορίστηκε ότι συνοδεύεται από, διοικητικές και ποινικές, κυρώσεις⁴²⁹. Τέλος, στην αναθεώρηση του 2001 απαλείφθηκε η νομοθετική εξουσιοδότηση για τον ορισμό εξαιρέσεων και ποινικών κυρώσεων, με αποτέλεσμα η συνταγματική ρύθμιση να καταστεί *ατελής*⁴³⁰ και ο προβλεπόμενος ποινικός κολασμός

ήθελε αποδοκιμάσει όλες τις προσφερόμενες προτάσεις θα ήταν υποχρεωμένος να ρίψει εντός της κάλπης κενό φάκελο ή να καταστήσει έντυπο ψηφοδέλτιο άκυρο (βλ. Ευ. Βενιζέλο, *ό.π.*, σελ. 442).

⁴²⁵ Για τον θεωρητικό προβληματισμό, βλ., αντί άλλων, βλ. Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, *ό.π.*, σελ. 226 επ.· Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, *ό.π.*, σελ. 228 επ.· Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, *ό.π.*, σελ. 112 επ.· Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, *ό.π.*, σελ. 34 επ.· Δ. Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, σελ. 180 επ.· Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, *ό.π.*, σελ. 325 επ.· Κ. Χρυσόγono, *Συνταγματικό Δίκαιο*, *ό.π.*, σελ. 516-517 και Γ. Κασιμάτη, *Οι βάσεις του πολιτεύματος*, *ό.π.*, σελ. 336 επ.

⁴²⁶ Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, *ό.π.*, σελ. 114.

⁴²⁷ Βλ., ιδίως, Αρ. Μάνεση, *Αι εγγυήσεις*, *ό.π.*, σελ. 245 επ.· και Χρ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, *ό.π.*, σελ. 228.

⁴²⁸ Άρθρο 56 παρ. 4.

⁴²⁹ Βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Το εκλογικό σώμα*, *ό.π.*, σελ. 98 επ.

⁴³⁰ Βλ. Αθ. Ράικο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, *ό.π.*, σελ. 483.

της αποχής⁴³¹ να επιβιώνει ως *απολίθωμα*, στην πράξη παραμένει *ανενεργός* ή έχει καταργηθεί σιωπηρά.

- 155** Η απάλειψη αποστέρησε το δημόσιο λειτούργημα από τη μοναδική εγγύησή του, καθιστώντας την υποχρεωτικότητα γράμμα κενό. Το γεγονός δεν πέρασε απαρατήρητο από τη συζήτηση στην επιτροπή αναθεώρησης της προτείνουσας αλλά και της Ζ΄ Αναθεωρητικής Βουλής, αναγκάζοντας ορισμένους να ζητήσουν, εύλογα, την *κατάργηση* της διάταξης στο σύνολό της⁴³². Η επίκληση της παιδαγωγικής λειτουργίας του Συντάγματος προβλήθηκε από την πλειοψηφία για να δικαιολογήσει τη διατήρησή της⁴³³. Οι εξελίξεις που ακολούθησαν κατέδειξαν όμως ότι ούτε και αυτή υφίσταται πραγματικά. Το εκλογικό σώμα και, γενικότερα, η κοινωνία αντιμετωπίζουν με αυξανόμενη δυσπιστία την πολιτική και αμφισβητούν την αξιοπιστία του πολιτικού προσωπικού. Η αποχή από αναμέτρηση σε αναμέτρηση βαίνει διαρκώς αυξανόμενη και παραμένει σημαντικά υψηλή, υπονομεύοντας το πολιτικό σύστημα και απονομιμοποιώντας τις επιλογές του.

VI. ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ Η ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

1. Η πολιτική ενηλικότητα

- 156** Η εκλογική ηλικία, τουλάχιστον μεταπολιτευτικά, *συνέπιπτε*, κατά κανόνα, με την ηλικία που εξασφαλίζει την πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα ή την ποινική ενηλικότητα. Με τη μείωση του ορίου της πρώτης κατά ένα έτος, το ίδιο πρόσωπο σε επιμέρους βασικές εκδηλώσεις της ζωής του αντιμετωπίζεται νομικά κατά τρόπο διαφορετικό. Συγκεκριμένα, ο δεκαεπτάχρονος μπορεί, πλέον, να συμμετέχει στην άσκηση της κρατικής εξουσίας, δηλαδή είναι ψηφοφόρος, έχει όμως *περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανότητα* και *ποινικά* συνεχίζει να θεωρείται *ανήλικος*. Η διαφοροποίηση στη νομική αντιμετώπιση δεν μπορεί να εξηγηθεί αντικειμενικά και πάντως πειστικά. Είναι, γι' αυτό, ορθό και σκόπιμο να ενεργοποιηθεί ο κοινός νομοθέτης για να τροποποιήσει τον Αστικό και τον Ποινικό Κώδικα, επιφέροντας την οφειλόμενη *ηλικιακή εξίσωση* σε βασικές εκδηλώσεις της ανθρώπινης δράσης που απασχολούν το δίκαιο.

⁴³¹ Δηλαδή, η παρ. 1 του άρθρου 117 του π.δ. 26/2012.

⁴³² Ο Πρ. Παυλόπουλος (Ζ΄ Αναθεωρητική, Πρακτικά των Συνεδριάσεων και Έκθεση, Συνεδρίαση, ό.π. (σημ. 35), σελ. 394-395) και ο Στ. Μάνος [Συνεδρίαση της Ολομέλειας, Τετάρτη 21 Φεβρουαρίου 2001 (απόγευμα) σελ. 461].

⁴³³ Βλ. την αγόρευση του Γενικού Εισηγητή της πλειοψηφίας (ό.π., Συνεδρίαση της 3^{ης} Οκτωβρίου 2000, σελ. 382).

2. Η επιστολική ψήφος, η αυτοπρόσωπη παρουσία και η ειδική πλειοψηφία υπερψήφησης του οργανικού νόμου

Η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των εκτός Επικρατείας πολιτών διέπεται από 157 δύο διακριτές και, εν πολλοίς, *αυτοτελείς* συνταγματικές διατάξεις. Οι σχετικές ρυθμίσεις δεν περιλαμβάνονται, όπως συνέβαινε έως πρόσφατα μόνον στην παρ. 4 του άρθρου 51 Σ., αλλά και στην ταυτόριθμη νέα του άρθρου 54 Σ. Η διάσπαση της, *ενιαίας θεματικά*, ρυθμιζόμενης ύλης και η υπαγωγή της στις εν λόγω διατάξεις μπορεί να επιβλήθηκε από τα πράγματα ως μονόδρομος, προκειμένου να οργανωθεί η ψηφοφορία μιας ευάριθμης κατηγορίας ενεργών πολιτών, αποδεικνύεται όμως στην πράξη, μάλλον, *πολυτελής*. Γι' αυτό, είναι σκόπιμο και συστηματικά ορθότερο τα επιμέρους ζητήματα να αποτελέσουν αντικείμενο *ενιαίας αντιμετώπισης*, υπαγόμενα στο σύνολό τους στην ίδια διάταξη, κατά προτίμηση στην παρ. 4 του άρθρου 51 Σ., στην οποία παραπέμπει και αναφέρεται, κατ' επανάληψη, η νέα διάταξη. Τούτο μπορεί και πρέπει να απασχολήσει την επόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος.

Με την εξαίρεση των *δικαιούχων*, στους οποίους η πρότ. 2 της παρ. 4 του άρθρου 158 51 εντάσσει όσους ψηφοφόρους *βρίσκονται* έξω από τη χώρα και η νέα παρ. 4 του άρθρου 54 μόνον εκείνους που *κατοικούν* εκτός αυτής, οι λοιπές ρυθμίσεις των δύο συνταγματικών διατάξεων απευθύνονται και διέπουν διακριτές στιγμές της, εν γένει, *διαδικασίας έκφρασης* της εκλογικής τους βούλησης. Αμφότερες τελούν σε σχέση, κατά βάση, *συμπληρωματική*, δεν επικαλύπτονται, κατά κανόνα, και δεν αναμένεται, λοιπόν, να προκύψει κατά την εφαρμογή τους σύγκρουση. Αν πάντως τούτο αποκτήσει επικαιρότητα, για την άρση της, καθώς οι συνταγματικές διατάξεις διαθέτουν την ίδια τυπική ισχύ, θα απαιτηθεί η προσφυγή στα παραδοσιακά εργαλεία της ερμηνείας του δικαίου. Δηλαδή, ιδίως στα ζεύγματα προγενέστερος ή μεταγενέστερος και γενικός ή ειδικός κανόνας.

Την ίδια, κατά βάση, εκλογική ύλη καταλαμβάνουν η επιστολική ψήφος και η αυτο- 159 πρόσωπη παρουσία σε εκλογικό τμήμα. Αποτελούν τους διαθέσιμους, εναλλακτικά, τύπους ή τρόπους άσκησης του δικαιώματος της ψήφους, εν γένει αλλά και στην περίπτωση των εκτός Επικρατείας Ελλήνων πολιτών. Η ευθεία αναφορά τους στο Σύνταγμα υπηρετεί άλλες ανάγκες. Η επιστολική ψήφος κατοχυρώνεται ως δυνατότητα συμβατή προς την αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών. Όπως ήδη εκτέθηκε αναλυτικά⁴³⁴, πρόκειται για, συστηματική και λειτουργική, *αστοχία* του

⁴³⁴ Βλ. αμέσως παραπάνω υπό Β.3.

συνταγματικού νομοθέτη. Στις επιταγές της αρχής δεν υπόκειται η εκλογική διαδικασία εκτός της χώρας και, γι' αυτό, η *εξ αποστάσεως* ψηφοφορία, ακόμη και όταν διαρκεί περισσότερες της μίας ημέρες, δεν τις αφορά. Εξάλλου, η αυτοπρόσωπη παρουσία, η οποία συνιστά τον νομοθετημένο κανόνα διεξαγωγής της ψηφοφορίας όσων βρίσκονται, μόνιμα ή προσωρινά, εκτός της χώρας, κατοχυρώνεται συνταγματικά ως δυνατή και μάλιστα δυνητικά προϋπόθεση για την άσκηση από αυτούς του δικαιώματος της ψήφου. Πρόκειται για παραχώρηση ή υποχώρηση προσφορά στην επιδιωχθείσα, πάση θυσία, επίτευξη της πολιτικής συμφωνίας για την προώθηση του οργανικού νόμου και περιεχόμενο μιας από τις νομοθετικές εξουσιοδοτήσεις στη νέα παρ. 4 του άρθρου 54 Σ.

- 160** Η σχέση επιστολικής ψήφου και αυτοπρόσωπης παρουσίας, ακόμα και αν φαίνεται τέτοια, δεν είναι, εντέλει, ανταγωνιστική. Η *ex lege* εισαγωγή της ψηφοφορίας *εξ αποστάσεως* δεν κωλύεται από την αυτοπρόσωπη παρουσία, γενικά αλλά και ως δυνητικής προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος της ψήφου. Αντιθέτως, οι δύο τύποι ή τρόποι οργάνωσης της ψηφοφορίας μπορούν νομικά και πραγματικά, να συνυπάρξουν λειτουργικά, συμβάλλοντας αποφασιστικά στη διεύρυνση και την, κατά το δυνατόν, ολοκλήρωση της σύνθεσης του εκλογικού σώματος, όπως επιβάλλει η καθολικότητα της ψήφου. Και μπορεί εύκολα να συμφωνήσει κανείς στην ανάγκη της, παράλληλης και συνδυασμένης, εφαρμογής των δύο τύπων, η συνύπαρξή τους απαιτεί τη συγκέντρωση της ειδικής πλειοψηφίας των δυο τρίτων (2/3) του όλου αριθμού των βουλευτών. Η εξασφάλισή της δύο φορές στο πρόσφατο παρελθόν υπήρξε συνέπεια «εμμονικής επιμονής» και, αντιστοίχως, ευνοϊκής συγκυρίας, δεν είναι όμως βέβαιον ότι οι συνθήκες και οι εξελίξεις θα την επιτρέψουν και στο μέλλον. Απομένει, λοιπόν, η μείωση των ποσοτικών προδιαγραφών σε επόμενη αναθεώρηση.
- 161** Αν και δηλωτική μιας γενικότερης αντίληψης που διέτρεξε σε όλες τις επιμέρους φάσεις του το αναθεωρητικό εγχείρημα του 2001, στο συγκεκριμένο σημείο της πρέπει να θεωρηθεί, εν πολλοίς, αμφιλεγόμενη. Σε αντίθεση με το σχέδιο νόμου για το εκλογικό σύστημα, η προώθηση του οποίου απαιτεί συναίνεση και αποτροπή κάθε αιφνιδιασμού, ο οργανικός νόμος για τους εκτός Επικρατείας πολίτες εντοπίζεται στην οργάνωση της, εκ μέρους τους, άσκησης του δικαιώματος της ψήφου. Η ευθεία σύνδεσή του με τη συγκέντρωση της ειδικής πλειοψηφίας για την υπερψήφισή του, τον «απεξαρτά» από τις διαθέσεις της συμπολίτευσης, αλλά τον καθιστά, εντέλει, όμηρο της αντιπολίτευσης. Όποια πρωτοβουλία για την «απεμπλοκή» από την αριθμητική

απαίτηση, στην οποία συνέπραξαν τα, τότε, δύο κόμματα εξουσίας, θα ερμηνεύονταν πάντως ως ομολογία λάθους.

Ακόμη και στην περίπτωση που εξασφαλιζόνταν ο απαιτούμενος συνταγματικά 162 αριθμός βουλευτών για να εκκινήσει η διαδικασία της συνταγματικής αναθεώρησης, δύσκολα μια τέτοια πρόταση θα εξασφάλιζε την καθορισμένη ελάχιστη πλειοψηφία, προκειμένου να εγκριθεί η διαγραφόμενη κατεύθυνσή της. Ποιος άραγε θα παραχωρούσε το προνόμιο της, ουσιαστικά από θέση ισχύος, συμμετοχής στη διαμόρφωση των όρων για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος των εκτός Επικρατείας πολιτών, εν επιγνώσει του κινδύνου να διαταραχθούν, επ' ωφελεία των πολιτικών αντιπάλων, οι εύθραυστες ισορροπίες στην κοινοβουλευτική εκπροσώπηση; Υπό αυτές τις συνθήκες, το πιθανότερο είναι ότι η χώρα θα πορευθεί για ικανό, πλην απροσδιόριστο, χρόνο με αμετάβλητες τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις. Ούτε όμως φαίνεται πιθανό, τουλάχιστον για το απώτερο ή και το απώτατο μέλλον, ότι θα καταστεί δυνατή και θα τελεσφορήσει η ενεργοποίηση των νομοθετικών εξουσιοδοτήσεων για τη συγκρότηση εκλογικών περιφερειών απόδημου Ελληνισμού και την εκλογή υποψηφίων τους.

3. Η ιδιαίτερη εκλογική μεταχείριση του επικεφαλής πολιτικού κόμματος ή συνασπισμού περισσότερων συνεργαζόμενων

Αν και η βουλευτική ιδιότητα αποτελεί την ικανή, όχι όμως και την αναγκαία, συνθήκη 163 για την παροχή από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας διερευνητικής εντολής ή εντολής σχηματισμού κυβέρνησης στον επικεφαλής πολιτικού κόμματος ή συνασπισμού περισσότερων συνεργαζόμενων, ο κοινός νομοθέτης μεριμνά ήδη από τις απαρχές της μεταπολεμικής περιόδου, προκειμένου να διασφαλίσει, κατά το δυνατόν, την εκλογή τους. Επιτρέπει, κατ' εξαίρεση του γενικού κανόνα, την υποψηφιότητά τους σε περισσότερες και ήδη σε τρεις βασικές εκλογικές περιφέρειες της χώρας, θεωρώντας μάλιστα ότι λαμβάνουν τόσους σταυρούς προτίμησης όσοι είναι και η εκλογική δύναμη του συνδυασμού. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, ομόφωνα, έκρινε, επαναλαμβάνοντας, κατά βάση, τις παραδοχές του Εκλογοδικείου, ότι η νομοθετική ρύθμιση δεν παραβιάζει τις αρχές της ισοδυναμίας της ψήφου και της ίσης συμμετοχής στην πολιτική ζωή. Δέχθηκε ότι η ιδιαίτερη εκλογική μεταχείριση του αρχηγού ή του προέδρου είναι θεμιτή και, γι' αυτό, επιτρεπτή, καθώς διευκολύνει, λόγω του προέχοντως συνταγματικού του ρόλου, την είσοδό του στη Βουλή. Αλλά και οι εκλογείς, όταν

ψηφίζουν, τελούν σε γνώση ότι το ψηφοδέλτιο είναι για τον επικεφαλής και σταυρός προτίμησης.

- 164** Ακόμη και όταν η βασική εκλογική περιφέρεια της υποψηφιότητάς του επιλέγεται με αμιγώς πολιτικά κριτήρια για να ενισχυθεί η απήχηση του συνδυασμού, ο επικεφαλής δεν αποκλείεται να πετύχει την εκλογή και στις τρεις περιφέρειες που είναι υποψήφιος. Ο κοινός νομοθέτης του παρέχει τη δυνατότητα να δηλώσει την προτίμησή του και αν δεν το πράξει, θεωρείται ότι αφορά εκείνη στην οποία ο συνδυασμός έλαβε τις περισσότερες ψήφους. Στον αρχηγό ή στον πρόεδρο καταλείπεται απόλυτη ελευθερία, αφού η επιλογή του λαμβάνει χώρα εκ των υστέρων, δεν υπόκειται σε συγκεκριμένα κριτήρια και δεν φαίνεται, τουλάχιστον, καταρχήν, να δεσμεύεται από την εκφρασμένη λαϊκή θέληση. Όταν, λοιπόν, προκρίνει βασική εκλογική περιφέρεια, όπου ο συνδυασμός εκλέγει έναν βουλευτή και ο πρώτος σε σταυρούς προτίμησης ή στη σειρά εγγραφής δεν ανήκει στους «οικειούς» του πολιτικά, η επιλογή του επικεφαλής και ο, συνεπεία της, αποκλεισμός ενισχύει την ήδη κυρίαρχη θέση του επικεφαλής σε σχηματισμούς που δεν διακρίνονται για τη εσωκομματική τους δημοκρατία. Η γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης, η δημοκρατική αρχή με τη μορφή της λαϊκής κυριαρχίας και η δημοκρατική ρήτρα, δηλαδή η ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος επιβάλλουν την οργάνωση σε άλλη βάση της προτίμησης βασικής εκλογικής περιφέρειας από τον επικεφαλής. Προς τούτο δύο φαίνεται να είναι οι, εναλλακτικά, προσφερόμενες και διαθέσιμες επιλογές. Θα μπορούσε, εν πρώτοις, για την προτίμηση να αποφασίζει ο λαός και να εκλέγεται στη βασική εκλογική περιφέρεια που ο συνδυασμός λαμβάνει, αναλογικά προς τον αριθμό όσων συμμετείχαν, τις περισσότερες ψήφους. Αν πάλι ήθελε αφευθεί ο επικεφαλής να προκρίνει, να υποχρεώνεται να δηλώνει τη σειρά προτίμησής του πριν από την ψηφοφορία.

4. Η ιδιαίτερη εκλογική μεταχείριση όσων διατέλεσαν πρωθυπουργοί

- 165** Όσοι πρωθυπουργοί ηγήθηκαν σχήματος που περιβλήθηκε με την ψήφο εμπιστοσύνης και έχουν εκλεγεί μια τουλάχιστον φορά βουλευτές δεν είναι υποχρεωμένοι να διεκδικήσουν, σταυροδοτούμενοι, την προτίμηση του εκλογικού σώματος. Ανεξαρτήτως του χρόνου παραμονής τους στην πρωθυπουργία και, αντιστοίχως, στη Βουλή, θεωρείται ότι συγκεντρώνουν τόσους σταυρούς όση και η δύναμη του συνδυασμού στην οικεία βασική εκλογική περιφέρεια. Αποκτούν, λοιπόν, *απόλυτο προβάδισμα* έναντι των λοι-

πών συνυποψηφίων τους στην ίδια βασική εκλογική περιφέρεια. Η ρύθμιση εισάγεται στην εκλογική νομοθεσία το 1956 και, έκτοτε, παραμένει, αδιαλείπτως, σε ισχύ. Χωρίς να έχουν ενεργή παρουσία στην εκλογική αντιπαράθεση και δίχως να επω- 166 μίζονται καμία δαπάνη για να προωθήσουν την υποψηφιότητά τους, δηλαδή παρά το γεγονός ότι δεν συμμετέχουν στον εκλογικό αγώνα, αναδεικνύονται βουλευτές, αν ο συνδυασμός εκλέξει εκπρόσωπο στην οικεία βασική εκλογική περιφέρεια. Συνεπώς, διεκδικούν την εκλογή τους σε προνομιακές συνθήκες και υπό όρους που δεν διασφαλίζουν ισότητα ευκαιριών ούτε εγγυώνται τη γνήσια έκφραση της λαϊκής θέλησης. Αλλά και οι ψηφοφόροι στερούνται στην πράξη οποιαδήποτε *περιθώριο πραγματικής επιλογής*. Στην περίπτωση που θα επιθυμούσαν να καταψηφίσουν τον πρώην πρωθυπουργό, είναι υποχρεωμένοι να απορρίψουν τον συνδυασμό στο σύνολό του, ακόμη και αν επιθυμούσαν να σταυροδοτήσουν άλλον υποψήφιο. Έτσι, η προτίμησή τους στον συνδυασμό εκλαμβάνεται, αυθαιρέτως, και ως προτίμηση στον πρώην πρωθυπουργό. Η σχέση του πρώην πρωθυπουργού με τον διάδοχό του στην ηγεσία και, πιθανότατα, 167 στην πρωθυπουργία είναι, κατά κανόνα τυπική και ο ίδιος περιορίζεται πολιτικά συνθήτως σε μία περιθωριακή ή μοναχική πορεία, χωρίς η πλούσια εμπειρία του να αξιοποιείται ακόμη και κοινοβουλευτικά. Δεν έχει πάντως κανένα ουσιαστικό λόγο για να επιδείξει ιδιαίτερη δραστηριότητα, σε αντίθεση με τους συνυποψηφίους του, καθώς μπορεί άκοπα, ανέξοδα και για όσο χρόνο το επιθυμεί να διατηρεί μόνιμη κοινοβουλευτική παρουσία. Με δεδομένη την ευχέρεια επιλογής της βασικής εκλογικής περιφέρειας, όπου θα διεκδικήσει την επανεκλογή του, είναι πιθανόν –εάν πρόκειται σίγουρα για μονοεδρική και, κατά πάσα βεβαιότητα, ολιγοεδρική– το τοπικό εκλογικό σώμα να αφηθεί τελικά *χωρίς εκπροσώπηση* στη Βουλή από υποψήφιο, στον οποίο τα μέλη του έχουν περιβάλλει ευθέως την προτίμησή τους. Η εξασφαλισμένη εκλογή υπό αυτούς τους όρους προσιδιάζει, τηρουμένων αναλογιών, στην ανάδειξη των μελών του δεύτερου νομοθετικού σώματος.

Στις διαγραφόμενες πραγματικές και πολιτικές συνθήκες, η ψήφος δεν έχει, λοιπόν, 168 την ίδια *βαρύτητα* και δεν ασκεί την ίδια *επιρροή* στο αποτέλεσμα της τοπικής λαϊκής ετυμηγορίας. Η ιδιαίτερη εκλογική μεταχείριση των πρώην πρωθυπουργών, ακόμη και αν ο αριθμός τους στην πράξη μπορεί να φθάσει το πολύ τους δύο, σχετικοποιεί υπέρμετρα και στην πράξη *ουσιαστικά αναιρεί* τους συνταγματικούς καθορισμούς του εκλογικού συστήματος⁴³⁵, ενώ σε μονοεδρικές ή ολιγοεδρικές εκλογικές περιφέρειες

⁴³⁵ Βλ. παρακάτω στην ερμηνεία του άρθρου 54 Σ. υπό IV.2 και V.1.A.

δεν διαταράσσει απλώς, αλλά ανατρέπει ουσιαστικά την, επιβαλλόμενη και συνταγματικά, αναλογία μεταξύ μέσου και επιδιωκόμενου σκοπού. Έτσι, η πρόδηλη παρέκκλιση από τις συνταγματικές αρχές και επιταγές που διέπουν το εκλογικό σύστημα καθίσταται τελικά *αθέμιτη*. Γι' αυτό και παρά την περί του αντιθέτου νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου στην απόφασή του 4/2008, η αδιαφοροποίητη επιλογή εβδομήντα σχεδόν ετών του κοινού νομοθέτη να «πριμοδοτεί» την εκλογή των πρώην πρωθυπουργών προσκρούει, κατά την ορθότερη άποψη, στην ισχύουσα συνταγματική τάξη και πρέπει να καταργηθεί.

5. Η ψήφος να παραμείνει υποχρεωτική:

- 169 Η διατύπωση της συνταγματικής διάταξης κατά το μέρος της που αφορά την υποχρεωτική ψηφοφορία υπήρξε η ίδια στην αρχική και στην αναθεωρημένη μορφή της, αποκαλύπτει την εμμονή του συνταγματικού νομοθέτη στη διττή νομική φύση της ψήφου. Πρόκειται όμως για επιλογή που περικλείει μια *εγγενή αντίφαση*⁴³⁶, παρούσα σε όλο το εύρος της συνταγματικής της πορείας από την κατάστρωση έως, ιδίως, τη «στρεβλή» εφαρμογή της. Η ψήφος αναγνωρίζεται μεν ως *εκλογικό δικαίωμα*, συνιστά όμως και *δημόσιο λειτουργήμα*, αφού η άσκησή της ορίζεται υποχρεωτική. Η διττή φύση της δεν επιτρέπει, κατά την ορθότερη άποψη, την επιβολή ποινικών κυρώσεων σε όσους δεν συμμετέχουν στην ψηφοφορία. Γι' αυτό, στην αναθεώρηση του 2001 καταργήθηκε η σχετική εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη. Συνεπεία της συνταγματικής επιλογής, η αναγόρευση στην εκλογική νομοθεσία της αδικαιολόγητη μη άσκησης του δικαιώματος της ψήφου σε ειδικό εκλογικό αδίκημα παραμένει μεν τυπικά σε ισχύ, έχει όμως περιπέσει σε αχρησία και να θεωρείται, ουσιαστικά, καταργημένη.
- 170 Η καταργητική πρωτοβουλία το 2001 είναι αποκαλυπτική της προσπάθειας να αμβλυνοθεί η αντίφαση και να αποκατασταθεί συστηματικά η θεωρητική τάξη. Συμπυκνώνεται στο εύλογο αλλά και απλοϊκό στη διατύπωσή του ερώτημα, πώς ο φορέας ενός δικαιώματος υποχρεούται, ορθότερα θα υποχρεωθεί, στην άσκησή του; Το ζήτημα παρέμεινε ανοικτό και απάντηση μπορεί και πρέπει να δώσει ο συνταγματικός νομοθέτης. Οφείλει να απαντήσει πειστικά σε ένα, κυριολεκτικά υπαρξιακό, δίλημμα. Να απαλείψει από το σώμα του Καταστατικού Χάρτη την αρχή της υποχρεωτικής ψηφοφορίας, ομολογώντας ευθέως ότι στερείται κάθε κανονιστικής ισχύος και ανταποκρινόμενος στις επιταγές

⁴³⁶ Την οποία επιχείρησε να αναδείξει και ο Πρ. Παυλόπουλος (βλ. Ζ΄ Αναθεωρητική, Πρακτικά των Συνεδριάσεων και Έκθεση, Συνεδρίαση της 26^{ης} Σεπτεμβρίου 2000, σελ. 366).

των καιρών να αναγνωρίσει ότι δεν έχει πια κανένα λόγο συνταγματικής ύπαρξης; Ή να καταστήσει την ψήφο, προεχόντως αν όχι αποκλειστικά, δημόσιο λειτουργήμα, στο πλαίσιο μιας γενικότερης προσπάθειας για την αποκατάσταση της διαφάνειας στην πολιτική και τη θωράκιση της δημοκρατίας. Η επιλογή του δεν είναι ασφαλώς εύκολη, θα καθορίσει όμως την τύχη μιας, κατεξοχήν πολιτικής, λειτουργίας και, εντέλει, την πραγμάτωση της δημοκρατικής αρχής με τη μορφή της λαϊκής κυριαρχίας.